

באוטו דה פה שהתקיים בשנת 1577 יצא בתהלוכה אנוס בשם הרננדו אַלוֹוֶרֶס פְּליֶאגוֹ (Hernando Alvarez Pliego), יליד אופורטו (Oporto) שבפורטוגל. הוא עמד לדין לאחר הלשנה. בשלב הראשון של חקירתו התקשו חוקריו להחליט בעניינו, כי פקפקו במהימנות העדות נגדו, ולכן הוחלט לבקש מידע עליו ממרכז האינקוויזיציה בספרד, אך גם הפעם לא הצליחו החוקרים לקבל משהו משמעותי. בשלב זה הם החליטו על עינוי²²³ כדי לקבל וידוי שיבסס את החשדות נגדו. הליך זה היה מנוגד לתקנה מספר 15 מקובץ תקנות טורקמדה הקובעת, שעינוי יינקט כדי לקבל וידוי מלא אחרי שיש כבר הוכחות²²⁴. מטרת העינוי במקרה זה היה לאפשר לאינקוויזיטורים להרשיעו ולפסוק לו כפרת עוונות. כתוצאה מהעינוי, שהוא לא עמד בו, הוא הסגיר אנוסים נוספים. התקיימה אז התייעצות שהשתתפו בה האינקוויזיטור הראשי ושה נוספים. בהתייעצות זו, המכונה Consulta de Fé²²⁵, דרש האינקוויזיטור הראשי לדון אותו לשרפה, אך כל ששת המשתתפים האחרים החליטו שיש להחזירו אל חיק הכנסייה כמשלים עמה. לאחר שהנאשם התכחש לכפירתו (Abjuración de Vehementi) וחזר בו ממנה, הוא קיבל כפרת עוונות, הוחזר אל חיק הכנסייה והוטל עליו תשלום קנס של 500 פסוס²²⁶.

משפט שממנו נוכל ללמוד פרטים אחדים על התכסיסים שנקטו אנוסים כדי לחדור אל ספרד החדשה היה זה של דיאגו הֶרְרָדוֹר (Diego Herrador), שהאשימו אותו בכך שהוא נכד של יהודיה ושנכנס אל המושבה מצויד בתעודות מזוייפות²²⁷.

האנוס הראשון שהועלה על המוקד לאחר כינונה של האינקוויזיציה הלאומית במושבה, היה גרסי גונסאלס בֶּרְמֶגֶרוֹ (Garcí González Bermegüero) בן השבעים, יליד אַלְבּוֹאֶקֶרְקָה (Albuquerque) – ספרד, שנשרף באוטו דה פה שנערך ב־11.10.1579. הוא הגיע למכסיקו בשנת 1559. לאחר כינון אינקוויזיציה ספרדית במושבה פשטו שם שמועות כי הגיעו וממשיכים להגיע לספרד החדשה חשודים בכפירה, לכן ביקשו שלטונות האינקוויזיציה שם מהסופרמה שתשגר להם מידע על אנשים שונים שהיגרו לשם בשנים האחרונות. ב־6.7.1579 הגיע מכתב מספרד שבו פורטו עדויות שנאספו במרכז אינקוויזיציה בספרד, פְּלִיֶרְנָה, נגד אותו גרסי גונסאלס ברמגרו. בין היתר היה כתוב שם, שאחדים מאחיו נשרפו על המוקד ואחרים הוחזרו אל חיק הכנסייה. ביום שהמכתב הגיע אסרו אותו. בשלב הראשון של חקירתו הודה ששנים מאחיו, נשותיהם ודוד אחד נשרפו בספרד באשמת התייהדות. זקן זה, שניסה, כפי הנראה, להתחמק מאימת האינקוויזיציה בספרד, ברח יחד עם אחדים מבניו והגיע לספרד החדשה אביון וחסר כל. אחד מבניו, שנשאר בספרד, היה נזיר אוגוסטיני. במשפטו טען שהוא נוצרי טוב ומאמין, ואין לו מושג מדוע נעצר, כי

הרי אין הוא כופר. אך בהסתמך על העדויות נגדו נפסק שהוא כופר ומתייחד שחזר לסורו ומתמיד בכפירתו²²⁸, והוא נידון לשרפה והחרמת רכושו, שלא היה לו²²⁹.

בשנת 1579 נכנסה לספרד החדשה, באופן חוקי, קבוצה גדולה של אנוסים והתיישבה בתחילה בעיירה טמפיקו (Tampico)²³⁰ שבה היה נמל (במפרץ מכסיקו), ובאזור פאנוקו (Pánuco) ובמקומות נוספים במחוז לאון החדשה. גיבורה של פרשה זו היה המושל לואיס דה קארוואחאל המכונה "הזקן", שהוזכר לעיל. כאמור, הוא היה משומד אמיתי, בן להורים ממוצא יהודי. בעקיפין, תרם איש זה תרומה מכרעת להתיישבותם של אנוסים במושבה ברבע האחרון של המאה הט"ז.

חוקרים אחדים רואים בתאריך 31.5.1579, היום שבו הוכן החוזה בין המלך הספרדי פליפה השני לבין קארוואחאל הזקן²³¹, ציון דרך בתולדות הגירתם של אנוסים לספרד החדשה²³².

דמות מרתקת זו²³³, שחשיבותה מרובה מאד בתולדות הכיבוש וההתיישבות ברחבי מכסיקו וטקסס (Texas), נולדה בסביבות 1539 בעיירה מוגודוריו (Mogodorio) שבפורטוגל, סמוך לגבול הספרדי. הוריו נפטרו ונקברו בעיירה בֶּנָאוֹנְטָה (Benavente) שבספרד. אין לדעת אם היו משומדים או אנוסים.

לואיס דה קארוואחאל הזקן עזב בגיל שמונה את ביתו כי אביו העביר אותו לידי קרוב משפחה שהיה אב המנזר בסאהגון (Sahagún), ספרד, אצלו התחנך. אחר כך הוא המשיך את לימודיו בסלמנקה. בספרד הוא למד על בורייה את השפה הספרדית וגם קיבל את חינוכו הנוצרי. כשאביו נפטר, העביר אותו דודו דוארטה דה לאון (Duarte de León), שהיה פקיד גבוה בממשלו של מלך פורטוגל, לליסבון וכעבור שלושה חודשים נשלח אל האי קאבו וֶרְדֶּה (Cabo Verde) כגזבר מטעם המלכות. באי זה שהה 13 שנים. בתום שירותו זה חזר לספרד, נשא לאישה את גיומאר דה ריוֹוֶרָה (Doña Guiomar de Rivera), אנוסה קנאית לדתה ה"יהודית". לאחר כשלון עסקת חיטה גדולה החל בנסיעותיו המסחריות מספרד אל העולם החדש, שהה כעשר שנים בספרד החדשה, ובין היתר רכש חווה גדולה באזור פאנוקו הפראי למחצה. באזור זה עסק גם בדיכוי אינדיאנים מתמרדים, סייע רבות למשנה למלך של המושבה, ואף לקח בשבי שודדי ים אנגלים מכנופייתו של John Hawkings (הספרדים כינו אותו Juan de Aquines) לאחר מפלתו של זה האחרון בקרב פֶּסֶאן חואן דה אוליוֹאָה (San Juan de Uluá) לאחר כל אלה חזר לספרד במטרה להביא את משפחתו לעולם החדש²³⁴ ומתיישבים אחרים מספרד במימונו הפרטי, וליישב אותם באזור פאנוקו ובֶּלָאוֹן החדשה. המשך תיאור מעשיו של איש מרתק זה יצריך כתיבת ספר ולכן אסתפק בציון חלקו בהבאת אנוסים ויישובם בספרד החדשה.

לאחר משא ומתן עם המלך הספרדי פליפה השני, נחתם החוזה ביניהם, והותר לו לגייס משלחת מתיישבים שתכלול מאה רווקים ונשואים ולישבם במחוז לאון החדשה²³⁵ שבספרד החדשה. באזור הזה יכהן לואיס דה קארוואחאל הזקן כמושל, ותואר זה יעבור בירושה.

לפליפה השני היו סיבות טובות כדי לחתום על החוזה. הוא היה נתון אז בקשיים לא מעטים: בעיות עם אנגליה ועם ארצות השפלה וכן מחסור בכסף כי קופת המדינה הייתה ריקה וצריך היה, ובדחיפות, למצוא מקורות הכנסה נוספים. לכן אין להתפלא שיוזמתו של לואיס דה קארוואחאל הזקן, שמוכן היה לסכן את רכושו הפרטי, מצאה חן בעיניו. אם ההתיישבות המתוכננת תצליח – הרי שקופת המדינה תפיק רווחים לא מבוטלים²³⁶, ואם לא – המלוכה לא תפסיד. יתר על כן, כאמור לעיל, האזור שצריך היה לעבור לידי קארוואחאל הזקן רגש וסער והמשנה למלך לא הצליח להשתלט על המצב. והנה בא אדם שמתחייב להשקיט את האזור ולפתחו. בסעיף 8 של החוזה צוין: "... בגבולות איזור פאנוקו ... נמצאות בריות [אינדיאנים] ... בריות אלו נטבלו לנצרות זה מכבר אך מזה חמש שנים הם מתמרדים, הורסים כנסיות וגורמים נזקים אחרים. המשנה למלך שלח מפקדים וחיילים כדי להכניעם. מפקדים אלה התאמצו, אך לא הצליחו להשקיט את האזור. לכן אתה מחויב לגרור את האינדיאנים האלה אל השלום והנצרות במשך תקופה של שמונה שנים החל מתאריך זה"²³⁷. כל נתפלא איפוא, שמנסחי החוזה לא הקפידו להכניס בו את הסעיף הקבוע בכל חוזה כזה, שמחייב את המיישב להימנע ולמנוע את גיוסם של מתיישבים שאינם מסוגלים להוכיח את טוהר המוצא שלהם. יתר על כן – היזם חייב לוודא, שכל המתיישבים שיביא יהיו בעלי תעודות המוכיחות כי הם נוצרים ותיקים. כפי הנראה, במקרה הזה, לא רצו להכביד על יזם שמגייס מתיישבים לאזור קשה ומסוכן, ולכן העלימו עין מהתקנות האוסרות על "לא רצויים" להגר אל העולם החדש.

במשפטו טען המושל כי סעיף כזה לא נכלל בחוזה ע"פ הוראה מפורשת של המלך, כפי שזה בא לביטוי בזיכיון שקיבל²³⁸. ליבמן מעלה את האפשרות שאנטוניו פרס (Antonio Pérez), מזכירו של המלך, "שכח" להכליל סעיף כזה במתכוון, כי הוא עצמו היה בן למשפחה של אנוסים – או שאולי קיבל שוחד²³⁹. טורו חושב שהמלך הקנאי הזה לא טרח להקפיד על הכללת סעיף ההגבלות כי הוא רחש אָמון מחלט באדיקותו הקתולית של קארוואחאל הזקן, אלא גם טיעון זה אינו מתיישב עם הודאת קארוואחאל במשפטו²⁴⁰. כך או אחרת, העדר סעיף כזה אפשר למושל, בין אם חשב על כך ובין אם לא, להכניס לספרד החדשה אנוסים רבים יחסית.

בתשובה לחוקריו על שאלתם מי מאלה שהפליגו באונייתו היו הקרובים אליו במיוחד והמוכרים לו ביותר²⁴¹, מסר קארוואחאל רשימה של 11 בני משפחת אחותו (דה מאטוס-קארוואחאל), שמות של קרובי משפחה אחרים שלו ושל אשתו, וגם שמות של מהגרים נוספים. בסך הכול – 43 שמות, רובם של ראשי משפחה. את שמות ילדיהם ומספרם לא ציין, כי, כפי הנראה, לא זכר את כולם²⁴². בין כל שמות הנוסעים הוא טרח לציין את בנו של המשנה למלך של ספרד החדשה ואת שני משרתיו האישיים, שגם הם עלו על האונייה כדי להגיע אל המושבה. מלבד שלושת אלה נראה שכל הנוסעים האחרים, או לפחות רובם, היו נוצרים חדשים וחלק אנוסים פעילים, כולל כאלה שגילו דבקות וקנאות לדתם ה"יהודית"²⁴³. בין האנוסים האלה ראוי לציין את שני האחים הרופאים, מנואל דה מוראלס (Manuel de Morales) ופרנסיסקו דה מוראלס (Francisco de Morales), שהפליגו עם משפחותיהם. באותו זמן התגוררו כבר במושבה אנוסים בעלי ידע מסוים ביהדות (ביחס לאחרים). אחד מהם היה אנטוניו מאצ'אדו (Antonio Machado), המכונה בפי ח. חימנס רואֶדָה (J. Jiménez Rueda) בכינוי השגוי "רב גדול"²⁴⁴, אף כי איש זה היה רחוק מאד מלהיות רב, כפי שאפשר להבין מזיכרונותיו של לואיס דה קארוואחאל הצעיר²⁴⁵ ומעדותו במשפטו השני²⁴⁶. בין הנשים ראוי לציין את בֶּאֱטֵרִיס אנריקס לה פאיבה²⁴⁷ שחוקרי האינקוויזיציה כינו "dogmatisadora" (או dogmatista), כלומר לא רק אדוקה בדתה, קנאית לה ומקיימת את כל המצוות ע"פ ידיעתה וככל שידה משגת, אלא גם מסתכנת ועושה לה נפשות²⁴⁸.

בשנת 1580 התרחש אירוע בעל משמעות. פליפה השני, מלך ספרד, השתלט על ממלכת פורטוגל וסיפח אותה לספרד; בכך השיג את איחוד חצי האי האיברי. באפריל 1581 בחר בית הנבחרים (הקורטס) הספרדי בפליפה השני כמלך פורטוגל, ועד סוף שנת 1640 שלטה ספרד בפורטוגל ביד רמה.

אירוע זה גרם לתדהמה בקרב האנוסים בשתי הארצות. התעורר חשש מפני איחוד האינקוויזיציות והגברת הפעילות האינקוויזיציונית. זה אמנם לא קרה, אך עם זאת הרשויות של האינקוויזיציות התעוררו לחיים חדשים. עד האיחוד, האינקוויזיציה בספרד לא הטרידה יתר על המידה את האנוסים בספרד²⁴⁹, אך מכיוון שנוצרים חדשים רבים, וביניהם אנוסים, ניצלו את עובדת האיחוד כדי לחצות את הגבול של המדינה המסכנת אותם (פורטוגל) אל המדינה שפחות תטריד אותם על רקע דתי, ומהמדינה הענייה יותר אל העשירה יותר ובעלת האפשרויות הרבות יותר – החלה האינקוויזיציה הספרדית להגביר את פעילותה בעיקר בין המהגרים²⁵⁰. יש לזכור שעד אז פורטוגל אסרה על הנוצרים החדשים ממוצא יהודי לעזוב את המדינה, בעוד שהאנוסים רצו לצאת ממנה הן מסיבות הרדיפה הדתית והן מסיבות כלכליות. אנוסי פורטוגל עסקו בעיקר במסחר, כולל

סחר חוץ, וכל זמן שפורטוגל שלטה בהודו המזרחית היה מצבם טוב; אך כשהסחר עם המזרח פחת בגלל התחרות של ההולנדים, הורע המצב הכלכלי ורבים השתוקקו לעבור לסביליה, ואחרים לאמסטרדם, שבה, בין היתר, ניתן היה לחזור אל היהדות²⁵¹. איחוד ספרד ופורטוגל יצר את ההזדמנות שחיכו לה, כי שערי ספרד נפתחו לפני כל הפורטוגלים – ואנוסים רבים החלו לזרום למדריד, סביליה ולמרכזי סחר אחרים שבספרד²⁵². לא מעטים מביניהם ראו בספרד רק קרש קפיצה אל העולם החדש. בין השנים 1580-1587 עזבו אנוסים מפורטוגל את ספרד והפליגו לספרד החדשה²⁵³ ולמושבות האחרות בעולם החדש שספרד שלטה בהן. זו הייתה הגירה משמעותית יותר ביחס לטפטוף הקודם. בל נתפלא איפוא, שבשנת 1587 אסר פליפה השני על הנוצרים החדשים יוצאי פורטוגל לעזוב את המדינה המאוחדת ולמכור נכסיהם בארצות חוץ. אך בסופו של דבר לא מנע איסור זה את המשך הגירתם (הלא חוקית) לספרד החדשה ולפרו. בימי מלכותו של פליפה השלישי לא הקפידו כלל על קיום איסור זה²⁵⁴.

בין השנים 1580-1585 זרם מידע רב מהסופרמה לספרד החדשה ומידע זה סייע לאינקוויזיציה המקומית להתחקות אחרי האנוסים במושבה²⁵⁵; אך בסך הכול נפתחו תיקים מעטים ביחס למספר התיקים שנפתחו נגד נוצרים ותיקים שעברו עברות שונות בתחום המוסר, ובייחוד נגד מגדפים ומחרפים. ייתכן שנידונו יותר אנוסים בתקופה זו, אבל אין לדעת זאת בוודאות. צוין לעיל שחוקרים אחדים, ביניהם טורו וליבמן, טוענים, כי בין אלה שנשפטו בעוון חירוף וגידוף או בעברות אחרות בתחום המוסר – היו אנוסים. דוגמה לכך הוא מקרהו של חואן פרננקו. תחילה האשימו אותו בכישוף, אך אחר כך התברר שהוא נימול ושנהג להכין מאכליו "ע"פ הנוהג היהודי"²⁵⁶. שיטות החקירה הנמרצות והשימוש הנרחב בעינויים שהאינקוויזיטור הראשי פדרו מויה דה קונטרראס וחבר מרעיו הנהיגו הביאו לכך, שיותר ויותר אנוסים נחשפו, נתפסו ונשפטו. הרישום המסודר שהתנהל בימי האינקוויזיטורים אלונסו הרננדס דה בוניליה (Alonso Hernández de Bonilla) ואלונסו דה פרלטה (Alonso de Peralta) מספק מידע רב על אנוסים אלו ועל אורח החיים ה"יהודי" שלהם.

כינון אינקוויזיציה ספרדית בספרד החדשה הביא בעקבותיו להידוק הקשרים בין בתי הדין של האינקוויזיציה בעולם החדש, תחילה בין פרו וספרד החדשה ואחר כך גם עם "גרנדה החדשה" (היום: קולומביה, אקוודור, ונצואלה), סנטאגו דה צ'ילה, ובסוף גם עם זו שבבואנוס איירס, – לבין המרכז בספרד, ואחר כך גם עם בית הדין של האינקוויזיציה הפורטוגלית. שיתוף פעולה זה הניב פירות וכבר בשנת 1578 חוברה רשימה של אנשים שגרו בספרד החדשה שלא כחוק, ביניהם בניהם של אנוסים שנשרפו בפועל ובדמות ובניהם של אנוסים שהוחזרו אל חיק הכנסייה²⁵⁷. חלק מהם נאסרו, נצטוו לחזור לספרד על חשבונם,

לא לפני שרכושם הוחרם. הם לא חזרו, כי הרי רכושם הוחרם ולא היה באפשרותם לממן את ההפלגה; רובם נשארו בספרד החדשה, בניגוד לחוק. מי שהיה אחראי על ביצוע הגירוש היה השלטון האזרחי, כשהאינקוויזיציה צופה מן הצד²⁵⁸, אך השלטון האזרחי לא טרח כלל לבצע את צווי הגירוש.

אחת המשפחות שעליה אנו יודעים, משפחה של אנוסים שמוצאה מפורטוגל, הגיעה לספרד החדשה, כפי הנראה, בשנות ה-80. היא כללה את אם המשפחה, הגברת פליפה דק פונסקה (Felipa de Fonseca) ואת הבנים חורחה דה אלמידה, פרנסיסקו רודריגס (Francisco Rodríguez), שמאוחר יותר שינה את שמו לְהֶקְטוֹר דה פונסקה (Héctor de Fonseca), ומיגל הרננדס (Miguel Hernández)²⁵⁹ משפחה זו עזבה באיזשהו שלב את פורטוגל והתיישבה בסופו של דבר בעיר פְּרָאָה שבאיטליה, שבה התגוררה כ-17 שנים, עד 1564 בערך²⁶⁰. יתכן שבפרארה הצטרפו בני משפחה זו לקהילה היהודית-פורטוגלית²⁶¹. בשנת 1553 הותר לאנוסים שחיו בפרארה לחזור בגלוי ליהדות, אך אין לדעת אם בני משפחה זו ניצלו זכות זו²⁶². כאמור, בשנת 1564 הם עזבו את איטליה, והיגרו לספרד שם היו להם קרובי משפחה. כפי הנראה הם היגרו לספרד החדשה בשנת 1585 בערך. האחים הצליחו בעיסוקיהם, רובם התעשרו, בייחוד חורחה דה אלמידה שהחזיק בבעלותו מכרה פעיל בטאסקו. כל בני המשפחה היו אנוסים פעילים, וקיימו בסתר את מצוות דת משה, ובאו במגע עם אנוסים אחרים. חורחה דה אלמידה נשא לאישה את לאונור דה אנדרדה-קארוואחאל (Leonor de Andrada y Carvajal) אחותו של לואיס דה קארוואחאל הצעיר²⁶³.

החל מסוף שנת 1587 מִפְּנִים שלטונות האינקוויזיציה במושבה את תשומת ליבם ל"פורטוגלים", כלומר ליוצאי פורטוגל שהיגרו לספרד החדשה. חלק גדול ממהגרים אלו היו אנוסים²⁶⁴. הזרימה של "פורטוגלים", שחלקם הגיעו באישורי כניסה מזויפים, עוררה חשדות וחששות בקרב ראשי האינקוויזיציה, ולכן הם פנו אל האינקוויזיטור הראשי בספרד וביקשו ממנו להורות לכל בתי הדין שבספרד, לדווח לבית הדין שבמכסיקו על כל עדות או מידע שיש בידיהם על "פורטוגלים" שנעלמו מאזוריהם²⁶⁵, ושאוּלִי הגיעו אל העולם החדש.

בין השנים 1589-1596 פעלה האינקוויזיציה במכסיקו נגד אנוסים²⁶⁶ במרץ רב. ראשיתה של פעילות זו במידע שזרם מספרד ומפורטוגל והמשכה ביוזמה מקומית. בתקופה זו מצויים בתיקים השונים שהאינקוויזיציה פתחה שמותיהם של מאתים ויותר אנוסים. נגד חלק מהם לא נקטו בהליכים משפטיים²⁶⁷ ואין לדעת מה גרם לכך. האחרים נענשו בעונשים שונים, רוחניים וכספיים. רובם הוחזרו אל חיק הכנסייה כמשלימים עמה.

בשנת 1589 גילתה האינקוויזיציה קבוצה משמעותית של אנוסים פעילים. המפולת החלה אחרי מעצרה של איסבל רודריגס דה אנדרדה-קארוואחאל

(Isabel Rodríguez de Andrada y Carvajal) אחותו האלמנה²⁶⁸ של לואיס דה קארוואחאל הצעיר. אישה זו, אנוסה קנאית לדתה "dogmatizadora", כהגדרת חוקרי בית הדין הקדוש, הוסגרה ע"י קרוב משפחה, משומד אמיתי, שהיא ניסתה להשפיע עליו שיתייחד. בעקבות מעצרה נאסרו בני משפחה אחרים, למעט שני האחים בלטאסאר ומיגל, שהצליחו לברוח ובסופו של דבר הגיעו לאיטליה. המושל לואיס דה קארוואחאל הזקן, שכאמור לעיל היה גם הוא משומד אמיתי והיה עצור בכלא האזרחי, הוסגר ע"י השלטונות לידי בית הדין האינקוויזיציוני. נעצרו גם אנוסים רבים אחרים, ביניהם: טומס דה פומסקה שהיה בעל מכרה פעיל בטלאפוחאהוה (Tlalpujahua), חוליאן קסטליאנוס (Julián Castellanos), הֶרְנָן רודריגס דה הֶרֶרָה (Hernán Rodríguez de Herrera), טומס דה פונסקה קסטליאנוס (Thomás de Fonseca Castellanos), האחים דומינגו רודריגס (Domingo Rodríguez) וְחֹרְחֶה רודריגס (Jorge Rodríguez), באטריס אנריקס לה פאיבה, וכאמור, אנוסים נוספים.

ב־24.2.1590 התקיים אוטו דה פה מרשים, כפי הנראה השישי במספר מאז כינון אינקוויזיציה ספרדית במכסיקו. אוטו זה היה אולי אחד החשובים בכלל, ובמיוחד לחקר אורח החיים ה"יהודי" של האנוסים במושבה, בשל המספר הגדול של אנוסים שהשתתפו בו²⁶⁹. האוטו דה פה התקיים בקתדרלה של העיר בהשתתפות של כמעט כל התושבים. בין הנאשמים שהופיעו בו היה גם כומר בשם פרנסיסקו דה לונה (Francisco de Luna) נוצרי ותיק, שנאשם בקיום מיסות והענקת סקרמנטים אף כי נאסר עליו הדבר. הוא נידון להתכחש לכפירתו ולחזור בו "de Vehementi", ולעבודת פרך על אוניית משוטים כשייט, לתקופה של שש שנים²⁷⁰. מה שבית הדין לא גילה היה, שכומר זה החל לקיים מצוות "יהודיות", בדומה למה שנהגו לקיים האנוסים, והחל להאמין בדת משה כפי שהאנוסים האמינו. כל זה קרה לו בהיותו כלוא בבית האסורים האינקוויזיציוני עם לואיס דה קארוואחאל הצעיר בתא אחד. זה האחרון הביא למפנה בחיי הכומר²⁷¹. פרנסיסקו דה לונה המשיך לקיים מצוות גם על האונייה שבה ריצה את עונשו כשייט. הוא נתפס ועמד בשנית לדין אינקוויזיציה. החזירו אותו במיוחד מקובה (שם עגנה האונייה עליה שרת) כדי שיעמוד לדין. מכיוון שהיה כומר, לא פסקו את דינו כחוזר לסורו (Relapso). דנו אותו ללבוש סאמבניטו לצמיתות (ad perpetuam sambenito), גירוש ומאסר עולם, מאתים מלקות ועוד עשר שנות עבודת פרך כשייט, וכל זה, כנהוג, לאחר שחויב שוב להתכחש לכפירתו ולחזור בו "de Vehementi"²⁷².

גונסאלו פרס פֶרוֹ (Gonzálo Pérez Ferro), יליר פורטוגל, נאסר בחשד שקיים את "דת משה המתה". הוא סרב להודות באשמה ועונה. גם אחרי מעמד העינוי הוא המשיך להכחיש. בכל זאת הוא נמצא אשם ודנו אותו (בשנים 1589-1590)

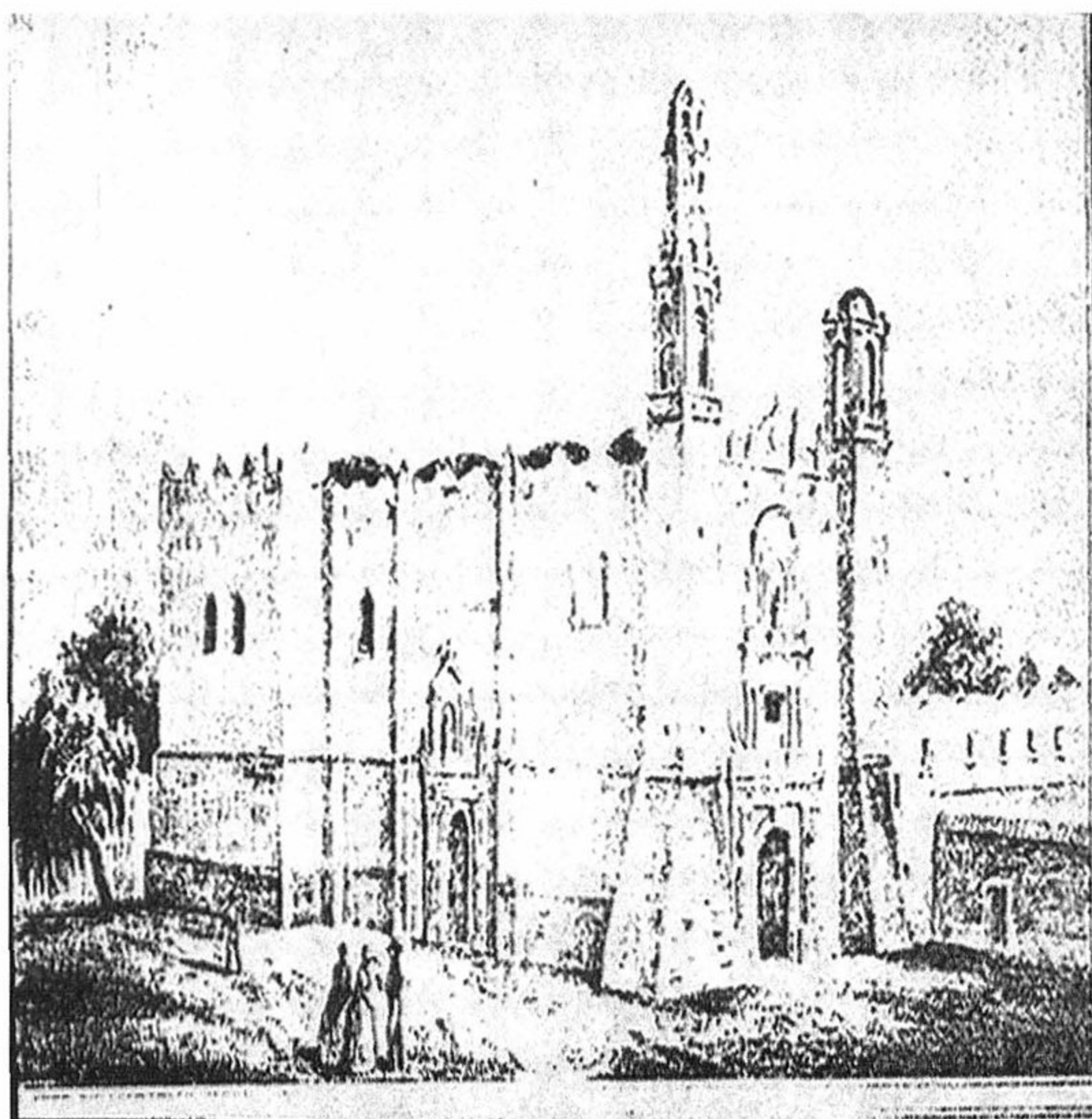
למאה מלקות וגירוש²⁷³. אך הוא לא עזב את ספרד החדשה, נתפס שנית בעוון התייהדות (בשנת 1601), ולא דנו אותו כחוזר לסורו – אין לדעת מדוע – ואפילו החזירו אותו אל חיק הכנסייה כמשלים עמה. לטענת מְדִינָה טומס דה פונסקה קסטליאנוס, שהוזכר לעיל, יליד פורטוגל, ותושב טאסקו, שנאסר ונחקר ב"חשד שהוא יהודי", כי העידו נגדו ש"דיבר ועשה מעשים של דת משה כגון הימנעות מאכילת בשר חזיר", יצא זכאי כי הצליח להוכיח שהמלשין היה אויבו בנפש²⁷⁴. אך מדינה טעה. איש זה, שהיה אנוס מקיים מצוות, הוחזר אל חיק הכנסייה ויצא באוטו דה פה של 1591. ליבמן מייחס לְטומס דה פונסקה בעל המכרה בְּטֵלֶאֶלפֶּאחֻהוֹקָה, את האירוע הזה²⁷⁵, כי הוא סבור משום מה, שמדובר באותו אדם, אך גם הוא טועה.

באוטו דה פה שהתקיים בשנת 1590 השתתף המושל לואיס דה קארוואחאל הזקן (ראו לעיל), ורוב בני משפחת רודריגס דה מאטוס-קארוואחאל: האם פרנסיסקה דה קארוואחאל, בנה לואיס דה קארוואחאל הצעיר, ובנותיה איסבל, קטלינה, לאונור, מאריאנה. את ראש המשפחה, פרנסיסקו רודריגס דה מאטוס-קארוואחאל שנפטר, דנו לשַׁרְפָה בדמות: עצמותיו הוצאו מקברו ונשרפו. הבן בלטאסאר שברח, נידון גם הוא למוות בשַׁרְפָה (בדמות), והבן הצעיר, מיגל, נשרף בדמות באוטו של 1596. מחוץ לאוטו דה פה נידון גם הבן, הנזיר הדומיניקני גספאר, המשומד היחיד במשפחה. כל בני משפחת קארוואחאל החיים, למעט הנזיר ושני הבורחים, הוחזרו אל חיק הכנסייה לאחר שהתכחשו ל"כפירתם היהודית". מאוחר יותר יכתוב לואיס הצעיר בזיכרונותיו: "כל ההתכחשות הייתה תכסיס להצלת חייהם, והם עשו מה שעשו מפחד השַׁרְפָה, אך בליבם נשארו יהודים וחזרו לקיים מצוות בהזדמנות הראשונה"²⁷⁶.

אחרי האוטו החלו בני משפחת קארוואחאל לרצות את העונשים שהוטלו עליהם. בנוסף לעונשים הרוחניים היה עליהם להיכלא במה שמכונה Cárcel Perpetua²⁷⁷, וללבוש את הסאמבניטו לצמיתות. לואיס הצעיר ריצה את עונש המאסר בבית חולים ששהו בו מחלימים²⁷⁸ וְשָׁרְת בו כשמש האחראי על תשמישי הקדושה²⁷⁹. על הנשים הוטל להיכלא במנזרים שונים, תחת השגחתם הקפדנית של הנזירות. לואיס הצעיר כתב בזיכרונותיו, שחורחה דה אלמיידה שמע מפי אחד האינקוויזיטורים על ההחלטה הזאת, וכדי למנוע מהן את הפירוד ואת הסבל הרב שבפירוד; הציע לאינקוויזיטורים שיימנעו מלעשות כך, מכיוון שהנשים יכולות להשפיע לרעה על הנזירות איתן תבואנה במגע²⁸⁰. האינקוויזיטורים התרשמו מהנימוק וציוו לכלוא אותן ביחד בבית שניתן להן²⁸¹, וגם מינו כומר שישגיח עליהן ושלפניו יתוודו. ועוד כתב באותם זיכרונות שאלמיידה דאג מאז להקל על מצבן ככל יכולתו²⁸² ולדאוג לכל מחסורם. הוא ניסה גם להקל על מצבו של לואיס הצעיר ופעל אצל האינקוויזיטורים שיאפשרו

לו לבקר את אימו ואחיותיו שנותרו ללא נוכחות של גבר בביתן, כלומר – ללא הגנה מספקת. האינקוויזיטורים נענו בחיוב ואפשרו ללואיס לצאת לביקור לפרק זמן קצר. כשהזמן שהוקצב לביקור הסתיים, נהגו הנשים לבקש מכומר הוידוי שלהן, שיפעל למען השארתו של לואיס בקרבתן²⁸³. כומר זה אמנם דאג שלואיס יעזוב את מקום כליאתו בבית החולים ויִרְצֶה את המשך עונש המאסר בבית ספר לילדים אינדיאנים שם הוא ילמד את התלמידים דקדוק לטיני וכתיבת מכתבים²⁸⁴, ובערבים ישהה עם אמו ואחיותיו.

המראה החיצוני של בית הספר לילדים אינדיאנים Santiago de Tlatelulco
(שבו לימד קרוואחאל הצעיר לאחר משפטו הראשון)

יתכן שמעשי אלמיידה עוררו את חשדנותם של חוקרי האינקוויזיציה ו/או של פקידי אינקוויזיציה אחרים²⁸⁵, אך יתכן שהיו להם גם סיבות נוספות²⁸⁶. שליח של בית הדין הקדוש התייצב לפני אלמיידה והזמין להופיע לפני חוקרי בית הדין, אך אלמיידה, ששמע את דברי השליח בהיותו רכוב על סוסו, העמיד פנים

שלא שמע, הצליף בסוסו ודהר לכיוון החווה שלו בִּטְאֶסקו, ושם הסתתר²⁸⁷. אך מוסד האינקוויזיציה לא הירפה ממנו ושלח לִטְאֶסקו את אחד מפקידיו מצויד בפקודת מעצר נגדו. שליח זה לא הגיע ליעדו כי נהרג בתאונה לפני שהספיק לדרוך על מפתן הדלת של הבית שבו הסתתר אלמיידה²⁸⁸. אירוע זה התרחש ב־13.7.1590. בשלב זה החליט אלמיידה להסתתר בעיר מכסיקו, ואחר כך לברוח לספרד יחד עם אחיו פראנססקו רודריגס המכונה, כאמור לעיל, בספרד החדשה הקטור דה פונסקה. לאלמיידה היו קשרים מצוינים בספרד. הוא שהה שם זמן ממושך, כחמש שנים, בסביליה, במדריד ואולי במקומות נוספים. במשך שלוש שנים וחצי פעל שם להשגת חנינה לבני קארוואחאל, כדי לאפשר להם להסיר סופית את הסאמבניטו, ובכך להביא לשחרורם הסופי²⁸⁹.

דיאגו דיאס ניאטו²⁹⁰ העיד במשפטו השני (שהתנהל בין השנים 1598-1605), שהוא הביא מכתבים מאלמיידה, וש אחד מהם היה מיועד ללואיס דה קארוואחאל הצעיר ואמו והשני הופנה לבית הדין הקדוש בעיר מכסיקו, ושתוכנו – החנינה שהוענקה ללואיס הצעיר, לאמו ולשלוש אחיותיו וההיתר להסיר מעליהם את הסאמבניטו²⁹¹. מכתב זה נושא את התאריך 7.6.1594. ב־24.10.1594 פסק בית הדין הקדוש שלואיס דה קארוואחאל הצעיר רשאי להסיר מעל בגדיו את הסאמבניטו, כפוף לשורה של עונשים ומעשים רוחניים שעליו לשאת ולבצע²⁹². באותו זמן, בערך, הותר גם לאמו ולאחיותיו לנהוג כך. לא ידוע מה עלה בגורלו של אלמיידה. אולי נשאר בספרד, אולי חזר לאיטליה או עבר למקום אחר, אך אין ספק שלספרד החדשה לא חזר. שלטונות האינקוויזיציה המשיכו במאמצייהם לשים ידם עליו, אך הם כשלו במשימתם זו. באוטו דה פה של ה־22.3.1609 נשרף בדמות הנעדר חורחה דה אלמיידה בעיר מכסיקו²⁹³.

באטריס אנריקס לה פאיבה נחקרה ועונתה, אך עמדה בעינוי והמשיכה להכחיש את הכול, לכן שוחררה ללא עונש (בשנת 1591)²⁹⁴.

בין האנוסים שיצאו בתהלכות האוטו דה פה משנת 1593 ראויים לציון שני האחים חורחה רודריגס ודומינגו רודריגס, תושבי מַנִּילָה (Manila) שבפיליפינים, שהובאו משם לספרד החדשה כדי לעמוד לדין אינקוויזיציוני (האיים הפיליפינים היו מסופחים לבישופות של מכסיקו). האשימו אותם בכפירה, התייהדות ושהייה בלתי חוקית בפיליפינים בהיותם בניהם של נוצרים חדשים. חורחה עונה כי מסר עדויות סותרות. שניהם הוחזרו אל חיק הכנסייה, חויבו ללבוש סאמבניטו לצמיתות, וכן נידונו למאסר עולם, שבפועל היה זה מאסר לתקופה מסוימת, והחרמת כל רכושם²⁹⁵. מְדִינָה טוען שבאותו אוטו דה פה נשרף בדמות המלומד מְנוּאֵל דֶּה מוֹרְאֵלס, שהיה כפי הנראה מנהיג של קהילת אנוסים בספרד החדשה

עד שברח משם ובסופו של דבר, הגיע ככל הידוע, לִּוֶּנְצִיָּה²⁹⁶; אך יתכן שאיש זה נשרף בדמות בשנת 1596, ולא כטענת מְדִינָה, כי משפטו נמשך לפחות עד אז²⁹⁷. בזמן שבני משפחת קארוואחאל עדיין ריצו את העונשים שהוטלו עליהם ע"י בית הדין הקדוש, הגיעו לספרד החדשה שני יהודים, אב ובנו. האב היה רואי דיאס ניאטו ששמו בישראל היה יעקב נֶטוֹ (Neto)²⁹⁸, והבן, שהוזכר לעיל, נקרא דיאגו דיאס ניאטו ושמו היהודי היה יצחק נטו²⁹⁹. שני אלה ממחישים היטב את התופעה שצוינה לעיל³⁰⁰ על נדודיהם הן של יהודים מיוצאי ספרד ו/או פורטוגל, או צאצאיהם, והן נוצרים חדשים אנוסים שהצליחו להגיע לארצות שבהן לא רדפו אותם, ו/או שהחליטו לחפש מחייתם בארצות השמד או במושבותיהן. לצורך זה התחזו לנוצרים ותיקים והתיישבו לצמיתות או לפרקי זמן מסוימים באותן ארצות.

רואי נולד בפורטוגל, אך מקום הולדתו אינו ידוע בודאות³⁰¹, וכשהיה בן 9 בערך עזבו הוריו האנוסים את פורטוגל והתיישבו בִּפְּרָאָה שבאיטליה³⁰². רואי התגורר בה בין 30 ל-40 שנה. בכל אותה תקופה קיים קשרים עם קרובי משפחתו בפורטוגל³⁰³ ועם קרובים לא מעטים שהיו לו בספרד. עצם העובדה שלמשפחת ניאטו היו קרובים בספרד (שהתנצרו כנראה לפני הגירוש ולא יצאו לפורטוגל עם בני משפחה אחרים, שביניהם אולי היו גם הורי או הורי הוריו של רואי), הביאה את אוכמני למסקנה, שמשפחתו של רואי מוצאה מיהודים מגורשי ספרד שנאנסו לשמד בפורטוגל בשנת 1497³⁰⁴. בקרב הקהילה היהודית-פורטוגלית בפרארה, אליה השתייכו בני משפחת ניאטו, נחשב רואי לאדם מכובד והוא אף כיהן כחבר באחד מבתי הדין של קהילתו³⁰⁵.

דיאגו נולד כפי הנראה בִּפְּרָאָה, אף כי במשפטו הראשון (בשנת 1596) טען שנולד באופורטו, פורטוגל³⁰⁶. כשהיה בן 8 ימים הוכנס בבריתו של אברהם אבינו ואביו החזיק אותו בידיו בזמן הברית³⁰⁷, וכשמלאו לו 30 יום ערך אביו טקס פדיון הבן, כי דיאגו היה בכורו³⁰⁸. בִּפְּרָאָה קיבל דיאגו חינוך יהודי מקיף, וידע את כל הדינים והמנהגים שקיימו היהודים בעיר זו³⁰⁹. בהיותו בן שנים עשרה השיא אותו אביו לקרובת משפחה, ובגיל 15 היה אב לילדה בשם אסתר³¹⁰. מסיבות כלכליות³¹¹ השאירו האב והבן את נשותיהם וילדיהם בפרארה, בבתייהם של דודות ובני דוד, ובשנת 1590 בערך החליטו, כאמור, לחפש פרנסה בפורטוגל ובספרד³¹². תחילה נסעו לרומא ושם הצטיידו באיגרת אפיפיורית המתירה להם לאסוף תרומות ולקבץ נדבות למען פדיון שבויים שנפלו לידי התורכים³¹³. מרומא נסעו למדריד ומשם לִפְּרָאָה (Praga), פורטוגל³¹⁴. הם שהו שם כשנה בערך, אך ההצלחה לא האירה להם פנים, ולכן חזרו למדריד. בעיר זו פגשו את אלמידה. רואי הכיר אותו ואת משפחתו מהתקופה שחיו בפרארה. מידי אלמידה הם קיבלו (תמורת תשלום) אישור שהעניק להם פקיד מלכותי

גבוה שמתיר להם לנסוע לספרד החדשה ולקבץ שם נדבות³¹⁵. בהזדמנות זו נתן להם אלמיידה את המכתבים לבני קארוואחאל ולבית הדין הקדוש במכסיקו³¹⁶. במחצית השנייה של שנת 1594 הגיעו השנים לעיר מכסיקו³¹⁷, פגשו את הקארוואחאלים והשתלבו בקהילה שלואיס הצעיר עמד בראשה.

אין ספק ששני בני משפחה אלו היו יוצאי דופן בהשוואה לאנוסים אחרים, שהרי הגיעו לספרד החדשה לאחר ששהו זמן מסוים באחת או יותר מארצות החופש, כהגדרתם את הארצות הנוצריות בהן יכלו לקיים את הפולחן היהודי באין מפריע. אנוסים לא מעטים נמנעו מלהצטרף לקהילה יהודית, כי חששו שאם ייודע הדבר ייפגעו קשריהם המשפחתיים והעסקיים בספרד ופורטוגל. אך רואי בילה את רוב חייו בפרארה כיהודי גלוי והשתייך, כאמור, לקהילה היהודית-פורטוגלית והיה פעיל בה. דיאגו, כאמור לעיל, נולד יהודי והתחנך כיהודי, ואפשר להניח שלא היה לו מושג בנצרות. בספרד החדשה (וקודם לכן בספרד ובפורטוגל) נהגו השנים כפי שנהגו האנוסים שם. הם השתדלו לקיים מצוות ככל שידם משגת וככל שהזהירות מאפשרת להם. אין ספק שהם יכלו לתרום מהידע ביהדות שהיה להם לאלה מהאנוסים שאיתם קיימו יחסים קרובים; אך יתכן גם שבגלל הזהירות הם עשו פחות ממה שיכלו, לפחות בראשית שהותם במושבה. בשנת 1596 נעצר דיאגו בפעם הראשונה. רואי נעצר מאוחר יותר, אך מעצר בנו, והמעצר שלו, המשפט של האינקוויזיציה ופסק הדין נגדו, גרמו לכך שרואי יקפיד יותר על כללי הזהירות, אף כי לאחר משפטו ומאסרו ב־*carcel perpetua* הוא לימד את חבריו למאסר את דיני תורת משה והפך למנהיגם הרוחני.

בין השנים 1590-1596, נפתחו תיקים ונחקרו כמה עשרות של אנוסים. חלק גדול מהם הורשעו בדין ויצאו באוטו דה פה של שנת 1596, שהיה האוטו הגדול ביותר שהתקיים במאה הט"ז, וכך גם כונה – "האוטו הגדול" (*Auto Grande*). לקראת האוטו הזה נאלצו האינקוויזטורים לעמול גם בימים וגם בלילות ואפילו בימי ראשון³¹⁸ כי מספר הנאשמים בעבירות חמורות היה גדול מאד. אוטו זה היה אחד המרשימים ביותר בכלל ובמאה הט"ז בפרט³¹⁹. יצאו בו 69 נאשמים שנשפטו והורשעו, מהם 47 שנמצאו אשמים בעוון התייהדות או קיום מצוות יהודיות או כ־*Fautores*, כלומר – ככופרים שהסתירו אנוסים מפני האינקוויזיציה או שהכירו אנוסים ולא הסגירו אותם. בפועל יצאו מביניהם בתהלוכת אוטו זה אך ורק 36 שהורשעו, ביניהם 10 או 11 שהופיעו בדמות (שני נפטרים ועוד 8 או 9 שברחו בזמן). מן הדין לציין שמבין הארבעים ושבעה אלה היו 32 יוצאי פורטוגל, 11 – שהופיעו בדמות, שנולדו בספרד להורים יוצאי פורטוגל, אחד שנולד באיטליה להורים יוצאי פורטוגל, ורק שלושה שנולדו בספרד להורים בני ספרד. עובדות אלו מאשרות את הטענה, שבאותה תקופה רוב האנוסים שהגיעו

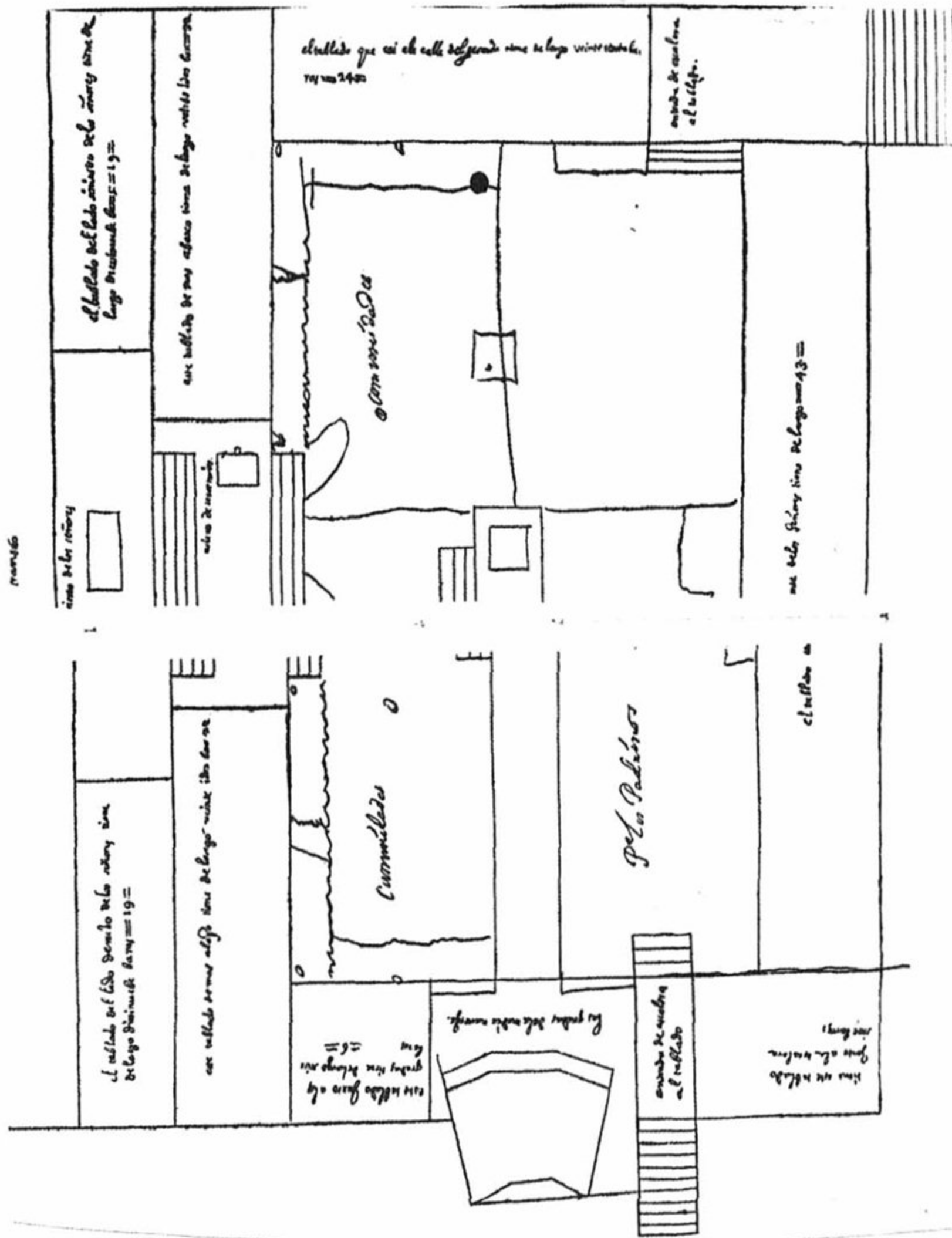
אל העולם החדש היו צאצאי אלה שעזבו בזמן הגירוש את ספרד, נכנסו "זמנית" לפורטוגל, ובסופו של דבר נאנסו שם לשמד בשנת 1497³²⁰.

רוב יוצאי האוטו הזה, מבין הנאשמים בעוונות הקשורים ליהדות, הפלילו חלק או את רוב חבריהם ועמיתיהם לקיום מצוות. למשל: לואיס דה קארוואחאל הצעיר הפליל במהלך משפטו השני (1595-1596), לפני, בזמן ואחרי שעונה, 114 אנוסים ועוד שני משומדים, מהם 22 לפני שעונה, בייחוד בורחים, נפטרים ואת כל בני משפחתו (את אמו, אחיותיו ואחיו שברחו); 86 בזמן מעמד העינוי³²¹, ביניהם את חברו הטוב מנואל דה לוסנה (Manuel de Lucena) ואת רוב תלמידיו וחברי קהילתו; ועוד 6 אחרי מעמד העינוי. בשלב מסוים ניסה לחזור בו מהאשמותיו לגבי 14 מהם, אך גם ניסיון זה לא צלח, והוא חזר בו שוב ואישר כל מה שהעיד נגד אותם ה-14³²²; הוא גם ניסה לשים קץ לחייו, ללא הצלחה³²³. לא בכדי הגיש התובע במשפטו, ד"ר מַארטוס דה בּוהורקס (Dr. Martos de Bohorques), בקשה (ב-3.11.1596) שבית הדין יאשר את עדותו של קארוואחאל הצעיר נגד כל אלה שעל מעשיהם מסר, למרות העובדה שנגד חלק מהם לא הוגשו עדיין כתבי אישום ולכן גם לא התקבלו תשובותיהם על האישומים. הוא נימק את בקשתו זו בכך, שקארוואחאל הצעיר הפליל הרבה גברים ונשים, חיים ומתים, נוכחים ונעדרים, שנגד חלק מהם החלו כבר בהליכים משפטיים, ונגד אחרים לא פעלו עדיין, משום שהם נעדרים (כלומר – ברחו) ובשל העובדה שאין מספיק מקום בבית הכלא האינקוויזיציוני (ולכן לא בוצעו מאסרים); ומכיוון שהנאשם קארוואחאל נשפט כחוזר לסורו, כך שאין ספק שפסק הדין נגדו יהיה מוות בשרפה; ואם עדותו לא תאושר לפני שפסק דין כזה יבוצע – ייגרם נזק בלתי הפיך לתביעה וכל המאמצים שיינקטו נגד אותם חשודים – ירדו לטמיון³²⁴.

נגד לואיס דה קארוואחאל הצעיר העידו שבעה עשר עדים, מהם עשרה אנוסים, כולל אמו ואחותו איסבל, חברו הטוב ותלמידו מנואל דה לוסנה, וגם אשתו של לוסנה. שבעת האחרים היו נוצרים ותיקים, ביניהם ארבעה פקידים של האינקוויזיציה, שכנה אחת של הקארוואחאלים, כומר, שהיה עצור גם הוא בכלא האינקוויזיציוני בגין עבירות שונות בתחום הדתי, וראשי האינקוויזיציה נהגו להכניס אותו לפרקי זמן בתאים שנכלאו בהם אנוסים, כולל בתא שבו נכלא לואיס הצעיר (וגם בתא שבו החזיקו את מנואל דה לוסנה), כדי שידובב אותם וידווח לחוקרים מה ששמע מפיהם על חטאיהם וחטאי אחרים³²⁵; ועוד עצור בגין עבירות על המוסר, גַספָּאר דה וִילֵיאַפֶּראַנְקָה (Gaspar de Villafranca), שגם אותו החזיקו זמן מה בתא אחד עם לואיס כדי שידובב אותו וידווח³²⁶.

גם מנואל דה לוסנה, כמו לואיס הצעיר, הפליל רבים, ביניהם את אישתו, הורי אישתו, אָחִיָּה, את קארוואחאל הצעיר ואת כל בני משפחת קארוואחאל, ורבים

מחבריו ושותפיו לקיום מצוות. לא בכדי חששו חבריו שהוא יסגיר אותם, כי הכירו אותו כאדם הפֶּכְפֶּךְ, כהגדרתם³²⁷.

תרשים של הבמה שהוקמה לקראת האוטו דה פה של שנת 1596

נגד טומס דה פונסקה קסטליאנוס העידו עשרים אנוסים, ביניהם קארוואחאל הצעיר³²⁸. עדויות רבות נאספו גם נגד מנואל אַלוֹנְאָרֶס (Manuel Alvarez), כולל עדות בנו חורחה, שעונה במהלך משפטו. לאחר עדות חורחה נעצר אביו, אך

משפטו לא הסתיים עד האוטו של 1596 ולכן יצא בתהלוכת האוטו דה פה של 1601.

דיאגו לופס (Diego López), שיתכן שלא היה אנוס, אף כי הוריו היו כאלה ואמו הוחזרה אל חיק הכנסייה בליסבון, העיד נגד שלושים וששה אנוסים³²⁹. מנואל גונזאלז (Manuel González), נוצרי חדש ובן להורים אנוסים שעמדו לדין אינקוויזיציה בפורטוגל ואח לאנוס אדוק בתורת משה, החליט להתבולל ולהשתרש בקרב הנוצרים הנתיקים שבספרד החדשה, ומכיוון שחשש מאד מהאינקוויזיציה (שהרי היה נוצרי חדש שאסור היה לו להתגורר במושבה), החליט להוכיח את נאמנותו לנצרות ע"י זה שהלשין על כל יוצאי פורטוגל שהכיר וידע שיש להם קשר עם אנוסים או שהם עצמם כאלה³³⁰. נגד מנואל גומס נאנואר (Manuel Gómez Navarro) העידו עשרים ואחד עדים, ביניהם אחיו המשומד דומינגו גומס (Domingo Gómez), שהפליל גם רבים אחרים³³¹. דוארטה רודריגס (Duarte Rodríguez) העיד נגד חמישים וארבעה אנוסים. רשימה זו חלקית בלבד. ארוכה בהרבה היא רשימת האנוסים שנחקרו (בעיקר בשנתיים שלפני האוטו) שהפלילו והופללו, נשפטו ונענשו באוטו הזה ובבאים אחריו.

עשרים ושבעה מבין הנענשים באוטו זה בעוון התייחדות (או סיוע למתייחדים) הוחזרו אל חיק הכנסייה, חלקם לפי הדרך הקלה וחלקם לחומרה³³²; תשעה נשרפו על המוקד³³³ וכן נשרפו דמויותיהם של כל הנפטרים והנעדרים³³⁴. מן הדין לציין, ששלושה עשר מבין הנידונים עונו בתקופת חקירתם, חלקם יותר מפעם אחת³³⁵, ואחת – אנה ואס (Ana Vázquez), שעונתה בכל העינויים המקובלים, עמדה בהם בגבורה ולא הפלילה אף לא אחד. גם איסבל רודריגס (Isabel Rodríguez) עמדה בעינויים, ובכל זאת החלה להודות במה שיוחס לה וגם הפלילה את מנואל דה לוסנה.

ראויים אלה שנשרפו על המוקד בגלל דבקותם בתורת משה שיבוא כאן זכרם בהרחבה:

1) מנואל דיאס (Manuel Díaz), נולד בפונדון (Fondón) בפורטוגל, בן 36, בעלה של איסבל רודריגס (Isabel Rodríguez) שהוזכרה לעיל, סוחר, אב לארבעה. לדעת אוכמני היה מנואל זה האנוס הרציני ביותר והשלם ביותר באמונתו מכל אלה שחיו בספרד החדשה³³⁶. הוא נעצר ב-8.2.1595 לאחר שהלשינו עליו שנהג לשחוט עופות "כמו ששוחטים היהודים"³³⁷. בזמן מעצרו וחקירתו נוספו עדויות חדשות נגדו, ובייחוד עדותו של גספאר דה גיליאפרינקא שהוזכר לעיל, שכאמור דיווח יום-יום לחוקרי האינקוויזיציה כל מה ששמע מפי עצורים. מפי מנואל דיאס שמע על אמונתו בביאת המשיח "שעוד לא בא", על שנאתו העמוקה לנצרות ועל הבוז שרחש לבית הדין האינקוויזיציוני. דיאס נהג

להתפלל יום-יום, גם בכלא האינקוויזיציוני, כשפניו אל המזרח, נהג לצום בימי שני וחמישי, נמנע מאכילת בשר וטען שעדיף למות ולא להתכחש לתורת משה, תורה שהאל נתן למשה. דיאס עונה בכל שיטות העינוי ובדרך הקשה ביותר, ומסר מה שציפו לשמוע חוקריו-מעניו³³⁸; אך הם לא הסתפקו בזה.

(2) באטריס אנריקס לה פאיבה, בערך בת חמישים. ילידת פונדון בפורטוגל. בעלה סימון נפטר במכסיקו. בזמנו סיפר סימון לבניו שהם משתייכים לשבט בנימין. כל בני המשפחה הזאת היו אנוסים פעילים. כאמור לעיל, עונתה פֶּאטריס במהלך משפטה הראשון (ב־1590-1591), התגברה על העינוי וסירבה להודות. לכן זוכתה פה אחד (ב־15.3.1591) ושחררה. גם במשפטה השני סירבה בעקשנות להודות³³⁹, אך בידי בית הדין היו 17 עדויות משמעותיות נגדה, כולל עדותם של שני בניה, פדרו³⁴⁰ ודיאגו, ושל בתה קטלינה³⁴¹; ולכן דנו אותה למוות בשרפה³⁴².

(3) דיאגו אנריקס (Diego Enriquez), בנו של לה פאיבה, בן 25, יליד סביליה, רווק. הוא הספיק לשרת כחייל בגואטמאלה וגם בבתי הכלא בצפון ספרד החדשה. הוא היה גם סוחר. נעצר לראשונה בשנת 1589, עונה במהלך החקירה, "התחרט" על "פשעיו" והוחזר אל חיק הכנסייה. נעצר שנית בשנת 1595 ככופר ומתייהד שחזר לסורו. ברוב קולות הוחלט (בפברואר 1596) לפסוק לו מוות בשרפה³⁴³.

(4) מנואל דה לוסנה, בן 30, נשוי לקטלינה אנריקס (Catalina Enríquez). הוא התגורר באיזור המכרות של פֶּאצ'וקָה והתפרנס ממסחר. היה חברו הטוב ותלמידו של לואיס דה קארוואחאל הצעיר. נהג ללמד אחרים את תורת משה ולכן נחשב ע"י חוקרי האינקוויזיציה ל־dogmatizador (או dogmatista), כמו חברו קארוואחאל הצעיר. הלשין עליו דומינגו גומס (Domingo Gómez) אחר שלוסנה ניסה לשכנע אותו לקיים את תורת משה. נגד לוסנה הצטברו גם הרבה עדויות נוספות, ואז עצרו אותו. בישיבה הרביעית של בית הדין נשבר לוסנה והחל להודות ולהפליל אנוסים שהכיר, אך כפי הנראה רק לאחר שאיימו עליו בעינוי. לוסנה נהג לכנות את לואיס הצעיר "גדול המורים בתורת משה"³⁴⁴. כתב האישום נגדו כלל את כל מצוות תורת משה שלוסנה נהג לקיים, את פעילותו להפצת תורת משה, שלדעתם, גרמה נזק רב לנצרות, ואת מנהגו לגדף ולחרף את ישוע וללעוג לטהרתה של מרים. הוא נהג להכריז בכל הזדמנות, שעדיף לו למות באמונתו, אף כי אם ייעצר ע"י האינקוויזיציה – יתחזה לנוצרי מאמין. גם אותו דנו למוות בשרפה, כ"כופר מתייהד, קנאי לאמונתו שהשפיע על אחרים להתייהד, ולימד את תורת משה ברבים"³⁴⁵. בתהלוכת האוטו דה פה הופיע כשידיו קשורות ופיו חסום, פן יחרף ויגדף גם בדרך אל המוקד.

(5) פרנסיסקה נונייס דה קארוואחאל, בת 57. ראש בית קארוואחאל ואחת האנוסות האדוקות ביותר בתקופתה³⁴⁶. גם במשפטה השני עונתה³⁴⁷, ולא התכחשה כלל לאמונתה. נידונה למוות בשרפה כחוזרת לסורה, עיקשת, שלא סיפרה את כל האמת על מעשי הכפירה שלה. היא הייתה הראשונה מבין האנוסים שנשרפו באוטו זה, כשבנה, לואיס הצעיר, ובנותיה מסתכלים עליה ממקומם על המוקד³⁴⁸.

(6) איסבל רודריגס דה אנדרדה-קארוואחאל, בת 37, אלמנת גבריאל דה הֶרֶרָה (Gabriel de Herrera) ובתם של פרנסיסקה דה קארוואחאל ופרנסיסקו רודריגס דה מאטוס-קארוואחאל, קנאית לדתה שאת מצוותיה קיימה בקפדנות³⁴⁹ והסתכנה בלי הרף. 11 עדים הפלילו אותה לקראת משפטה השני ובמהלכו. היא עונתה מספר פעמים גם במהלך משפטה הראשון³⁵⁰ וגם בשני. היא הוכרזה ככופרת מתייהדת, "עיקשת ושלילית" (כלומר: מסרבת להכיר בחטאיה), חוזרת לסורה³⁵¹. היא נידונה למוות בשרפה.

(7) קטלינה דה לאון אי דה לה קואַכָה-קארוואחאל, בת 31 בַּתם של בני הזוג קארוואחאל-דה מאטוס ואשתו של אנטוניו דיאס דה קַסְרֶס (Antonio Díaz de Cáceres). כמו כל בני משפחתה היא האמינה בדת משה וקיימה את מצוותיה. היא נהגה להכריח את בתה הקטנה לעשות כמוה, במיוחד חייבה אותה לצום בימי הצום שנהגו לקיים האנוסים; ומשום כך היו לה ויכוחים עם בעלה שחשש מפעילותה. האשימו אותה שהיא מאמינה בדת משה ומקיימת את מצוותיה, שהתחזתה לנוצרייה מאמינה אף כי הייתה כופרת, וְשחזרה לסורה, אף כי הוחזרה אל חיק הכנסייה בשנת 1590 כמאמינה. גזר דינה היה מוות בשרפה³⁵².

(8) לאונור דה אנדרדה-קארוואחאל בת 24. גם היא בת למשפחת דה מאטוס-קארוואחאל ואשתו של חורחה דה אלמידה שהוזכר לעיל. גם אותה החזירו בשנת 1590 אל חיק הכנסייה כמתפשרת עמה. היא נעצרה שנית בשנת 1595 באשמת אמונה בדת משה וקיום מצוות דת זו התחזות לנוצרייה מאמינה, על אף שהייתה כופרת עיקשת שחזרה לסורה. גם עליה גזרו מוות בשרפה³⁵³.

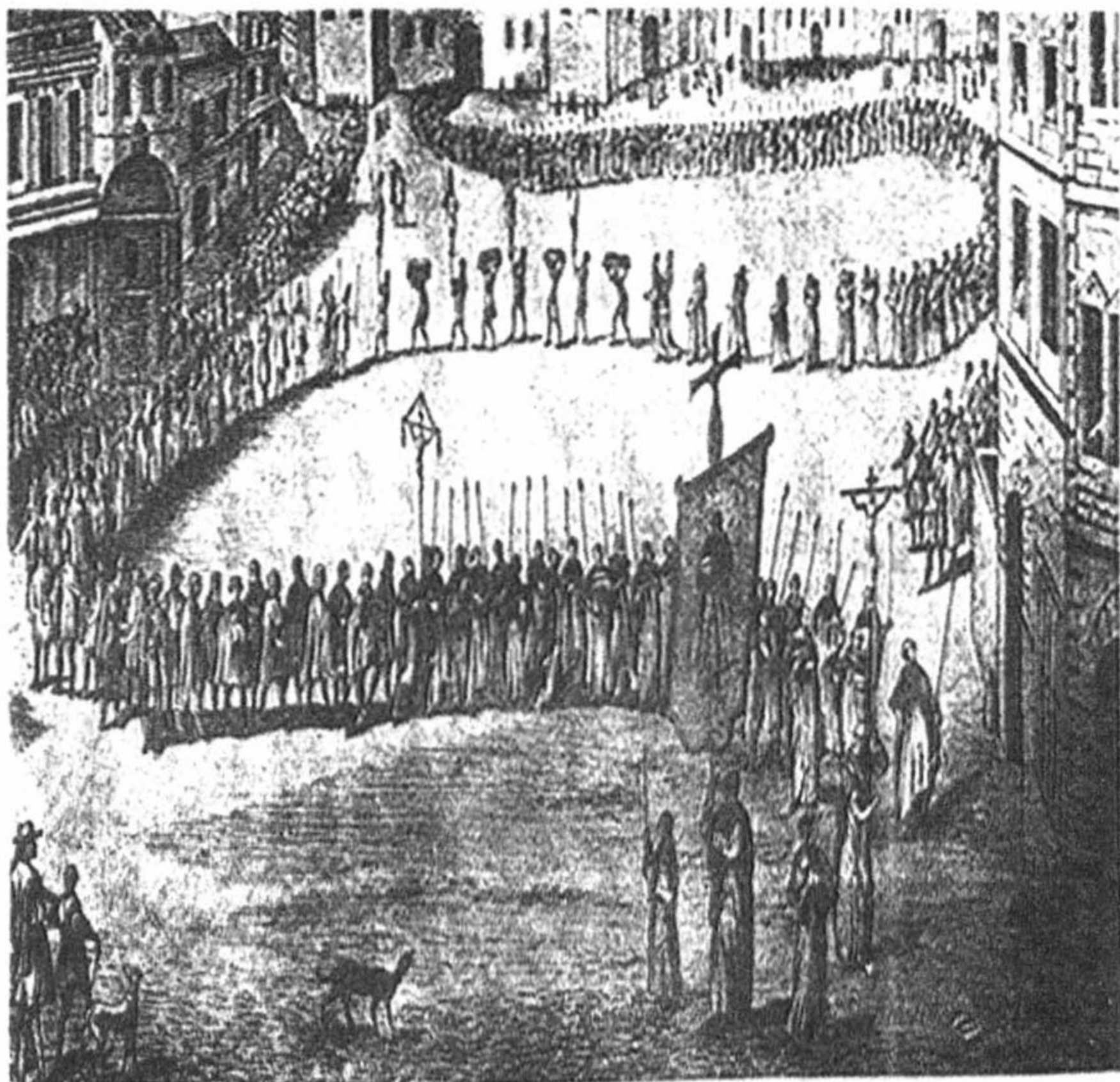
(9) לואיס דה קארוואחאל הצעיר, ששינה את שמו ל-Joseph Lumbroso³⁵⁵, כבן 30 במותו על המוקד, הצאצא החמישי של משפחת דה מאטוס-קארוואחאל. הוא היה מיסטיקן צעיר, מבריק ורגיש מאד, בעל חלומות וחזיונות שמימיים³⁵⁶, בהם, בין היתר, אלוהים מעורר אותו³⁵⁷, מחזק את רוחו ומדרכן אותו להתחזק באמונתו בדת משה, בקיום מצוותיה ובהבנת כתבי הקודש³⁵⁸ שה' נתן לעמו. בספרד החדשה נחשב לואיס הצעיר לבעל הידע המקיף ביותר ביהדות³⁵⁹, לקנאי הגדול ביותר לדתו, שהשתדל בכל כוחו ללמד אנוסים ולהחזיר אל תורת משה נוצרים חדשים שהתרחקו ממנה או שלא ידעו עליה. רבים למדו מפיו את עיקרי תורה זו ואיך לקיים את מצוותיה. כך, כאמור לעיל, הוא נעשה למנהיג

הרוחני של קהילת אנוסים³⁶⁰, אמנם לתקופה קצרה, כי הוא נאסר בשנית ופעילותו נקטעה. בדרכו האחרונה, אל המוקד, המשיך לחרף ולגדף את קודשי הנצרות, את כוהניה, נזיריה ואת חוקרי האינקוויזיציה. בל נתפלא שראשי האינקוויזיציה ציוו שיקשרו את ידיו וישימו מחסום לפיו, אך לפני שחסמו את פיו הוא הספיק לשמוע את תחינותיהן של שלוש אחיותיו שיסכים למראית עין "לקבל את הצלב"³⁶¹, כדי שהתליין יחנוק אותו קודם שריפתו ויחסוך ממנו את הייסורים הנוראים שעלולים להיות מנת חלקו אם ישרפו אותו חי. אלא שקארוואחאל הצעיר סרב לשמוע בקולן ואפילו עודד אותן ואמר להן שהן קדושות ומותן על קידוש השם יוביל אותן ישר אל גן העדן המיוחל. אך ממש לפני מותו הוא הסכים "לקבל את הצלב" ולהחזיק בידיו הקשורות גם תמונה של "ישוע של הרחמים"³⁶² שנהגו לתת לכל חוזר בתשובה שזכה ל"חסד" להיחנק לפני שיישרפו אותו על המוקד. מתעוררת השאלה, איך דווקא אדם זה (וגם אימו ושלוש אחיותיו!), בעל דעות כל כך מוצקות בשאלת אמונתו הדתית, שהביע לא אחת את רצונו העז למות מות קדושים למען דת משה – קיבל את הנצרות ברגעים האחרונים של חייו; או שמא הייתה זו התחזות, כפי שחשבו רוב הנוכחים באוטו הזה. מעטים בלבד האמינו בחזרתו בתשובה ובהתנצרותו בכנות; היו אנשים שטענו כי ראו אותו צועד בשמחה לקראת מותו "למען אמונתו היהודית". עד אחד טען שהוא ראה איך קארוואחאל הצעיר הספיק, לפני שחנקו אותו, לעשות "סימנים של יהודים" לכיוון חברו לוסנה³⁶³. עד אחר טען שהוא שמע אותו משמיע לפני מותו את המילה "אבא" (Abba), וזה סימן שהוא התחזה לחוזר בתשובה, שהרי מילה זו אמר ישוע כשנצלל, ומאז אסור לנוצרי קתולי לומר אותה³⁶⁴. מאידך, הנזיר הדומיניקאני אלונסו דה קונטרראס (Alonso de Contreras) טען בדין וחשבון שהגיש לבית הדין האינקוויזיציוני³⁶⁵ ב-9.12.1596, כלומר למחרת האוטו, שהוא, קונטרראס, הצליח לשכנע את לואיס הצעיר לחזור בו מכפירתו בנצרות, והוא אמנם עשה זאת בכנות כזאת שאין לו (לקונטרראס) ספק שהוא עלה לשמים והוא יושב לצד אלוהים, ואפילו טען שהוא ביקש מלואיס להיות לו למליץ יושר לפני כסא הכבוד³⁶⁶.

קונטרראס זה, כמו נזירים וכמרים רבים אחרים, נתבקש להצטרף לשיירת הבהמות עליהן רכבו הנידונים למוות שלא חזרו בהם מכפירתם, ולנסות, כמו חבריו, להשפיע על כופרים אלו להתכחש לכפירתם ו"למות טוב" – כהגדרת הממסד האינקוויזיציוני.

בדרך כלל, בהגיע הנידונים אל מקום המוקד, ולמראה העמוד אליו יקשרו אותם ועצי המדורה מסביב לעמוד, היו רובם המכריע מביעים חרטה, מתכחשים לכפירתם הקודמת ומקבלים את הנצרות הקתולית, בדרך כלל למראית עין; ואז "זכו", כאמור, בחסד החניקה לפני שרפתם.

תהלוכת נידוני "בית הדין הקדוש" אל הכיכר בו יתקיים אוטו דה פה
התמונה פורסמה ע"י א. טורו בספרו על משפחת קארוואחאל

הדו"ח שהגיש קונטרראס לבית הדין של האינקוויזיציה הוא מסמך מעניין בפני עצמו, אף כי נכתב בלשון ציורית ומליצית. ריבוי התיאורים והפרטים בדו"ח מאפשר לקבל תמונה בהירה איך נהגו אז לבצע אוטו דה פה בכלל, ובמיוחד מרגעי חייו האחרונים של קארוואחאל הצעיר. קונטרראס מתחיל את הדו"ח בתיאור ארוך של הכפירה החמורה שבגינה נשפט קארוואחאל למות בשרפה וקובע, שאם חלילה לא היו תופסים אותו כעבור שנתיים בלבד מאז שהשתחרר לראשונה – הרי שהנזק שגרם ועוד היה גורם לכנסייה הקתולית ולכל מה שהיא מייצגת ומלמדת, עלול היה להיות בלתי הפיך. ראוי לציין שקביעה זו של קונטרראס לא מצאה חן בעיני האינקוויזטורים, ובהערה שרשמו ליד קטע זה בדו"ח הביעו את מורת רוחם מקביעה זו³⁶⁷. בהמשך הדו"ח מדגיש קונטרראס, שלואיס הצעיר לא גילה שמץ של חרטה או כאב לאורך כל הדרך עד

לבמה שעליה עמד הממונה על הקראת גזר דינו של כל אחד מהנדרונים. יתר על כן, הוא הפגין עיקשות בלתי מתפשרת הן במעשה והן בדיבור והמשיך לחרף ולגדף את הנצרות, את כוהניה ואת כל כלי הקודש שלה, והמשיך לעודד את אמו ואחיותיו, שכבר הביעו חרטה וקיבלו את הצלב, ודרש מהן שימותו כמאמינות בדת משה. לכן הושם מחסום לפיו. הכומר המוודה שהוצמד אליו, וגם כמרים ונזירים אחרים, ניסו לדבר על ליבו שימות "טוב", כלומר, כנוצרי, והגישו לא צלב, אך הוא דחף מעליו את כל הצלבים וסרב אפילו להביט עליהם. כשהגיע אל הבמה והקראת גזר דינו החלה, הוא הראה סימני שמחה כשהזכירו את שמו החדש – Joseph Lumbroso, וסימני הסתייגות וגועל כשקראו את שמו הנוצרי – Luis de Carvajal. כל פעם שצוינו "חטאיו", בין היתר השם המפורש – אדוני – ניסה לואיס להשתטח על הארץ ולהשתחוות. לכן נצטוו שומריו להחזיק אותו בכוח ולמנוע ממנו לעשות כן. גם לאחר ששמע את גזר דינו המשיך בהתנהגותו זו. אז הושיבו אותו על סוס פראי למחצה, ללא אפשר וללא מרדעת תחת האוכף, כדי לגרום לסוס אי שקט ועצבנות כך שבתנועותיו יוסיף ייסורים לרוכבו. כך אולץ הנידון לרכב עד למקום המוקד. למרות ייסוריו המשיך לואיס הצעיר להפגין את סלידתו מהנצרות ומכלי הקודש שלה³⁶⁸. כל הזמן הזה ניסה קונטרראס, לטענתו בדו"ח, להשפיע עליו, בהסתמכו על פסוקים שונים מהברית החדשה³⁶⁹ ומהתנ"ך³⁷⁰ שקארוואחאל הצעיר דחה וסתר. קונטרראס אינו מסביר איך יכול היה לואיס לענות לו ולהתווכח כשפיו חסום. כך הגיעו למקום שבתו של מושל העיר, שציווה להדק את המחסום בפיו והודיע ברבים שכעת יבוצע גזר הדין. בהיותם קרובים מאוד למוקד, ציטט קונטרראס פסוק ממגילת איכה³⁷¹ שלדעתו מוכיח כי ישוע הוא המשיח. לטענת קונטרראס, באותו רגע נשבר לואיס התכחש לכפירתו, קיבל את הצלב ואת תמונת "ישוע של הרחמים", ובקולי קולות הכריז על אמונתו בישוע, בקדושת הסקרמנטים ובכל מה שהכנסייה הקתולית מלמדת ומטיפה, וכיוצא בזה³⁷². קונטרראס אינו מסביר גם כאן איך יכול היה קארוואחאל הצעיר לעשות זאת כשפיו חסום. הוא גם אינו טוען שהמחסום הוסר אז או אם בכלל. בהמשך הדו"ח טוען קונטרראס כי בדרכו אל המוקד עבר קארוואחאל הצעיר ליד אמו שכבר נקשרה אל העמוד לקראת שריפתה וביקש רשות לחבק את רגליה. הרשות ניתנה לו, ובחבקו את רגליה אמר לה ולאחיותיו שהוא קיבל את האמונה בישוע המשיח ובכל מה שהכנסייה הקתולית מאמינה³⁷³. סביר להניח שרצה להסיר דאגה מהן שמא לא יזכה לחסד החניקה וימות בייסורים נוראים.

בהמשך הדו"ח משתדל קונטרראס להפריך את טענותיהם של עדי ראייה שקארוואחאל הצעיר לא קיבל בכנות את הנצרות, כי שמעו אותו גם אומר וגם עושה מעשים שנגדו את האמונה הקתולית³⁷⁴. אין ספק שקונטרראס, שרצה

אמנם לייחס לעצמו את הזכות הגדולה של החזרתו למוטב של קארוואחאל הצעיר, גדול אויבה של הקתוליות, האמין שאכן קארוואחאל הצעיר התנצר בכנות והתחרט על כל חטאיו נגדה, אך כפי הנראה הוא היה היחיד שסבר כך. האינקוויזיטורים קיבלו את הדו"ח ותייקו אותו³⁷⁵. אך הם לא כל כך האמינו בחזרתו בתשובה של קארוואחאל הצעיר. כאמור לעיל, דבר זה בא לביטוי בכל ההערות שכתבו בשולי קטעים שונים של הדו"ח.

א. טורו טוען שקארוואחאל הצעיר התנצר למראית-עין בלבד. הוא מבסס את דעתו ראשית – על אורח החיים היהודי שניהל צעיר זה לפני מעצרו השני; על העובדה שהוא ראה באמונתו בתורת משה את פסגת כל קיומו, וגם שכבר לא היה לו מה להפסיד, שהרי גם אימו ושלוש אחיותיו יישרפו כמוהו. שנית – קארוואחאל הצעיר היה ידוע כמוג'ל-לב בכל מה שנוגע לכאב פיזי³⁷⁶, ולכן העדיף להתחזות לנוצרי ו"לזכות" בחניקה לפני שיישרף. ומוסיף טורו – כך נהגו אנוסים רבים שכל חייהם התחזו בפומבי לנוצרים, אף כי לא האמינו בנצרות וקיימו בסתר את דת משה³⁷⁷.

ח. אוכמני מעלה טענה אחרת. לדעתה, בדרכו האחרונה חשב לוואיס הצעיר על אלה שהוא משאיר מאחוריו: את אחותו המשוגעת מאריאנה, את אחותו הצעירה אנה (Anica). מישוהו צריך יהיה לדאוג להן. הוא סמך על גיסו אַנטוֹנִיֹּדִיֹּאס דה קַסְרָס, שהיה ידוע בנדיבותו. לכן גם ניסה בכל כוחו לא להפליל אותו ואפילו להגן עליו. זו הסיבה, לדעתה, שכביכול קיבל קארוואחאל הצעיר את הפירוש הנוצרי לפסוק ממגילת איכה, שמשיח כבר בא לעולם כדי לגאול את האנושות מהחטא הקדמון, וכמו רוב רובם של האנוסים שנידונו לשַׁרְפָּה הוא "קיבל את הצלב" למראית-עין³⁷⁸.

בערב שלאחר סיום האוטו הזה הוארה העיר מכסיקו באלפי משואות. העיר חגגה את ניצחון הנצרות הקתולית על הכפירה המתייהדת³⁷⁹; ואמנם, אוטו זה מייצג שיא ברדיפת אנוסים בספרד החדשה עד אז.

בימים שלאחר האוטו זומנו הנידונים החיים, אחד אחד, לפגישה עם אחד האינקוויזיטורים, שהשמיע שוב באוזני כל אחד מהם את פסק הדין וגזר הדין שלו, והזהיר אותו בחומרה שאם יחזור לסורו – הרי שפסק דינו יהיה מוות על המוקד³⁸⁰.

האימה והפחד שאומללים אלו תּוּוּ עשו את שלהן, והראייה – רובם המכריע לא נעצרו שנית בעוון כפירה. מאידך – בני משפחותיהם, קרובים ורחוקים, שהאינקוויזיציה לא עצרה אותם עד 1596 – נפלו לידיה אחרי 1596. באוטו של 1601 יצאה בתהלוכה לאונור רודריגס (Leonor Rodríguez), שבנה חורחה אַלְוֹרֶס (Jorge Alvarez) יצא באוטו של 1596 והוחזר אל חיק הכנסייה. בעלה של אישה זו יצא גם הוא באוטו של 1601. הוא אמנם נעצר ב-1595, אך לא ברור

אם יצא באוטו של 1596. אוכמני טוענת שכן³⁸¹, אך ברשימת היוצאים באוטו הזה, שהיא מפרסמת בספרה – לא מופיע שמו³⁸². זה היה גם גורלו של אנטוניו דיאס דה קסרס, בעלה של קטלינה דה לאון-קארוואחאל, אחותו של לואיס דה קארוואחאל הצעיר, שכאמור, נשרפה על המוקד באוטו של 1596. אנטוניו זה יצא באוטו של 1601 ובאותו אוטו יצאה גם בתו לאונור (Leonor), בת 14 או 15. באותו אוטו יצאו גם: גונסאלו פרס פרו, שאשתו ובנו הוחזרו אל חיק הכנסייה באוטו של 1590; אנטוניו לופס (Antonio López), בנה של אנה לופס (Ana López), שגם היא הוחזרה אל חיק הכנסייה ב-1596; סימון רודריגס (Simón Rodríguez), בנה של ויולאנטה רודריגס (Violante Rodríguez) ואח של איסבל (Isabel) ושל אנדרס (Andrés), שיצאו גם הם באוטו של 1596; אנה דה לאון-קארוואחאל בתם של בני הזוג קארוואחאל – דה מאטוס ואחותה מאריאנה, שנשרפה על המוקד באוטו (1601). היא הייתה אחת מהשתים שנשרפו באוטו זה³⁸³.

בין הבודדים מנידוני 1596, שהשתתף גם באוטו של 1601, היה חורחה אלונקס, שנעצר שנית ב-1598 לאחר שנאספו עדויות מרשיעות נוספות נגדו. הוא לא נשפט כחוזר לסורו אלא כמי שבידוייו בין 1595-1596 לא סיפר את כל הידוע לו והסתיר מידע חשוב על הוריו האנוסים ועל אנוסים נוספים. במהלך משפטו הנוסף עונה, ואף כי העינוי היה קשה מאד – הוא עמד בו. אולי בגלל זה לא דנו אותו לשרפה ו"הסתפקו" בכך שהחזירו אותו אל חיק הכנסייה, וגזרו עליו את הסאמבניטו, מאסר לצמיתות, 200 מלקות ועשר שנות עבודת פרך כשייט על אונייה ללא שכר³⁸⁴. גם חורחה רודריגס, שהוחזר אל חיק הכנסייה בשנת 1593, יצא באוטו של 1601. גם אותו החזירו אל חיק הכנסייה, סאמבניטו, מאסר לצמיתות, 200 מלקות, עבודת פרך כשייט על אונייה במשך 10 שנים, ללא שכר³⁸⁵. גם אחרי האוטו של 1601 יצאו בטקסי אוטו דה פה בניהם ובני בניהם של נידוני 1596. בשנת 1603 יצאה באוטו קלארה אנריקס (Clara Enríquez), הבת של מנואל דה לוסנה, שכאמור נשרף ב-1596, ובנו, סימון פארדס (Simón Paredes), יצא באוטו של 1635; נכדתו של אנטוניו מאצ'דו, שעצמותיו ודמותו נשרפו ב-1596, יצאה באוטו של 1604; בניה ונכדיה של חוסטה מנדס (Justa Méndez) יצאו באוטו של שנת 1646 ושל שנת 1649³⁸⁶.

מכל האמור לעיל אפשר לקבוע כי בני משפחותיהם של נידוני 1596 המשיכו לקיים אורח חיים אנוסי, והסכנה הגדולה שריחפה מעל ראשיהם – לא הרתיעה אותם.

מאריאנה דה קארוואחאל על המוקד בשנת 1601
(בתמונה בולט האינקוויזיטור שחנק אותה לפני שרפתה)

הרבה עדויות, שנאספו מפי נאשמים ועדים אחרים בין השנים 1590-1596, שימשו יסוד לחקירות נוספות שנמשכו לפחות עד 1609³⁸⁷, ובמקרים מסוימים – גם אחרי זה, החל משנת 1601 ואילך, כמעט כל שנה הופיעו מעטים או רבים בטקסי אוטו דה פה.

בשנת 1596 הוכתה העדה האנוסית בספרד החדשה מכה קשה מאד, אך לא הוכרעה. שרידיה קיבלו חיזוק מההגירה של אנוסים נוספים מספרד ובמיוחד מפורטוגל. קיום מצוות תורת משה במושבה זו – לא פסק כלל.

אין לדעת כמה משפחות של אנוסים חיו במושבה זו בסוף המאה הט"ז וראשית הי"ז, אך כפי הנראה, מספרם לא היה מבוטל. פרוטוקולי האינקוויזיציה פורשים לפנינו תמונה חיה של אורח חיים יהודי על פי ידיעתם והבנתם של האנוסים, וכן על מנהגיהם, אמונותיהם ותקוותיהם המשיחיות. תיאור שלם של מצוות, שעליהם ידעו ואת אלה שקיימו בפועל, מצוי בהודאה המפורטת שמסר לואיס דה קארוואחאל הצעיר במשפטו הראשון ב־9.8.1589, ופרטים נוספים רבים וחשובים שמסר בוידוי המקיף במשפטו השני. במיוחד ראוי לציין את ה"אני מאמין" היהודי, שהיה גם ה"אני מאמין" של תלמידיו הרבים, ואולי גם של אחרים מבני דורו.

הערות:

- 1 ראו לעיל פרק א.
- 2 על הגירת אנוסים בימי ראשית ההתיישבות בעולם החדש ראו: רות, תולדות, עמ' 191-192. אליסיה גוחמן-גולדברג טוענת, שבכל אוניה שהפליגה לאמריקה לאחר גילויה – היו בה אנוסים. ראו: גוחמן-גולדברג, עמ' 114. היא מתבססת על ספרו של אַסְטֵרוֹגוֹ (J. M. Esterugo, Los Sefaradies, Havana, 1958, p.21), על אף כי בספר זה יש הרבה אי־דיוקים והגזמות, לפחות באשר לנוצרים חדשים בכלל ולאנוסים או למתייהדים בפרט, שהיגרו אל העולם החדש. ברם, הוכח כי בין אנשיו של קולומבוס היה נוצרי חדש (ממוצא יהודי) אחד בלבד: לואיס דה טורס (Luis de Torres), שהוטבל ימים אחדים קודם למסע. ראו: רות, תולדות, עמ' 192. כמו כן, בין החוקרים הראשונים התבססה הדעה כי בראשית הקולוניזציה של אמריקה מילאו נוצרים חדשים – משומדים כאנוסים – תפקיד גדול מזה של הספרדים הנוצרים הותיקים. אך דעה זו אין לה על מה להסתמך.
- 3 חוקרים שונים חלוקים בדעותיהם לגבי מספרם של האנוסים שהיגרו אל העולם החדש. אחדים מהם טוענים שמספרם היה רב (כגון: א. טורו, ס. ליבמן, א. גוחמן-גולדברג), ואילו אחרים טוענים את ההפך, כגון: מ. כהן, פ. ביבלניק. מ. כהן מסכים עם הדעה שנוצרים חדשים לא מעטים חדרו אז לספרד החדשה, אך אין, לדעתו, הוכחה כלשהי שרובם או אפילו חלקם – היו אנוסים. ראו: כהן, סברות מוטעות, עמ' 285. ראו גם: הנ"ל, מבוא עמ' XXIII.
- 4 ראו: לוין, עמ' 55; ליבמן, היהודים, עמ' 49; לי, עמ' 191.
- 5 ליבמן טוען, בלי לציין את מקורותיו, שב־2.6.1517 העניק הקרדינאל פרנסיסקו חִימֶנֶס דה סיסנֶרוס (Francisco Jimenez de Cisneros) סמכויות לכל הבישופים שבאיים וביבשת לחקור בענייני מינות. במסגרת תפקידם זה היה עליהם לחפש, לגלות ולהעמיד לדין את כל ה"יהודים" (וכוונתו לנוצרים חדשים ממוצא יהודי ובמיוחד אנוסים) ואת ה"מאורים" (נוצרים חדשים ממוצא מוסלמי) שהסתננו לשם. למעשה זכו בישופים אלה לסמכויות של אינקוויזיטורים אפיפיוריים. ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 50.

6 במקור: Por vía de Inquisición. ראו: טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 23. עד שנת 1569, שנה שבה הוחלט להקים סניף של האינקוויזיציה הספרדית בספרד החדשה (זו החלה לפעול בשנת 1571), פעלו בה, כמו באיים, אנשי כמורה שונים שקיבלו סמכויות של אינקוויזיטורים אפיפיוריים (ראו הערה קודמת). אולם רק לאחר כינונם של בתי דין של האינקוויזיציה הספרדית בחלקים השונים של אמריקה המרכזית והדרומית ובכלל זה, גם בספרד החדשה – שוכללו דרכי עבודתה, פעולותיה מוסדרו, אוחדו הנהלים והנהגים ונפרשה רשתה והשפעתה הדתית, הפוליטית, המשפטית והכלכלית על כל תחומי החיים במושבות ספרד שבעולם החדש.

7 בשנת 1519 מונו בישוף האי סאן חואן (בימינו פוארטו ריקו), אלונסו מנסו, והנזיר הדומיניקאני פדרו דה קורדובה (Pedro de Córdoba) שהוא התגורר בסנטו דומינגו, כאינקוויזיטורים אפוסטוליים על כל האיים. סמכותם כללה: מינוי תובע, נוטריונים, מוציאים לפועל, שוטרים של בית הדין האינקוויזיציוני (Alguaciles) וכל יתר בעלי התפקידים הדרושים להפעלת "בית הדין הקדוש". ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 51; איבנייס, עמ' 31; לי, עמ' 191-192. כפי הנראה רק אז החליטו נוצרים חדשים, וביניהם אנוסים ששהו או התגוררו באיים לשנות את מקומות מגוריהם או להצטרף לכובשים שונים שארגנו משלחות של גילוי וכיבוש ביבשת. ייתכן שאחדים מהם הצטרפו אל המשלחת שארגן הרנן קורטס. ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 51.

8 ראו: שם, עמ' 53; נ. מגד, הפגישה, עמ' 15.

9 ראו: טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 21, 32 ונוספים. ראשית הפעילות האינקוויזיציונית בספרד החדשה לוטה בערפל. איבנייס טוענת כי לראשוני אנשי הכמורה שהיו חלק ממשלחת קורטס הוענקו סמכויות של חוקרי מינות. ברשימת המסמכים שבארכיון הכללי של מכסיקו מופיע, בין היתר, פרוטוקול משנת 1522 של משפט נגד מנהיג אינדיאני בעוון כפירה ועבודת אלילים, ושני צווים (משנת 1528), האחד נגד כופרים ו"יהודים" (הכוונה לאנוסים), והשני "נגד כל מי שבמילים ו/או מעשים, יאמר או יעשה (משהו) הנחשב לחטא"; אך הן פרוטוקול המשפט והן שני הצווים אבדו ואינם מצויים כעת בארכיון זה. ראו לעיל, פרק א והערה מס' 25. לדעת איבנייס, הוענקו סמכויות אלו ע"י אנשי כמורה בכירים שהתגוררו בסנטו דומינגו, ובראשם הנזיר פדרו דה קורדובה שהוזכר לעיל. היא טוענת גם, בהסתמך על הנזיר אנטוניו דה רמסל (Antonio de Remesal), שאותו פדרו דה קורדובה העניק סמכויות של חוקר מינות (אינקוויזיטור) בספרד החדשה לנזיר הפרנסיסקאני מרטין דה ולנסיה (Martin de Valencia) ולאנשי משלחתו, שעברו אז במכסיקו ונשארו בה (בשנת 1524). ראו: איבנייס, עמ' 2-31. כפי הנראה היה מרטין דה ולנסיה האינקוויזיטור האפוסטולי הראשון שפעל בספרד החדשה, אף כי פעילותו שם הייתה מועטה. ראו: שם, עמ' 32; טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 17 (במבוא לתעודה); פלאסיו, עמ' 410. משנה זו ואילך הוענקו

סמכויות של אינקוויזיציה לכל אנשי הכמורה שעברו במכסיקו או התיישבו בה. בתחילה היו אלה בעיקר נזירים פרנסיסקאנים ואחר כך דומיניקאנים.

10 על אלונסו ראו: רות, תולדות, עמ' 192-193; קונווי, עמ' 178-200; טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 17-83 מדינה, עמ' 95; גרינליף, עמ' 90-91. על השפעתו הפוליטית והכלכלית ראו: קונווי, עמ' 183, המסתמך על הכרך הראשון של פרוטוקולי המועצה העירונית של מכסיקו, והשמורים בארכיון של עיריית מכסיקו (Actas del Cabildo); ליבמן, היהודים, עמ' 132-134; ויז'ניצר, עמ' 91. יש חוקרים שאינם רואים באלונסו אנוס. ראו: כהן, סברות מוטעות, עמ' 287-289. אתיחס לנושא זה בחלק השלישי של החיבור. על האשמות נגד אלונסו והאחרים ידוע מתעודה מאוחרת יחסית, משנת 1574 ראו: AGN, Vol., 77, exp. 25 שפורסמה במלואה ע"י הארכיון הלאומי המכסיקני. ראו: טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 17-82 והוזכרה לעיל, ובהערה 9 וגם בהקדמה. עניינה – חקירה שיזמו ראשי האינקוויזיציה במכסיקו, בענין ה"סאנבניטוס" של נידונים משנים עברו, שרישומי משפטיהם אבדו ולא נמצאו על אף החיפושים שנערכו (ראו: טורו, היהודים, תעודה 3 עמ' 23 עדותו של הנזיר ויסנטה דה לאס קסאס; ועמ' 30 עדותו של הנזיר פרטולומה דה לָדֶסְמָה); וגם הסאנבניטוס נעלמו מהקתדרלה (על הסאנבניטוס ראו לעיל הערה 27 בפרק הראשון). העדויות השונות המופיעות בתעודה מתייחסות, בין היתר, לאוטו דה פה (מבצע אמונה או מעשה אמונה) שנערך בשנת 1528 ע"י חוקר המינות, הנזיר ויסנטה דה סנטה מאריה; על הנאשמים שיצאו באוטו זה וביניהם אלונסו, מוראלס ואוקנייה; בתוכן האשמות נגדם, בעונש שנגזר עליהם, וכיוצא בזה. אך כאמור לעיל, עדויות אלו נגבו בשנת 1574, כיוכל שנים לאחר האירוע. נותני העדות היו כמעט כולם מבוגרים מאד, ביניהם זקנים מופלגים, שחלק מהם ראו את האוטו ושמעו מה הקריאו שם, ואילו האחרים העידו על פי מה ששמעו מאחרים אחרי האוטו. לא מעט סתירות אפשר למצוא בין העדויות השונות, וסביר להניח כי בגלל הזמן הרב שחלף נשכחו דברים, או שהעדים הזקנים פלבלו בין שמות ופרטים, או שדמיינו דברים, או שהעידו על דברים ששמעו ושאמיתותם הייתה מפוקפקת. אך למרות כל זה מצטיירת מסך העדויות תמונה מתקבלת על הדעת.

11 גם שמו מופיע בתעודה (ראו: הערה קודמת), אך עדים שונים נוקבים בשם פרטי שונה. ויסנטה דה לאס קסאס אמר: "... y contra otro que se decía Morales, cree ...] que Francisco de Morales porque el nombre propio no está muy cierto ...". ונגד האחר שכוונה מוראלס, והוא (העד) מאמין (ששמו היה) פֶרְנַנְסִיקוֹ דה מוראלס כי שמו הפרטי אינו ברור (למעיד)...]. ראו: שם, עמ' 20; ואילו העד פֶדְרוֹ גֶאֶסְקוֹ דה גֶרְגֶאֶרְה טען ששמו היה Gonzálo de Morales Regatón ראו: שם, עמ' 32. התוספת Regatón לַשֵּׁם מצביעה כנראה על עיסוקו, כי פירוש המילה – סוחר. על מוראלס ראו: טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 20-47; ליבמן, היהודים, עמ' 132; ויז'ניצר, עמ' 92; מדינה, עמ' 95; כהן, סברות מוטעות, עמ' 287-288.

- 12 דיאגו דה מוראלס נעצר לראשונה בשנת 1525 באשמת חירוף וגידוף קודשי הנצרות ונידון לעונשים רוחניים ותשלום קנס. ב־AGN, Vol. 1 exp. 11 יש רישום, שדיאגו דה מוראלס השתתף, כאילו, באוטו דה פה משנת 1528, והוחזר אל חיק הכנסייה כמתפשר עמה, אך ראוי לציין ששם זה מוזכר בתעודה על חידוש הסאנבניטוס רק ע"י העד ב־רטולומֶה גונסֶאלֶס שטען כי דיאגו דה מוראלס נענש בכנסייה המרכזית על שהשמיע דברי כפירה. העד לא טען כלל שנאשם זה הופיע באוטו של 1528 ראו: טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 43. בשנת 1538 הוא נעצר שוב, הפעם ב־אואַחַאקָה (דרומית-מערבית לעיר מכסיקו), באשמת התייהדות. גם הפעם הצליח להתחמק מעונש שבדרך כלל פסקו לחזור לסורו; ונידון להתכחשות פומבית לכפירתו ולתשלום קנס. בשנת 1558 הוא נעצר בשלישית (הפעם בגואטמאלה) באשמת התייהדות, וגם הפעם התכחש בפומבי לכפירתו וקיבל עונשים רוחניים. ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 135. ליבמן מסתמך על מסמכים שברשות Henry E. Huntington Library. ראו גם: גרינליף, עמ' 92 ובמיוחד הערה 16. כפי הנראה, העובדה שאיש זה יכול היה לעמוד מספר פעמים לדין לפני אינקוויזטורים אפוסטוליים ולהתחמק מעונש מוות, או מעונשים חמורים – מחזקת את הטענה, כי בתקופה זו השתדלו לא להחמיר עם נאשמים לבנים, בגלל מספרם המועט של מתיישבים לבנים במושבה. מאידך, מבליטים פסקי הדין נגד דיאגו דה מוראלס את העוול שנעשה לאחיו גונסאלו דה מוראלס ולהרננדו אלונסו (ראו להלן).
- 13 כך סבורים א. טורו ומדינה. ראו: טורו, היהודים, תעודה 3 עמ' 18 (במבוא); מדינה, עמ' 95.
- 14 ראו לעיל בפרק הראשון וגם הערות 26, 28.
- 15 ליבמן סבור שאוקנייה עזב את ספרד החדשה בשנת 1527, לאחר פרסום הצו ש־פְּרִנָּאל די־אֶס דֶּה קֶסְטִיו מזכיר, וחזר, כפי הנראה, בשנת 1528 כשהוא מביא עמו את אישתו הקסטיליאנית. ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 136; ואילו ויז'ניצר, בהסתמך על רואָדָה, טוען שאוקנייה הסגיר את עצמו לשלטונות לאחר פרסום הצו שהוזכר לעיל, אך באמצעות שוחד הצליח להישאר בספרד החדשה. ראו: ויז'ניצר, עמ' 92.
- 16 ראו: פלאסיו, עמ' 410; איבנייס, עמ' 35-36.
- 17 ראו: פלאסיו, עמ' 410; טורו היהודים, תעודה 3, עמ' 17 (במבוא), איבנייס, עמ' 35-36; גרינליף, עמ' 11-12.
- 18 ראו: ויז'ניצר, עמ' 90-91; קונווי, עמ' 186. השוו: טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 17 (במבוא).
- 19 ראו: שם, עמ' 32, 34 (עדותו של פדרו נַאסְקֶס דה וֶרְגָאָה), ועמ' 21, 23 (עדותו של הנזיר ויסנטה דה לאס קסאס).
- 20 העד ויסנטה דה לאס קסאס נשאל אם הוא זוכר אֵילוּ פְּקִידֵי אינקוויזיציה תיפקדו אז. הוא זכר רק את התובע. ראו: שם, עמ' 23. עדים אחרים לא זכרו אם בכלל היו פקידים כאלה. ראו: שם, עמ' 35, 42, 45. מֶלְצ'וֹר דֶּה לֶגֶסְפִּי (Melchor de

(Legaspi בנו של כובש הפיליפינים מיגל לופס דה לגספי (Miguel López de Legaspi) העיד כי אביו, לפני הפלגתו מערבה השאיר בידי פדרו דה סאלסדו (Pedro de Salcedo) ניירות שהשתייכו לאינקוויזיציה ושהיו עד אז ברשותו. מעדות זו הסיק א. טורו שכובש הפיליפינים היה כנראה מזכיר בית הדין של האינקוויזיציה. ראו: שם עמ' 18-19 במבוא לתעודה. גם קונווי סבור כך. לטענתו היה זה הבישוף סומאראגה, שכיהן כאינקוויזיטור אפוסטולי אחרי שהנזיר ויסנטה דה סנטה מאריה מינה את מיגל לופס דה לגספי כמזכיר בית הדין האינקוויזיציוני שהבישוף סומאראגה ארגן בשנת 1536. ראו: קונווי, עמ' 186. מאידך, ההגמון של סנטו דומינגו (Santo Domingo), ספסטיאן רמירס דה פואנלאל, שהיה גם נשיא ה"אודיאנסיה" השנייה של ספרד החדשה (ראו: טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 33 עדותו של פדרו ואסקס דה ורגארה), טען במכתב ששלח אל מלך ספרד קרל החמישי ב-30.4.1532, שהן לפרנסיסקאנים, שהיו ראשוני האינקוויזיטורים בעולם החדש, והן לדומיניקאנים שפעלו אחריהם – היו סמכויות אינקוויזיטוריות מלאות, הם עסקו בחקירה, שיפוט וענישה, והחזיקו מנגנון לצרכים אלו שכלל, בין היתר, מוציא לפועל (Alguacil). ראו: גרינליף, עמ' 10, הערה 33. הוא מצטט מ־Joaquín García Icazbalzeta, Bibliografía Mexicana del Siglo 16, México, 1954, p. 452.

- 21 ראו: טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 21.
- 22 ראו: שם, עמ' 32.
- 23 ראו: שם, עמ' 33.
- 24 ראו: שם, עמ' 41.
- 25 במקור: "... por ser muy viejo y tener la memoria algo gastada..." ראו: שם, שם.
- 26 ראו: שם, עמ' 39.
- 27 ראו: שם, עמ' 43. מ. כהן סבור כי ייתכן שהמזמור ששרו היה פרק קי"ד מתהילים. ראו: כהן, סברות מוטעות, עמ' 288.
- 28 מעשה זה כונה על ידם "dechristianar". ראו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 230 ובמיוחד הערה 20.
- 29 בעניין זה ראו: שם, עמ' 17 ובמיוחד הערה 17.
- 30 ראו: שם, עמ' 19.
- 31 במקור: Edicto de Fé. לְיוֹרְנָטָה מכנה צו זה בשם Edicto de las delaciones [צו ההלשנות]. ראו: ליורנטה I, עמ' 23. היה זה אחד משני הצווים (השני הוא ה־Edicto de Gracia – צו החסד) שפורסמו והוקראו בכל מקום שבו החל לפעול בית דין של האינקוויזיציה. את צו האמונה נהגו להקריא בכנסייה פעם בשנה בתקופת הצום שלפני הפסחא, ביום ראשון שבשבוע הקדוש. הקריאו אותו בנוכחות האינקוויזיטורים, צמרת הכנסייה וצמרת השלטון האזרחי. המאמינים הקתולים שנוכחו בכנסייה נצטוו להעיד לפני האינקוויזיטורים נגד כל אדם שחטא או שפעל נגד הדת הקתולית ופולחנה. העדות חייבת הייתה להימסר תוך 6 ימים מיום הקראת הצו ופרסומו. בצו פורטו העברות שיש להעיד עליהן (כגון: כפירה,

- התייחדות, קיום מצוות דת מוחמד, חירוף, גידוף, חילול קודשי הנצרות. מאוחר יותר נכללו גם הפרוטסטנטים בין העבריינים שעל אמונתם ומעשיהם יש להעיד).
ראו: שם, שם; לופס מרטינס, עמ' 177-178.
- 32 ראו: שם, שם; ליורנטה I, עמ' 135.
- 33 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 116.
- 34 ראו: טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 32.
- 35 ראו: שם, עמ' 32 את עדותו של פדרו ואסקס דה ורגארה.
- 36 במקור: "... porque tenía una ceremonia de Judíos prohibiendo a Isabel, su mujer, que no fuese a la iglesia estando en su regla, por guarda de la ley de Moisés .."] ... כי קיים טקס של היהודים באוסרו על אשתו איסבל ללכת לכנסייה (לתפילת יום ראשון) בזמן מחזור, (ועשה זאת) כדי לקיים את תורת משה ..."] ראו: שם, שם.
- 37 ראו: שם, עמ' 43.
- 38 במקור: "... esas son ceremonias antiguas de los judíos y ya no se guardan después que tenemos la ley de gracia envagélica". — ראו: שם, עמ' 32.
- 39 ראו: שם, שם.
- 40 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 80.
- 41 ראו: ליורנטה I, עמ' 134.
- 42 ראו עדותו של פדרו ואסקס דה ורגארה ב־טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 33. בעדות זו אפשר לגלות, ביו היתר, רמז ברור לקיום מעמד העינוי המכונה audiencia de la cárcel, שהיה מקובל באינקוויזיציה הספרדית. ראו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 101. על ה־Potro ראו להלן הערה 223.
- 43 ראו עדותו של הנזיר ויסנטה דה לאס קסאס ב־טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 21. ראו גם עדותו של הנזיר פדרו ואסקס דה ורגארה שם, עמ' 33 ועמ' 17 במבוא. כפי הנראה, הודה ג. מוראלס באשמה.
- 44 ראו עדותו של פדרו ואסקס דה ורגארה שם, עמ' 33. עד זה טען שמוראלס השתתף גם בטקס מחיקת הטבילה שקיימו אלונסו ואחרים בפוארטו רֶאָל. ראו: שם, שם. העד ברטולומה גונסאלס הוסיף, כי בפסק הדין שהוקרא באוטו דה פה צוין שמוראלס הצליף בצלב וחברו Palma תלה את הצלב כשראשו כלפי מטה ורגליו כלפי מעלה. ראו: שם, עמ' 43.
- 45 ראו לעיל הערה קודמת.
- 46 ראו: טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 20-21.
- 47 ראו: שם, עמ' 22; קונווי, עמ' 190.
- 48 במקור: "... y que había venido a confesar por el miedo al tormento, como el dicho Hernando Alonso" — ראו: שם, עמ' 34.
- 49 ראו: שם, עמ' 36.
- 50 ראו: שם, עמ' 38.

- 51 על דיאגו דה אוקנייה ראו: טורו, היהודים, במבוא, עמ' XXVI, וגם עמ' 18; ובתעודה 3 עמ' 20-47; ויז'ניצר, עמ' 92-93; ליבמן, היהודים, עמ' 134-135; מדינה, עמ' 95; קונווי, עמ' 180, ובמיוחד הערה 10; כהן, סברות מוטעות, עמ' 287-288.
- 52 צוואתו (כתב היד) מצויה ב־AGN ופורסמה במלואה בכרך 7 של פרסומי הארכיון תחת הכותרת: *La vida colonial, Publicaciones del Archivo General de la Nación, México, Vol. 7. p.p. 1-8*
- 53 במקור: "... comunmente el dicho Ocaña era habido y tenido por de generación de judíos de la casta de Xuárez de Benadera, judíos de Sevilla ...: היהודים, תעודה 3, עמ' 37.
- 54 הכובש דיאגו דה ואלאדס, שהעיד בשנת 1574 בפרשת ה"סאנבניטוס", אמר בעדותו שאוקנייה הגיע למכסיקו מסנטו דומינגו, לאחר שהתגורר שם שנים רבות. ראו: שם, עמ' 41.
- 55 ראו: קונווי, עמ' 180, הערה 10.
- 56 ראו לעיל בפרק הראשון.
- 57 ראו: טורו, היהודים, תעודה 3 (במבוא לתעודה), עמ' 18.
- 58 ראו לעיל בפרק הראשון.
- 59 ראו: ויז'ניצר, עמ' 92; דיאס דה קסטיו, עמ' 592. ראו גם לעיל, הערה 15.
- 60 במקור: "... le acusaron que mataba la gallina por el espinazo por ceremonia de la ley de Moisés, segun cree ..." — ראו עדותו (משנת 1574) של הנזיר ויסנטה דה לאס קסאס בן ה־73, ב־טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 22-23.
- 61 ראו: שם, עמ' 23. העד מציין שבין הדגים שנהג לאכול היה גם *tiburón*. כך מכנים בימינו את הכריש, שכידוע אינו דג כשר. כפי הנראה, אוקנייה לא ידע על קיום האיסור לאכול דגים שאין להם סנפיר וקשקשת.
- 62 ראו עדותו של ברטלומה גונסאלס, בן ה־74, כובש, שם, עמ' 44.
- 63 במקור: "... le pusieron en una cárcel junto a otra del dicho Francisco de Morales y habiéndole mandado que no se comunicase entre cárceles, había dicho un día de manera que el otro Francisco de Morales le oyó a ti te digo pared que no confieses, porqué los testigos son muertos' ". ראו: שם, עמ' 23.
- 64 ראו: שם, שם.
- 65 ראו: שם, עמ' 35.
- 66 ראו: שם, עמ' 23.
- 67 ראו: שם, עמ' 37.
- 68 ראו: שם, עמ' 35.
- 69 ראו: שם, שם. ראו גם: ויז'ניצר, עמ' 93.
- 70 ראו: טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 39.
- 71 בעניין צוואתו, ראו לעיל הערה 52; ראו גם: ויז'ניצר, עמ' 92-93, קונווי, עמ' 180 הערה 10; ליבמן, היהודים, עמ' 135.

- 72 ראו: כהן, סברות מוטעות, עמ' 287-288.
- 73 ראו: ויז'ניצר, עמ' 93.
- 74 ראו: שם, עמ' 91.
- 75 ראו: קונווי, עמ' 194. גרסה זו נתמכת בעקיפין ע"י אשתו הראשונה של אלונסו שטענה כי מה שבעלה אוסר עליה הוא מנהג של יהודים שמאז שהתנצרו – אין הוא קיים עבורם. ראו לעיל, הערה 38.
- 76 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 135.
- 77 ראו: טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 20-21, עדותו של ויסנטה דה לאס קאסאס.
- 78 במקור: "... estando el dicho Hernando Alonso preso, antes de ser sentenciado, se le refería á este Fray Pedro de Contreras, compañero del dicho Fray Vicente de Santa María, amigo suyo, el cual también le decía que al principio había negado con juramento, é que después había confesado, porque le amenazaron que le darían tormento, y poniéndole delante el potro e instrumentos del tormento, y que así, aunque había confesado y pedido misericordia no había habido lugar de concedérsela sino quemarle, y diciéndole este testigo al dicho Fray Pedro de Contreras, que parecía mucho rigor no concedérsela, pues la pedía pocos días después de haber negado, que serían quince días, le respondió el dicho fraile que así se había de hacer, que no tiene más que decir en esto".
- ראו: שם, עמ' 33.
- 79 במקור: "... que el año de treinta, poco más ó menos, vino á esta ciudad, por presidente de la Audiencia Real de ella, Don Sebastián Ramírez, Arzobispo de Santo Domingo, y este testigo oyó decir á muchas personas de cuyos nombres no se acuerda, que le habían oído decir que no se había guardado con los dichos Hernando Alonso y Gonzálo de Morales, en el modo de proceder el orden jurídico que se había de guardar lo cual sabía como Inquisidor que había sido en España, y que se les había hecho agravios en no admitirlos á misericordia, pues la habían pedido dende (desde ?) á poco de cómo habían negado ..."
- שם.
- 80 ראו: שם, עמ' 33-34.
- 81 ראו: כהן, סברות מוטעות, עמ' 288.
- 82 ראו: גרינליף, עמ' 92 ובמיוחד הערה 17.
- 83 ראו: שם, שם; קונווי, עמ' 180-183.
- 84 ראו: גרינליף, עמ' 92; ויז'ניצר, עמ' 93; טורו, היהודים, מבוא, עמ' XXVI; וגם: שם, תעודה 3, עמ' 18.
- 85 ראו עדותו של אנטוניו רולֶדֶן, ב־טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 37.
- 86 ראו לעיל הערה 79, את עדותו של פדרו ואסקס דה ורגארה.
- 87 ראו: גרינליף, עמ' 12-13.

- 88 ליבמן טוען שאלונסו היה יהודי נומינלי (Nominal) והכוונה – יהודי להלכה בלבד, שפולחנו הדתי היה מינימאלי. ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 134. קונווי טוען שאין ספק שאלונסו היה יהודי או ממוצא יהודי, ושהיה הראשון בצפון אמריקה שנידון לשרפה מסיבות של מוצא, או בגלל דת אבותיו. ראו: קונווי, עמ' 194.
- 89 ראו: טורו, היהודים, מבוא, עמ' XXVII. ראו גם: ליבמן, היהודים, עמ' 43-44.
- 90 ראו: איקאסבאלסטה, III, עמ' 71-73 (תעודה 27).
- 91 ראו: גרינליף, עמ' 13-14.
- 92 חוקרים שונים (כגון: מדינה, פלאסיו, יולאנדה מאריאל דה איבנייס) מחלקים את תקופת פעילותה של האינקוויזיציה בעולם החדש לשתיים (כך גם בספרד): עד 1569 ומשנה זו עד ביטולה. הם מכנים את התקופה הראשונה בשם Inquisición Primitiva – האינקוויזיציה הקדמונית. בתקופה זו הפעילו הספרדים אינקוויזיציה אפיפיורית. התקופה השנייה, שבה פעלה האינקוויזיציה הספרדית הלאומית, כונתה בשם תקופת ה-Tribunal del Santo Oficio – בית הדין הקדוש. למעשה אין הבחנה זו משמעותית הן מבחינת המטרות והן מבחינת המהות והתכנים; אך מבחינה ארגונית יש הבדל משמעותי: האינקוויזיציה הספרדית הלאומית פעלה ברציפות שלא כמו הראשונה, האפיפיורית. האינקוויזיציה הספרדית הלאומית הצטיינה בארגונה היעיל, באחידות שבהליכי המשפט ובכפיפותה ל-Consejo de la Suprema y General Inquisición (ובקיצור: Suprema) שבספרד. ראו: ליורנטה I, עמ' 22, 28.
- 93 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 137. ליבמן אינו מציין את מקורותיו.
- 94 ראו: גרינליף, עמ' 14.
- 95 ראו: AGN, Vol. 2, exp. 2 (מופיע ברשימה הביבליוגרפית תחת הכותרת: גונסאלו גומס, משפט); ראו גם: גרינליף, עמ' 93-95; ויז'ניצר, עמ' 94.
- 96 ראו: AGN, Vol. 22, exp. 9; ראו גם: ויז'ניצר, עמ' 94; ליבמן, מדריך, עמ' 14; הנ"ל, תקציר תיקים, עמ' 48; גרינליף, עמ' 98.
- 97 ראו: AGN, Vol. 22, exp. 9; ראו גם: ליבמן, מדריך, עמ' 14; הנ"ל, תקציר תיקים, עמ' 101.
- 98 ראו: AGN, Vol. 30, exp. 5; ראו גם: טורו, היהודים, תעודה 2, עמ' 9; מדינה, עמ' 96; ויז'ניצר, עמ' 94; ליבמן, מדריך, עמ' 14; הנ"ל, תקציר תיקים, עמ' 85.
- 99 ראו: AGN, Vol. 30, exp. 8 (מופיע ברשימה הביבליוגרפית תחת הכותרת: מיליאן, משפט); ראו גם: גרינליף, עמ' 95-97; ויז'ניצר, עמ' 94; מדינה, עמ' 96; טורו, היהודים, תעודה 8, עמ' 201-202.
- 100 ראו: AGN, Vol. 40, exp. 3/F; ראו גם: גרינליף, עמ' 98; ליבמן, מדריך, עמ' 14.
- 101 ראו: AGN, Vol. 40, exp. 3/D; ראו גם: גרינליף, עמ' 98; ליבמן, מדריך, עמ' 14.
- 102 ראו: AGN, Vol. 1/A, exp. 21; ראו גם: גרינליף, עמ' 98; ויז'ניצר, עמ' 94; ליבמן, מדריך, עמ' 13.
- 103 ראו: AGN, Vol. 1 exp., 18; ראו גם: ליבמן, מדריך, עמ' 13; ויז'ניצר, עמ' 94.
- 104 ראו: AGN, Vol. 1, exp. 19; ראו גם: ליבמן, מדריך, עמ' 13; ויז'ניצר, עמ' 94.

- 105 ראו: AGN, Vol. 22, exp. 9. ראו גם: ליבמן, מדריך, עמ' 14.
- 106 ראו: AGN, Vol. 1, exp. 22. ראו גם: ליבמן, מדריך, עמ' 13; ויז'ניצר, עמ' 94.
- 107 ראו: AGN, Vol. 1/A, exp. 20. ראו גם: גרינליף, עמ' 98; ויז'ניצר, עמ' 94; ליבמן, מדריך, עמ' 13.
- 108 ראו: AGN, Vol. 125, exp. 1. ראו גם: ליבמן, מדריך, עמ' 16; הנ"ל, תקציר תיקים, עמ' 139; גרינליף, עמ' 98; טורו, היהודים, תעודה 2, עמ' 10; ויז'ניצר, עמ' 94; מדינה, עמ' 96.
- 109 ראו: AGN, Vol. 40, exp. 3/E. ראו גם: גרינליף, עמ' 98; ליבמן, מדריך, עמ' 14.
- 110 ראו: AGN, Vol. 22, exp. 9. ראו גם: גרינליף, עמ' 98.
- 111 ראו: AGN, Vol. 1/A, exp. 23. ראו גם: גרינליף, עמ' 98.
- 112 שני תיקים נפתחו לו: האחד מצוי ב־AGN, Vol. 125, exp. 5 ואילו השני מופיע באותו כרך תעודה 7. בשני התיקים מופיע שמו של אותו שופט, אך לא אותו תובע. ראו: טורו, היהודים, תעודה 2, עמ' 10; ליבמן, מדריך, עמ' 16; הנ"ל, תקציר תיקים, עמ' 46.
- 113 ראו: AGN, Vol. 1/A, exp. 10. ראו גם: ויז'ניצר, עמ' 94; ליבמן, מדריך, עמ' 13.
- 114 ראו: AGN, Vol. 30, exp. 9/A. ראו גם: ויז'ניצר, עמ' 94; מדינה, עמ' 96; ליבמן, מדריך, עמ' 15.
- 115 ראו: AGN, Vol. 30, exp. 9/B (מופיע ברשימה הביבליוגרפית תחת הכותרת: בָּאָטְרִיס גוֹמֶס, משפט); ראו גם: ויז'ניצר, עמ' 94; ליבמן, מדריך, עמ' 14.
- 116 ראו: גונסאלו גוֹמֶס, משפט; גרינליף, עמ' 93-95; ליבמן, היהודים, עמ' 140.
- 117 המעיד נגדו, קְרִיסְטוֹבָל דֵּה וַאלְדֶּרָאמָה (Cristobal de Valderrama), סיפר שהזדעזע בשומעו את גומס אומר: "yo te bautizo en el nombre del Padre y del Hijo y del Espíritu Santo..." [אני מטביל אותך בשם האב, הבן ורוח הקודש...]. ראו: גונסאלו גומס, משפט; גרינליף, עמ' 93, הערה 23.
- 118 ראו: גונסאלו גומס, משפט; גרינליף, עמ' 94.
- 119 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 140.
- 120 זו הייתה טענה מקובלת של אנוסים שעמדו למשפט האינקוויזיציה, אך רק היכולת להוכיח את אמיתות הטענה נתנה לנאשם סיכוי כמעט יחיד להינצל. ראו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 124 ובמיוחד הערה 156 בעמ' 131.
- 121 ראו: גונסאלו גומס, משפט; גרינליף, עמ' 95.
- 122 במקור: "... cinco Ave Marías consuelo por Nuestra Señora árbol de la Cruz por salvar el humano linage..." ראו: גונסאלו גומס, משפט.
- 123 במקור: "400 pesos de oro de minas" ראו: שם, שם.
- 124 על מיליאן ראו: מיליאן, משפט; גרינליף, עמ' 95-97; ליבמן, היהודים, עמ' 141-142; טורו, היהודים, תעודה 8, עמ' 201-203; גוחמן-גולדברג, עמ' 200-209; ויז'ניצר, עמ' 94-95.
- 125 הן ויז'ניצר והן ליבמן טוענים שהוא נולד בַּאוּטְרֶרָה (Utrera) (ליבמן טוען שאוטררה בפורטוגל ואילו ויז'ניצר טוען שהיא בספרד), ראו: ליבמן, מדריך, עמ' 94.

- 14 ; ויז'ניצר, עמ' 94. גם בתעודה על חידוש הסאנבניטוס מופיעה אוטררה כמקום שבו נולד מיליאן. ראו: טורו, היהודים, תעודה 3, עמ' 47. גוחמן-גולדברג טוענת שהוא היה יליד הוּאֶסְקָה (Huesca) בספרד. ראו: גוחמן-גולדברג, עמ' 200. מתיק משפטו קשה לדעת היכן הוא נולד משום שהכתוב משובש מאד, הרבה מאותיותיו דהויות וגם הכתב בלתי קריא בחלקו הגדול, כי לבלר האינקוויזיציה, לא היה, כפי הנראה, מיומן במלאכתו; אך מכיוון שבתעודה על חידוש הסאנבניטוס מופיעה אוטררה כעיר הולדתו – אפשר להניח שזה הנכון.
- 126 כך טען מיליאן בהצהרה בשבועה מה-24.12.1538. ראו: מיליאן, משפט; טורו, היהודים, תעודה 8, עמ' 201; גוחמן-גולדברג, עמ' 202.
- 127 ראו: מיליאן, משפט.
- 128 ראו: שם, שם; טורו, היהודים, תעודה 8, עמ' 201; גוחמן-גולדברג, עמ' 203; אביטבול, עמ' 15. קביעתו של אביטבול שמיליאן הוצא להורג במכסיקו – שגויה.
- 129 אביטבול מכנה את מיליאן הרפתקן. ראו: אביטבול, עמ' 15. לוואיס גונסאלס אוֹבְּרֶגוֹן (Luis Gonzáles Obregón), שהיה מנהל הארכיון הלאומי של מכסיקו, מתייחס אל מיליאן כאל אוֹפּוֹרטוֹניסט, פחדן, שכדי להציל את עצמו לא היסס לבגוד בחבריו האנוסים והסגיר אותם לידי האינקוויזיציה. ראו: טורו, היהודים, תעודה 8, עמ' 201.
- 130 ראו: מיליאן, משפט.
- 131 ראו: שם, שם.
- 132 במקור: "... residiendo ya en esta ciudad, en su posada le faltaron unos dineros que le hurtaron, por lo que tomó un mecate y azotó a una india esclava suya ...". ראו: שם, שם. עדותה של השפחה האינדיאנית לא נשמעה כי היא נמכרה ע"י מיליאן חודש לפני שהלשינו עליו, ועקבותיה נעלמו.
- 133 במקור: "Daca mis dineros, dadme mis dineros" ראו: שם, שם.
- 134 ראו: שם, שם; גוחמן-גולדברג, עמ' 202-203.
- 135 חואן רֶבּוֹלִיּוֹ (Juán Rebollo) שהיה הממונה על מעמד העינוי, פנה אל הנאשם, על פי הנוהל המקובל, והיתרה בו שיודה וידוי אמת ומלא ויחסוך לעצמו ייסורים. ראו: מיליאן, משפט.
- 136 הטענה שלא העז להיכנס אל "בית הכנסת" פנימה תמוהה מאד. לא יתכן שבשנות העשרים-שלושים של המאה הט"ז פעל בליסבון בית תפילה של אנוסים, כמעט בגלוי, ושנוצרים ותיקים ידעו על קיומו, וכל מי שנכנס אליו – מעורר חשד.
- 137 ראו: מיליאן, משפט.
- 138 ראו: שם, שם; גוחמן-גולדברג, עמ' 204; ויז'ניצר, עמ' 94.
- 139 לא ברור מי כתב את המכתב. אולי מיליאן בעצמו? והרי הוא טען שאינו יודע קרוא וכתוב; או אולי לבלר של בית הדין כתב אותו כשמיליאן מכתוב לו את תוכנו. אלא שכתב היד של מכתב זה, המצוי כאמור בתיקו, אינו דומה כלל לכתב היד של הלבּלר שכתב את הפרוטוקולים. ראו: מיליאן, משפט.

- 140 השוו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 201.
- 141 אפשר להבין טענה זו על רקע רצונו להסיר מאשתו ובני ביתו האחרים שנשארו בקסטיליה כל חשד, ולמנוע בכך מהאינקוויזיציה בסביליה לאסור אותם.
- 142 במקור: "este onmbre de Lisboa conocía a mis padres como eran judíos, me dijo que guardase la dicha ley que era mejor ley la de los judíos que la de los cristianos y que comiese y bebiese de aquello que era lo bueno, y que el mal que pudiese hazer a los cristianos que se lo hiziese y que para que iba a la iglesia que era mejor ley la de los judíos que la de los ... cristianos y que no oyera en las cosas de la iglesia porque no era benido el Mesías, y mismo que dezía que comía el pan senzeno el que tenía por costumbre comerlo en Portugal y en Lisboa y en Castilla lo comieron. Así estaba en casa de los judíos e comía e bebía con ellos y me deleytaba con todo lo que ellos azian en Portugal y siempre guardaba los sábados como los otros judíos y en Lisboa estaba yo en casas de judíos donde oymos como puestos una cosa en la cabeza y otro judío – sabido en la dicha ley de Moysen y yo azia todo lo que los otros judíos azian con mi capilla en la cabeza mas yo no entendia la obra a que ellos leyan a si mismo yo he tenido por costumbre en Castilla de no traer carne a casa a costa de lo que no fuese limpia ... .. y yo a la carne no le sacaba la landrecilla por no dar a entender a mi muger que era judío ... asimismo digo que ayunaba todos los ayunos de los judíos y todos los byernes azia limpiar las candelas para el sábado y azia el byernes la comida para el sábado la guardaba y no azia nada y asimesmo digo ahora reberendísima señoría que aca en esta tierra e recordado la ley de los judíos como en Castilla azia ..." נעזרתי בהצעת הפענוח של אליסיה גוחמן-גולדברג. ראו: גוחמן-גולדברג, עמ' 204-205.
- 143 ראו: מיליאן, משפט; גרינליף, עמ' 97.
- 144 ראו לעיל עמ' 62, והערה 142.
- 145 ראו: מיליאן, משפט. צילום מפסק הדין מובא כנספח מס' א.
- 146 ההחזרה לחיק הכנסייה הייתה מלווה באקט של abjuratio (בספרדית: abjuración), כלומר אקט שבא לבטא את התיעוב והבוז לכפירה. היו נהוגות שתי דרגות של abjuratio: האחת – de Levi, כלומר, החוטא מוחזר אל חיק הכנסייה בדרך של קולא; השנייה – de vehementi – בדרך של חומרה. לפעמים החזירו חוטא בדרך של חומרה לאחר שקודם לכן כבר נתפס פעם אחת והוחזר בדרך של קולא. ראו: ליורנטה I, עמ' 19; ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 151-153.
- 147 ראו: טורו, היהודים, מבוא, עמ' 202.
- 148 ראו: פֶּאָטְרִיס גומס, משפט; גרינליף, עמ' 97.
- 149 במקור: "... y su muger estaba despelizcando cierta carne en un lebrillo que le pareció a este que declara que le estaba espulgando e quitando la landrecillas de

- la dicha carne e que se afirma que es verdad que le estaba quitando las landrecillas a forna de judíos ...” [ואשתו שיסעה בשר (לתוך) קערה והיה נדמה למעיד שעסקה בבחינה וניקור הגידים והסרת גיד הנשה מהבשר (והעד) מזהיר ומאשר שזו אמת שהסירה את הגידים בדרך של היהודים...]. ראו: באטריס גומס, משפט; השוו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 211.
- 150 ראו לעיל פרק זה; גרינליף, עמ' 97.
- 151 גרינליף טוען כי לאחר הביקורת שנמתחה על סומאראגה, למעשה הדיחו אותו מתפקידו. ראו: גרינליף, עמ' 15. גם א. טורו חושב כך. ראו: טורו, משפחת קארוואחאל, עמ' 252; אך יולאנדה מאריאל דה איבנייס סבורה שטענה זו אינה נכונה וסומאראגה המשיך לנהל משפטי אינקוויזיציה כמה שנים נוספות. ראו: איבנייס, עמ' 39. ראו גם: איקאספאלסטה I, עמ' 201-208.
- 152 ראו: רות, תולדות, עמ' 157; ביינארט, האינק' מחוץ לספרד, עמ' 55.
- 153 טורו פרסם רשימה של נידונים כיהודים או מתייהדים וביניהם היו גם נידונים מהשנים 1540-1578. ראו: טורו, היהודים, תעודה 2, עמ' 9-10. יש להתייחס בזהירות רבה לרשימה זו.
- 154 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 42-43. ליבמן מסתמך על מחקרים ולא על תעודות. ראו: שם, שם, ההערות שמפרטות את הביבליוגרפיה.
- 155 ראו: שם, שם. ליבמן עצמו מודה שמספרם המדויק של האנוסים אינו ידוע למעשה.
- 156 ראו: AGN, Vol. 1A, exp. 25; ראו גם: ליבמן, מדריך, עמ' 13.
- 157 ראו: AGN, Vol. 89, exp. 36; ליבמן, מדריך, עמ' 13.
- 158 ראו: טורו, היהודים, מבוא, עמ' XXIII.
- 159 אין מידע על קיום מצוות ע"י האנוסים בין שנות הארבעים עד ראשית שנות השמונים.
- 160 ראו: איבנייס, עמ' 59.
- 161 ראו: שם, עמ' 32; פלאסיו, עמ' 410; טורו, משפ' קארוואחאל, עמ' 248.
- 162 ראו: איבנייס, עמ' 56-58.
- 163 הפרנסיסקאנים פעלו, כאמור, על סמך בולות אפיפיוריות ולא קבלו מינוי מטעם מלך ספרד והסופרקה.
- 164 ראו: איבנייס, עמ' 56-59. לא היה חידוש בעצם הפניות. כבר בשנת 1532 שלח סבסטיאן רמירס דה פואנלאל מכתב אל מלך ספרד ובו טענות נגד הפעילות של מסדרי הנזירים. במכתבו הוא גם התריע על המצב החמור ששרר בספרד החדשה, והמליץ על כינונה של אינקוויזיציה ספרדית, בגלל הזרים המגיעים לשם ובגלל שודדי הים שמשייטים בסמוך לחופי המושבה ומחדירים את מנהגייהם הרעים ומשפיעים לרעה על הילידים. אך לפני פנייה זו נשלחה אחרת ע"י הנזיר אנחל דה ולנסיה (Ángel de Valencia) אל המלך קרל החמישי, ובה דרישה להנהיג אינקוויזיציה ספרדית במושבה, ובין היתר הוא ציין: "... porque vemos en los mismos españoles desfallecer la fé y maltratar los sacramentos no solo con el

...” olor, pero con mucho sabor de herejía ...] כי אנו רואים שאצל הספרדים עצמם האמונה בעילפון והם פוגעים בקידושים, (ו) לא רק שזה מריח כך, אלא גם יש לזה טעם (בולט) של כפירה...]. ראו: איבנייס, עמ' 60.

- 165 ראו: שם, שם; מדינה, עמ' 33.
- 166 ראו: שם, שם.
- 167 ראו: איבנייס, עמ' 61, מדינה, עמ' 34-36.
- 168 ראו: שם, עמ' 37.
- 169 ראו: לוין, עמ' 61-70.
- 170 ראו: מדינה, עמ' 34-36; איבנייס, עמ' 61.
- 171 ראו: פלאסיו, עמ' 401. חוקר זה מציין כי את העובדות על יסוד האינקוויזיציה הספרדית במכסיקו מצא בכתב יד שברשותו ושכותרתו: “Autos que se leyeron y hicieron en la Iglesia Mayor de esta ciudad de México el día que en ella fué jurado y recibido el Santo Oficio de la Inquisición de esta Nueva España a 4 de noviembre de 1571 años”. ראו גם: מדינה, עמ' 38-39; לוין, עמ' 71. לוין מביא את תוכן הצו מ־ Genaro García y Carlos Pereyra, Documentos inéditos o muy raros para la Historia de México, Tomo 5, México, 1906, p. 249. קטע מהצו מובא כנספח ב.
- 172 ראו: שם, עמ' 39; פלאסיו, עמ' 401-402.
- 173 ראו: שם, שם.
- 174 במקור: “Misa Mayor”.
- 175 ראו: פלאסיו, עמ' 401-402.
- 176 הקהל התחייב בשבועה להגן על הדת ולעקור כל כפירה מקרבם ולרדוף את הכופרים ... como a lobos y perros rabiosos infeccionadores de las Ánimas y destruidores de la viña del Señor”] כמו (שרודפים) זאבים וכלבים נגועי כלבת מדביקי הנשמות והורסי כרם האדון]. מצוטט מ־טורו, משפ' קארוואחאל, עמ' 253; ראו גם: ויז'ניצר, עמ' 95; לי, עמ' 202.
- 177 ראו: פלאסיו, עמ' 402.
- 178 ראו: מדינה, עמ' 40; פלאסיו עמ' 404.
- 179 ויז'ניצר טוען שאת הכרזת החסד המקורית משנת 1571 אין להשיג, אך אפשר ללמוד על תוכנה מההכרזה המאוחרת משנת 1621. ראו: ויז'ניצר, עמ' 95-96. אך הוא טועה בשתי קביעותיו אלה. הכרזת החסד המאוחרת הייתה רחבה יותר וכללה פירוט יתר של מצוות יהודיות ושל מעשי כפירה אחרים. מן הדין לציין שהכרזות החסד הלכו ותפחו במשך השנים. בעניין זה ראו: לי, איק' בספרד, II, עמ' 92-93; שנית – תוכן הכרזת החסד משנת 1571 פורסמה ע"י לי בכרך השני של החיבור שצוין לעיל. לי קיבל כפי הנראה, את התעודה או את תוכנה מידידו פלאסיו. ראו: לי, אינק' בספרד, II, עמ' 587-590. לי מכנה את התעודה “הכרזת האמונה” (Edict of Faith) ולא הכרזת חסד, אך אין ספק שזו הכרזת החסד, אותה הכרזה שבין היתר קוצבת זמן (קצר!) למתוודים ולמלשינים. כפי הנראה העדיף

לי לכנות את התעודה הכרזת האמונה, כי יש בה הרבה מרכיבים שאפשר למצוא בנוסחי הכרזות האמונה. לויין פָּרְסָם את תוכן הכרזת החסד שהוקראה שנה קודם לכן בלימה שבפרו, ותוכן ההכרזה הפרואנית זהה כמעט לחלוטין לזה של מכסיקו משנת 1571, למעט, כמובן, השמות והאזורים הגיאוגרפיים. ראו: לויין עמ' 72-74. הכרזת החסד מובאת כנספח מספר ג.

180 הכוונה לקובץ המכונה: "Instrucciones del Oficio de la Santa Inquisición hechos por Fray Tomás de Torquemada" ראו: פלאסיו, עמ' 404; ליורנטה, I, עמ' 147.

181 תקופה קצרה כזאת של שישה ימים בלבד ניתנה גם שנה קודם לכן בפרו. ראו: לויין, עמ' 72-74.

182 השוו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 80, 89-90. ראו גם: לי, אינק' בספרד, II, עמ' 576. מתוך תקנות טורקמדה, מינואר 1485 (בעניין זה): "Primeramente: que los inquisidores luego en legando en el lugar donde se ha de fazer la Inquisición pongan sus cartas é edictos de treinta o quarenta dias o como mejor visto, les fuese que todos los que en algun caso de herejía o apostasía se fallaran culpados y en este dicho tiempo verian con dolor sin fuerza ninguna a confesar sus errores y dirán la verdad de todo lo que supiese no solamente de si mesmos mas de los otros ... que estos tales se han recebidos con toda caridad, y abjurando sus errores en forma les sean dados penitencias publicas o secretas según la infamia a calidad del delito". [ראשית: על האינקוויזיטורים, לאחר שיגיעו למקום בו עליהם להפעיל אינקוויזיציה, יציגו את התעודות והצווים תוך שלושים או ארבעים יום או כפי שייראה להם כטוב ביותר, (יכריזו) שכל אלה שיראו עצמם אשמים בכפירה או אפיקורסות, ובזמן ההוא ראו בכאב (אך) בלי כוח נפשי להודות בטעויותיהם, (וכעת) יאמרו את האמת על כל מה שידוע להם לא רק על עצמם אלא גם על אחרים ... ויתקבלו בחסד (הראוי), ויתכחשו לטעויותיהם כנדרש, יפסקו להם בפומבי או בסתר עונש ע"פ מידת התועבה שבחטאם].

183 ע"פ ה-Instrucciones (ראו לעיל הערה 180), כשמייסדים במחוז או בעיר "בית דין קדוש", יש לפרסם ביום ההשבעה ובזמן הטקס עצמו הכרזת חסד שתעניק: "... un término de gracia con treinta o cuarenta dias, como más vieren para e todas las personas asi ome[sic] como mujeres que se hallan culpado en cualquier pecado de herejía o de apostacía o de guardar o hacer los ritos y ceremonias de los judíos ... que vengan a manifestar sus errores ante ellos ..." ["... תקופת חסד של 30 או 40 יום, כפי שייראה להם, כדי שכל האנשים, גברים ונשים, שחטאו חטא כלשהו בתחום האפיקורסות או הכפירה, או ששמרו או ביצעו טקסים ופולחנים של היהודים ... שיבואו ויתוודו על טעויותיהם לפנייהם (הכוונה – לפני האינקוויזיטורים) בתקופה האמורה ..."]; מתוך: פלאסיו, עמ' 404, שמסתמך על ה-Instrucciones מה-29.11.1487. השוו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 104. ראו גם: איבניס, עמ' 19; מדינה, עמ' 47; ויז'ניצר, עמ' 95; ליורנטה, I, עמ' 147.

- 184 הכרזת החסד נושאת את התאריך 3.11.1571 שבו כנראה העלו אותה על הכתב, אך היא הוקראה, כאמור, למחרת, בטקס.
- 185 ראו: איבנייס, עמ' 12-13.
- 186 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 154-156; טורברוויליה, עמ' 36-40; ליורנטה I, עמ' 126-127.
- 187 ראו: טורו, משפחת קארוואחאל, עמ' 225-226; מדינה, עמ' 101 בתוספות. על קארוואחאל הזקן ארחיב להלן.
- 188 ראו: שם, שם.
- 189 ראו: טורו, היהודים, תעודה 9, עמ' 209-372; קארוואחאל הזקן, משפט.
- 190 נידון ל-Abjuración de Vehementi. ראו לעיל הערה 146.
- 191 ראו: מדינה, עמ' 87-94.
- 192 ראו: גוחמן-גולדברג, עמ' 190.
- 193 ראו: פלאסיו, עמ' 404, 428. הרשימה שפלאסיו מביא מרשימה ומצביעה על כוונות ראשי האינקוויזיציה לפתח פעילות אינקוויזיציונית אינטנסיבית. החוקר אַרְנַסְטוֹ צ'ינצ'ילִיָּה אַגִילָר מגואטמאלה מביא רשימה קצת שונה וקצרה יותר. הוא טוען גם כי אלה שהרכיבו את בית הדין הקדוש הראשון במכסיקו הגיעו לשם ב־12.9.1572 [!]. ראו: אַגִילָר, עמ' 24-25.
- 194 במקור: Limpieza de Sangre.
- 195 במכתב ששלח פדרו מויה דה קונטרראס ב־24.5.1572 יש התייחסות למציאות החברתית שנוצרה. בין היתר הוא כותב: "... las libertades de lengua parece que ya cesan, porque se vive y habla con recato, siendo unos de otros censores y denunciadores con celo muy cristiano con no haber precedido castigos". נדמה שחירויות הלשון פוסקים, כי חיים ומדברים בזהירות, מכיוון שכולם צנזורים ומלשינים על כולם (ועושים זאת) בקנאות נוצרית, בלי שקדמו לכך עונשים". ראו: מדינה, עמ' 47.
- 196 ראו: שם, עמ' 48; ויז'ניצר, עמ' 96.
- 197 ראו: מדינה, עמ' 48.
- 198 ראו: גרינליף, עמ' 99.
- 199 יתכן שכבר בשנת 1573 נערך אוטו דה פה ראשון במושבה, אך אין מספיק הוכחות לכך. ראו: פלאסיו, עמ' 428.
- 200 ראו: מדינה, עמ' 60-67; ליבמן, היהודים, עמ' 163.
- 201 ראו: טורו, משפ' קארוואחאל, עמ' 253.
- 202 על ההגבלות שהטילה האינקוויזיציה הספרדית במאה הט"ו בספרד על בניהם ונכדיהם של נידונים לשרפה על המוקד ראו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 158.
- 203 ויז'ניצר טוען, אולי בצדק, כי באוטו דה פה שנערך בשנת 1574 לא הופיע אף לא אנוס אחד. הוא אינו חושב שלובש הבגדים האסורים היה אנוס. ראו: ויז'ניצר, עמ' 96. רות סבור שאדם זה היה אנוס. ראו: רות, תולדות, עמ' 194.
- 204 ראו: AGN, Vol. 58, exp. 1; ראו גם: אגילאר, עמ' 182.

- 205 יולאנדה מאריאל דה איבנייס טוענת כי במשך המאה הט"ז התקיימו בספרד החדשה אך ורק ארבעה טקסי אוטו דה פה ראויים לשמם, בשנים 1574, 1575, 1590 ו-1596. היו ארבעה נוספים אך חסרי חשיבות. היו גם מספר טקסים כאלה שלא חרגו מתחום הקתדרלה ("Autillos" כהגדרתה). ראו: איבנייס, עמ' 64; ראו גם: ליורנטה I, עמ' 20.
- 206 מעטים מאד מהנידונים לעונש אכזרי זה שרדו, בגלל התנאים המחפירים בהם הוחזקו ונאלצו לעבוד. הם היו כבולים למקומם ליד המשוט במשך כל הזמן והתבוססו שם בשתן ובצואה שהפרישו. שם גם אכלו את שיירי המזון של המלחים. הם היו הראשונים לסבול ממחלות ים, ואם האונייה טבעה – הם ירדו למצולות יחד עמה. רובם לא החזיקו מעמד יותר משנה או שנתיים ונפטרו. ראו: אוכמני, עמ' 81.
- 207 ראו: מדינה, עמ' 73; ליבמן, היהודים, עמ' 163-164.
- 208 גם בו לא רואה ויז'ניצר אנוס. לדעתו, בשלושת טקסי אוטו דה פה (עד שנת 1575 כולל) לא השתתפו נאשמים אנוסים. ראו: ויז'ניצר, עמ' 96.
- 209 הוא זוכה מכל אשמה.
- 210 ראו: מדינה, עמ' 74.
- 211 במספר מקורות מופיעים שמות של נאשמים בעוון התייהדות, אך אין בידי פרטים: בשנת 1570 הואשם מרטין דה אַסאַנָה (Martín de Asana) שהוא יהודי שמקיים מצוות דת משה. ראו: טורו, היהודים, תעודה 2 עמ' 9; הוא מסתמך על AGN, Vol. 49, exp. 1, ואילו אצל ליבמן, תקציר תיקים, עמ' 44, רשום שמספר הכרך הוא 44 ולא 49. תיק זה נפתח לפני כינונה המעשי של האינק' הלאומית במושבה. בשנת 1572 הואשם הצרפתי פדרו צ'ארטָה (Pedro Charte) שהוא "כופר וחשוד כיהודי". ראו: שם, שם; טורו הסתמך על AGN, Vol. 51, exp. 1. באותה שנה דנו את גספאר דה לוס רֵיָאס (Gaspar de los Reyes) ופסקו לו מלקות וגירוש בשל היותו יהודי שסבו נשרף על המוקד בספרד כיהודי. ראו: טורו, היהודים, תעודה 2, עמ' 9; ליבמן, תקציר תיקים, עמ' 123. בשנת 1574 נעצר בחשד של התייהדות חורחה הֶרְנַנְדֵס, ממוצא פורטוגלי. ראו: טורו, היהודים, תעודה 2, עמ' 10; ליבמן, תקציר תיקים, עמ' 85.
- 212 למשל: בתיק משנת 1569 מופיע שמו של חואן פרס קִינְטָאן (Juan Pérez Quintán), שהיה כעין ראש המשטרה במכרות של טֶמַסְקַאלְטֶטֶק (Temascaltetec), כחשוד בהתייהדות. ראו: AGN, Vol. 11, exp. 1; חורחה דה אלמידה שהיה גיסו של לואיס דה קארוואחאל הצעיר, היה בעל חווה ובעל מכרה בסביבות טאסקו והתגורר בדרך כלל בעיר מכסיקו. על מעשיו ומעלליו הרבים והמגוונים אפשר לקרוא בשני משפטי לואיס דה קארוואחאל הצעיר בעמודים רבים; בתיק המשפט של אשתו ב־AGN, Vol. 12, exp. 2; בתיק משפטו שלו מהשנים 1540-1609 (נשפט בהעדרו) ובתיק נוסף שמספרו 251\A וב־אדלר, עמ' 313-363. בראשית המאה הי"ז הולכים ומתרבים תיקיהם של אנוסים שעיסוקם קשור לכרייה, מכרות, אספקה למכרות וכד'. ראו: גוחמן-גולדברג, עמ' 180-181.

- 213 משפחתו של לואיס דה קארוואחאל הצעיר התגוררה תקופה מסוימת בעיר זו, ושני האחים, לואיס ובלטאסאר, נדדו בין המכרות רכובים על סוסים או חמורים עם מרכולתם.
- 214 בשנת 1575 נתפסו והועמדו לדין האינקוויזיציה חואן גונסאלס נוג'יקה (Juán Gonzáles Noguera) [ראו: AGN, Vol. 80 exp. 8] ופדרו סאלינאס (Pedro Salinas) [ראו: AGN, Vol. 79, exp. 10] באשמת שהייה בלתי חוקית במדינה מהיותם "חסרי טוהר מוצא" ("sin Limpieza de Sangre"). הם גררו עמם בצָרָתָם את הכומר הראשי של הקתדרלה של העיר מְרִיָּדָה, בירתה של יוקָטָן בהאשימָם אותו כמי שכמוהם הוא חסר טוהר מוצא. ועוד טענו שכומר זה הוא בנם של אנוסים שנשרפו על המוקד. ראו: AGN, Vol. 80, exp. 20; ראו גם: גוחמן-גולדברג, עמ' 180-181.
- 215 חיבור זה לא יעסוק בפירוט ההיבטים הכלכליים ובמעמדם הכלכלי של האנוסים במושבה. נושא זה ראוי לחיבור נפרד.
- 216 הן במסמכים מתקופה זו והן בספרות התקופה מכנים לפעמים ארץ זו בשם סין.
- 217 אנטוניו דיאס דה קסרס, גיסו של לואיס דה קארוואחאל הצעיר, היה אחד מהם.
- 218 בכך עסקו לואיס דה קארוואחאל הצעיר ואחיו בלטאסאר, עד למאסרו הראשון של לואיס ע"י האינקוויזיציה, בשנת 1589.
- 219 גם משפחתו של פֶרְנַנְסִיסקו רודריגֶס דה מאטוס סבלה חרפת רעב ממשי. פרנסיסקו נפטר לאחר מחלת מעיים בהיותו בדרכים. בנו, לואיס דה קארוואחאל הצעיר, פירט בזיכרונותיו את מצבם העגום. ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 464, 469-468.
- 220 ראו: גוחמן-גולדברג, עמ' 175. בין האנוסים שעסקו בכרייה ראוי לציין את טומס דה פונסקה ואת אביו שהיו בין אלה שהשתתפו בגילוי המכרות בְּטֶלֶאֶלְפָּאֶחוֹהוּקָה. טומס השתתף באוטו דה פה של שנת 1601 בהיותו בן 80, ולאחר ששהה בספרד החדשה כ־50 שנה. ראו: אוכמני, עמ' 102. חורחה דה אלמיידה התעשר מניצול מכרה בְּטֶאֶסקוֹ.
- 221 ראו: גוחמן-גולדברג, עמ' 172.
- 222 ראו: שם, עמ' 173-174.
- 223 האינקוויזיציה הספרדית הבחינה בין שני סוגי עינוי: הראשון, המכונה In Caput Propium, מטרתו הייתה להביא את הנאשם לוידוי מלא על כל חטאיו, או להשלמת וידויו גם על מה שהסתיר על עצמו. השני, המכונה In Caput Alienum, היה מטרתו להכריח את הנאשם למסור שמותיהם ולגלות מעשיהם של כופרים אחרים עליהם הוא יודע; על שותפים שלו לכפירה; ו/או להשלים את הוידוי על מעשיהם של אלה שעליהם מסר עדות. לדעת החוקרים העלים אותו הרנגדו אלוורס פליאגו עובדות ולכן וידויו לא היה שלם. עדות מלאה עשויה הייתה לסייע לחוקרים לפתוח בהליכים משפטיים נגד אלה שהופללו, או להשלמת תיקיהם של כאלה שהם חשבו לעצור או שכבר עצרו. ראו: איבניס, עמ' 24; ליורנטה I, עמ' 30; ליבמן, היהודים, עמ' 448. העינוי גרם לנאשם כאבים עזים

מאד, אך, על פי התקנות, השתדלו לא לפצוע או לשפוך דמו של הנאשם. המטרה הייתה, כאמור, להביא את הנאשם לידי וידוי מלא. גם בספרד וגם במושבותיה השתמשו במכשירי עינוי ובשיטות עינוי, אך אלה לא היו זהים בכל בתי הדין של האינקוויזיציה. בספרד החדשה נהגו ע"פ רוב להפעיל שתי שיטות עינוי: האחת, המכונה עינוי ה־"cordeles" (כלומר: חבלים או רצועות עור), והשנייה – של המים. בפועל שיטות אלו השתלבו זו בזו והשלימו זו את זו. תחילה נהגו להשתמש בשיטת ה־"cordeles". השכיבו את הנאשם על מכשיר דו־תכליתי שכינויו היה "Potro" או "Burro", שדומה היה לשולחן או למיטה וְעשוי היה מלוח עץ מתועל

עינוי המים

שבמרכזו קורה בולטת. ללוח חיברו ארבע רגלים וגם רצועות חבל או עור. הנאשם שכב על גבו, כשראשו ורגליו שקועות קצת. במצב זה קשרו את פרקי ידיו ורגליו ברצועות דקות וחזקות שפעלו כמלחצים. נהגו גם לקשור את ראשו, שלא יזוז. העינוי כלל הידוק הקשירות בפרקים, כל פעם הידוק נוסף (סיבוב נוסף) בפרק אחד ואחר כך בשני, וכך הלאה. אם הנאשם התגבר על עינוי זה, הוסיפו שתי טבעות מתכת על כל זרוע ועל כל רגל, מהדקים וגורמים לכאב בלתי נסבל, קשה יותר מזה שגרם הידוק הרצועות; וכשגם על תוספת זו התגבר הנאשם – עברו לעינוי המים. הנאשם שכב כמתואר, ועל פניו הניחו אריג דקיק המכונה Toca, ועליו שפכו לאט לאט מים. התוצאה הייתה איומה: המים הדביקו את האריג לפה ולאף ויצרו תחושה קשה של מחנק. מדי פעם היו מסירים את האריג כדי למנוע את מותו של הנאשם, ואז מדרבנים אותו לומר "כל האמת". אם סרב – כיסו שוב את פניו באריג ושוב שפכו עליו מים. כדי לזרז את הנאשם להתוודות, לפעמים נהגו (כמו שהיה נהוג בספרד), גם לתחוב חלק מהאריג לתוך הפה, עמוק, וכך הגדילו מאד את תחושת המחנק. רופא שהיה נוכח בכל מעמד של עינוי קבע אם ועד מתי אפשר להמשיך בעינוי מבלי לגרום לפציעתו או למותו של המעונה. במשך הזמן חלו שינויים הן במבנה ה־Potro והן בפרטי העינוי. ראו: איבנייס, עמ' 24-25; פלאסיו, עמ' 416-417. פלאסיו מתאר שיטה שונה של ביצוע עינויי הרצועות והמים וגם במבנה של ה־Potro, אך הוא מתייחס למאה ה־17. ראו גם: טורברוויליה, עמ' 60-61; ליבמן, היהודים, עמ' 449.

224 ראו: ליורנטה I, עמ' 149.

225 זו הייתה התייעצות של "מומחים למשפט, תיאולוגים ומלומדים, אנשי מדע בעלי מצפון", ככתוב בתיקי האינקוויזיציה שבספרד. מתייעצים אלו, שמספרם לא היה קבוע, דנו בפסק דינו של כל נאשם. ההרכב היה סודי והסודיות אפפה כל ישיבה וישיבה שלהם, וההחלטות נתקבלו על יסוד הצבעה אישית. החל משנת 1501 התירה הסופרמה לתובע להיות נוכח בהתייעצות. השופטים שלפניהם התנהל המשפט השתתפו גם הם בהתייעצות. בפרוטוקולי האינקוויזיציה שבספרד החדשה מכונה פסק הדין שהתקבל בהתייעצות "Votos" (הצבעות). על ה־Consulta de Fé ראו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 149-151.

226 ראו: AGN, Vol. 59, exp. 1; מדינה, עמ' 76; טורו, היהודים, תעודה 2, עמ' 10 (בתעודה זו נקרא האנוס Hernando Pliego, והשנה בה נשפט – 1575; אך טורו טעה); ליבמן, תקציר תיקים, עמ' 42; ויזניצר, עמ' 99-100; לי, עמ' 207.

227 ראו: AGN, Vol. 82, exp. 15; טורו, היהודים, תעודה 2, עמ' 10; ליבמן, תקציר תיקים, עמ' 85. ליבמן טוען, בניגוד לטורו, שמספר התיק הוא 35 ולא 15. ליבמן ערך את ספרו, תקציר תיקים, לאחר ארגונו מחדש של הארכיון במכסיקו, ולכן הוא יותר מעודכן.

228 במקור: "... hereje, judaizante, apóstata relapso, ... pertinaz y negativo..." ראו: מדינה, עמ' 77.

- 229 ראו: AGN, Vol. 59, exp. 6; מדינה, עמ' 76-77; ליבמן, היהודים, עמ' 164; לי, עמ' 207; ויז'ניצר, עמ' 100-101; ליבמן, תקציר תיקים, עמ' 82. טורו טוען ששמו היה גרסי גונסאלס בֶּרְמֶיֶר (García Gonzáles Bermejero) ולא ככתוב אצל מדינה, ליבמן, לי, ויז'ניצר. ראו: טורו, היהודים, תעודה 2, עמ' 10.
- 230 כפי שיוכח להלן, לגבי קבוצה זו לא הקפידו השלטונות, במודע או מחוסר זהירות, על החוקים המגבילים כניסת "בלתי רצויים".
- 231 על חוזה זה ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 168. טורו טוען שהחוזה נחתם ב-14.6.1579. ראו: טורו, משפחת קארוואחאל, עמ' 40. זו גם דעתו של חִימֶנְסֶס-רואֶז. ראו: מדינה, עמ' 99 בתוספות. ראו גם: כהן, מרטיר, עמ' 300, הערה 44. כהן מבחין בין שתי תעודות.
- 232 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 168.
- 233 על איש זה ראו: AGN, Vol. 11, exp. 3, (Colección Riva Palacio); טורו, היהודים, תעודה 9, עמ' 207-372; הנ"ל, משפחת קארוואחאל, עמ' 25-77 וגם 225-237; ליבמן, היהודים, עמ' 168-180; כהן, מרטיר, עמ' 37-66; מדינה, עמ' 128-133. כאמור לעיל (בהקדמה), חוקר זה טעה וחשב שהמושל קארוואחאל ובן אחותו, קארוואחאל הצעיר, הם אותו אדם, וייחס את מעשי הזקן לצעיר. בעקבות מדינה הלך החוקר הדגול לי (ראו: לי, עמ' 208), ובעקבות לי הלך ההיסטוריון דובנוב (ראו: ש. דובנוב, דברי ימי עם עולם, כרך ו', תל אביב, תשכ"ה, עמ' 231), וטעה בכל הפרטים המובאים שם. בתוספות לספרו של מדינה (במהדורה השנייה) תיקן ח. חִימֶנְסֶס-רואֶדָה את הטעות (ראו: מדינה, עמ' 98-100).
- 234 ראו: טורו, היהודים, תעודה 9, עמ' 278-279.
- 235 ראו: שם, עמ' 340; מדינה, עמ' 98-99 בתוספות; טורו, משפחת קארוואחאל, עמ' 41-49; כהן, מרטיר, עמ' 55-56.
- 236 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 55-56.
- 237 במקור: "... en los confines de vuestro territorio del Pánuco ... Hay gentes [indios] ... estas gentes fueron ya cristianizados, pero hace cinco años que están en rebeldía, destruyendo iglesias y causando otros daños. El Virrey ha enviado capitanes y soldados a sujetarlos. Estos capitanes se han esforzado, pero no han logrado pacificar la región. Por ello, estáis obligado a atraer a estos indios a la paz y a la cristianidad en ocho años a partir de esta fecha." ראו: שם, עמ' 170. ליבמן מתבסס על מחקרו של Philip Woyne Powel.
- 238 במקור: "Preguntado: si toda esta gente pasó con informaciones que diesen de no ser de los prohibidos de pasar a Indias. Dijo: que no, porque el Rey mandó por su cédula que pasen sin información." [נִשְׁאָל: האם כל האנשים הללו עברו (לאחר) שמסרו מידע (הכוונה לאישורים) שהם אינם מנועים לעבור לאִינְדִיָּאס. השיב: שלא, כי המלך ציווה במסמך שיעברו בלי (להציג) מידע (כזה)] ראו: קארוואחאל הזקן, משפט; טורו, היהודים, תעודה 9 עמ' 293.

- 239 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 168-169. ליבמן טוען, בהסתמכו על לי, כי בחודש מאי 1582 נפתחה חקירה ביוזמת המלכות נגד אותו פרס, והוכח אז שאיש זה נהג למכור פריבילגיות מלכותיות למרבה במחיר. יש להתייחס בזהירות לשתי הגרסאות.
- 240 ראו לעיל הערה 238.
- 241 ראו: קארוואחאל הזקן, משפט; טורו, היהודים, תעודה 9, עמ' 291.
- 242 ראו: שם, עמ' 291-293.
- 243 ראו: טורו, משפחת קארוואחאל, עמ' 43; ליבמן, היהודים, עמ' 171-172.
- 244 במקור: "... era tenído en la Nueva España como gran Rabino un tal Antonio Machado ..." ראו: מדינה (בתוספות), עמ' 97.
- 245 ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 469-470.
- 246 ראו: שם, עמ' 224, 230; קארוואחאל הצעיר, משפט II.
- 247 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 172.
- 248 יש לציין שלא כל מי שהאינקוויזיציה כינתה "dogmatista" היה מלומד גדול. אדם כזה ידע יותר מאחרים והיה מוכן לסכן עצמו וללמד אחרים; ובזה ייחודו.
- 249 ראו: טורברוויליה, עמ' 77-78.
- 250 ראו: שם, שם. ראו גם: ליבמן, היהודים, עמ' 157; רות, תולדות, עמ' 70.
- 251 ראו: אורטיס, עמ' 62.
- 252 ראו: שם, שם. ראו גם: ליבמן, היהודים, עמ' 157-158.
- 253 ראו: שם, שם. ליבמן מבסס טיעונו על ספירת השמות הרבים המופיעים בתיקי האינקוויזיציה ושכתוב בהם: "ממוצא פורטוגלי".
- 254 ראו: אורטיס, עמ' 62.
- 255 בשנת 1580 נפתח תיק נגד אֶלְחָאנְדֶּרָה טֶסְטָה (Alejandra Testa) באשמת כפירה והתייהדות. ראו: AGN, Vol. 125, exp. 4; ראו גם: ליבמן, מדריך, עמ' 94; הנ"ל, תקציר תיקים, עמ' 146; טורו, היהודים, תעודה 2, עמ' 10. בשנת 1581 נעצרה באטריס גונסאלס (Beatriz González), כי שמה היה כלול ברשימה שהתקבלה מהסופרמה. אשמתה – התייהדות. אביה היה חואן גונסאלס (Juan González) שנידון ע"י בית הדין הקדוש בִּלְיִיֶּרְנָה שבספרד. ראו: AGN, Vol. 90, exp. 38; ליבמן, מדריך, עמ' 15; הנ"ל, תקציר תיקים, עמ' 81. באותה שנה נרשם מידע נגד בלטאסאר רודריגס אך לא נפתח תיק נגדו למרות העובדה שהוא היה בנה של בלאנקה לורנסו (Blanca Lorenzo), אנוסה שהוחזרה אל חיק הכנסייה בספרד, ולכן אסור היה לו להתגורר בעולם החדש. ראו: AGN, Vol. 125, exp. 25; ליבמן, תקציר תיקים, עמ' 126; הנ"ל, מדריך, עמ' 16. בשנת 1582 העמידו לדין את הנזיר לורנסו אלטאמירו (Lorenzo Altamiro), יליד ספרד. גם הוא היה בנם של אנוסים שנשרפו על המוקד בליירנה באשמת התייהדות. הנזיר הזה עמד לדין כמתייהד, ולא רק כבנם של שרופים. מי שהלשין עליו היה גם הוא נזיר מאותו מסדר ואותו מנזר. אלטאמירו התגורר במנזר בגואטמאלה. ראו: AGN, Vol. 125, exp. 54; ליבמן, מדריך, עמ' 16; הנ"ל, תקציר תיקים, עמ' 40; אגילר, עמ' 47.

- בשנת 1584 עמד לדין פדרו פונסה דה לאון איאלה (Pedro Ponce de León Ayala) באשמת "מוצא יהודי". אביו נשרף על המוקד בסביליה. ראו: AGN, Vol. 126, exp. 5; ליבמן, תקציר תיקים, עמ' 122; הנ"ל, מדריך, עמ' 16.
- 256 ראו: הנ"ל, עמ' 161.
- 257 שם, שם.
- 258 ראו: הנ"ל, עמ' 162.
- 259 ראו: דיאגו דיאס, משפט II; אוכמני, עמ' 250; טורו, משפחת קארוואחאל, עמ' 115; ליבמן, היהודים, עמ' 208; מדינה, עמ' 101.
- 260 העיד על כך דיאגו דיאס במשפטו (בשנת 1601). ראו: אוכמני, עמ' 150. ראו גם: ליבמן, היהודים, עמ' 208; טורו, משפ' קארוואחאל, עמ' 115.
- 261 דיאגו דיאס העיד גם שבפנאך פעלו שלוש קהילות יהודיות: של יוצאי פורטוגל, של אשכנזים ושל בני איטליה. ראו אוכמני, עמ' 250. ראו גם: ליבמן, היהודים עמ' 208.
- 262 אנוסים לא מעטים שעזבו את ספרד ופורטוגל והגיעו לאיטליה, לא חזרו בגלוי ליהדות ונמנעו מלהצטרף לקהילה יהודית אם משום שקיימו קשרי מסחר עם ארצות מוצאם ו/או השאירו שם רכוש שלא רצו לאבד, ואם כדי לא לעורר חשד או מחשש של הלשנה. לכן הם נמנעו מלחזור בגלוי אל היהדות והעדיפו להמשיך לחיות כאנוסים ולקיים מצוות בסתר.
- 263 על חורקה דה אלמיידה ראו: אדלר, כל המאמר; ליבמן, היהודים, עמ' שונים; אוכמני, עמ' רבים; טורו, משפ' קארוואחאל, עמ' רבים; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' רבים. ראו גם לעיל בפרק זה ולעיל בפרק ב.
- 264 ראו: מדינה, עמ' 107; אוכמני, עמ' 17.
- 265 ראו: מדינה, עמ' 107.
- 266 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 177.
- 267 ראו: שם, עמ' 181.
- 268 ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט I; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 8-12, 473-474.
- 269 ראו: לי, עמ' 207.
- 270 ראו: מדינה, עמ' 108.
- 271 ראו: שם, עמ' 111; קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 136, 475-478.
- 272 ראו: מדינה, עמ' 111. הוא יצא באוטו דה פה שהתקיים ב-24.12.1591.
- 273 ראו: שם, עמ' 108; AGN, Vol. 126, exp. 11; ליבמן, מדריך, עמ' 16; הנ"ל, תקציר תיקים, עמ' 120-121.
- 274 ראו: AGN, Vol. 127, exp. 1; מדינה, עמ' 109.
- 275 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 181-182.
- 276 ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 477.

- 277 Cárcel Perpetua (או Perpetuo) – כך כונה מקום הכליאה של אלה שריצו עונשי מאסר לצמיתות. אך למעשה היה משך המאסר שנה או יותר, ולא לצמיתות. מקום הכליאה לא היה בהכרח בכלא של האינקוויזיציה, הן בגלל חוסר מקום והן בגלל רצונם של ראשי האינקוויזיציה למנוע מפגש, ואפילו אקראי בין אסירים שדינם נפסק לבין אלה שנחקרים עדיין או שמחכים לגזר דינם. מקום הכליאה יכול היה להיות במנזר תחת השגחה קפדנית של הנזירים, בביתו של נוצרי, ובכל מקום אחר ששלטונות האינקוויזיציה בחרו. אלה שריצו מאסר לצמיתות יכלו לצאת ממקום הכליאה בשעות היום כדי להרוויח למחייתם מעבודה או כל עיסוק אפשרי, ומי שלא הצליח נאלץ לקבץ נדבות. אסירים כאלה יכלו לצאת אך ורק כשהסאנבניטו עליהם. ראו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 154; איבניס, עמ' 27.
- 278 ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 111.
- 279 בזיכרונותיו הוא כתב שעשו אותו שָׁמֶשׁ של אלילים. במקור: "...haciendole sacristan de los idolos ראו: שם, עמ' 480.
- 280 ראו: שם, עמ' 479-480.
- 281 ראו: שם, שם.
- 282 ראו: שם, עמ' 484; טורו, משפ' קארוואחאל, עמ' 413.
- 283 ראו: שם, עמ' 378-380; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 480.
- 284 היה זה בבית ספר המכונה Colegio de Santa Cruz de Tlaltlilco (או: Santiago Tlaltlilco). על בית ספר זה ראו: טורו, משפחת קארוואחאל, עמ' 377-390. בספריית בית ספר זה זכה לואיס הצעיר להרחיב מאד את ידיעותיו ביהדות. ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 481-482.
- 285 כך חושב טורו. ראו: הנ"ל, משפחת קארוואחאל, עמ' 413.
- 286 לואיס הצעיר כתב בזיכרונותיו שהאינקוויזיציה חיפשה את אלמיידה, אך אינו מציין לשם מה או מדוע (ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 484) אך במהלך משפטו השני העיד שחיפשו את אלמיידה כדי לחקור אותו על רכוש אשתו שרצו להחרים, כנהוג (ראו: שם, עמ' 242). אותה סיבה רשומה בתיק משפטו של אלמיידה שחלקים ממנו פֶּרְסֶם, כאמור, אדלר (ראו: אדלר עמ' 321). גם ליבמן חושב כך. הוא טוען גם, שבזמן שחיפשו אותו לא היה ידוע להם שאלמיידה אנוס (ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 210). גם טורו סבור, (כמו האחרים שצוינו) שאת אלמיידה חיפשו כדי לחקור אותו בעניין רכוש אשתו, אך בניגוד לליבמן טוען טורו שבאותו זמן היה כבר בידי האינקוויזיציה מידע שמחשיד את אלמיידה בשמירת חוקי תורת משה כי על כך העיד הנזיר גספאר דה קארוואחאל אחיו של לואיס הצעיר. (ראו: טורו, משפחת קארוואחאל, עמ' 414) טורו אינו מסביר מדוע שלטונות האינקוויזיציה חיפשו אותו בגלל אותו רכוש ולא חשבו לחקור אותו בענייני אמונתו.
- 287 ראו: שם, עמ' 413.
- 288 ראו: שם, עמ' 414; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 316, 484; אדלר, עמ' 316, 318.

- 289 ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 243, 484; טורו, משפ' קארוואחאל, עמ' 415-416; אדלר, עמ' 321.
- 290 עליו ראו לעיל, בפרק זה.
- 291 ראו: אוכמני, עמ' 250, 276; ליבמן, היהודים, עמ' 234-235.
- 292 ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 112-113.
- 293 ראו: אדלר, עמ' 361; ליבמן, היהודים, עמ' 209.
- 294 ראו: אוכמני, עמ' 88.
- 295 ראו: מדינה, עמ' 110; ליבמן, מדריך, עמ' 97.
- 296 ראו: מדינה, עמ' 110.
- 297 באחד העמודים של פרוטוקול משפטו נראה שהשנה הרשומה בו היא 1598. יתכן שזו הייתה פליטת קולמוס, או שהמשפט נמשך עד 1598 אך הסבירות לכך נמוכה. ראו: מוראלס, משפט.
- 298 "Proceso contra Ruy Díaz Nieto, natural de la ciudad de Oporto en (1 עליו ראו: 1) Portugal, por sospechoso de ser judío y por judaizante", AGN, Vol. 157, exp. 1, "Testificaciones de Duarte Rodríguez contra Ruy Díaz (2 México, 1596-1601. "Dichos de (3 Nieto y contra otros", AGN, Vol. 271, exp. 1, México, 1596-1601. Manuel Gil de la Guardia, el capitán Esteban de Lemos y otros contra Ruy Díaz Nieto, Antonio Méndez y otros reconciliados", AGN, Vol. 276, exp. 14, México, 1602-1603. ראו: אוכמני, כל הספר; אדלר, עמ' 339-340, 347-348; ליבמן, היהודים, עמ' 210, 233, 242-244, 383-384; ראו גם: לעיל, בהקדמה; פרק ב, פרק ג, ולהלן פרק ד.
- 299 "Proceso contra Diego Díaz Nieto, natural de la ciudad de Oporto, (1 עליו ראו: 1) mozo soltero, hijo de Ruy Díaz Nieto, por judaizante". AGN, Vol. 159, exp. 2; "Segundo Proceso contra Diego Díaz Nieto, reconciliado por (2 México, 1596. este Santo Oficio por observante de la ley de Moysen", Thomas Increase Instituto of American History and Art, Tulsa, Oklahoma, Conway Collection, "Segundo Proceso contra (3 ; (החלק הראשון של המשפט) Ms. 5, 1598-1605. Diego Díaz Nieto por judío y judaizante, reconciliado por este Santo Oficio", Instituto Nacional de Antropología, Archivo Histórico, Colección Antigua, 1601-1634, México. (חלק זה כולל החל מהשיבה הראשונה של בית הדין עם הנאשם עד שהוטבל והוחזר אל חיק הכנסייה בשנת 1605). ראו: אוכמני, כל הספר; אדלר, עמ' 339-348; ליבמן, היהודים, עמ' 233-244, 374; הנ"ל, תקציר תיקים, עמ' 61-62; מדינה, 124, 173; ראו גם: לעיל, הקדמה, פרק ב, פרק ג ולהלן, פרק ה, כולל הערות מס' 51, 73, 74.
- 300 ראו בהקדמה.
- 301 במשפטו של רואי נרשם שהוא נולד בעיר אופורטו שבפורטוגל. ראו: AGN, vol. 157, exp. 1; ליבמן, היהודים, עמ' 383-384; אך בנו דיאגו טען בעדותו מה-19.1.1601 (במשפטו השני) שאביו נולד בפורטוגל ואין הוא יודע באיזו

- עיר, אך שמע לא פעם שמות של מקומות שונים, ובייחוד הוזכר השם לַאמָגוֹ (Lamego), אך ידוע לו בוודאות שמוצאו של אביו לא באופורטו. ראו: דיאגו דיאס, משפט II; אוכמני, עמ' 284.
- 302 ראו: שם, עמ' 101, 284 (הערה 84).
- 303 ראו: שם, עמ' 184.
- 304 ראו: שם, עמ' 284.
- 305 ראו: שם, עמ' 272, 284; דיאגו דיאס, משפט II.
- 306 ראו: AGN, vol. 159, exp. 2; דיאגו דיאס, משפט II; אוכמני, עמ' 250, 256, 282. בעדותו במשפט השני טען דיאגו כי שיקר במשפטו הראשון בנושא מקום הולדתו, ועשה כך ע"פ עצת אביו, שניתנה לו לפני מעצרו. אביו חשש שיעצרו אותם בגלל קשריהם עם בני משפחת קארוואחאל ומקורבי משפחה זו. ראו: שם, שם. אדלר גורס כי בתחילה טען דיאגו שהוא נולד באופורטו, אך בהמשך חזר בו וטען שהחליט לומר את כל האמת ושהוא נולד בפרארה, אך שינוי זה היה טכסיס שמטרתו הייתה למנוע מבית הדין של האינקוויזיציה לשפוט אותו שהרי הוא יהודי ואין לבית דין כזה סמכות לשפוט יהודים שלא הוטבלו לנצרות. אילו דבק בעדותו הראשונה, שהוא נולד באופורטו, ברור היה שהוא נוצרי שחטא שוב (כופר), וכחוזר לסורו דינו שרפה. ראו: אדלר, עמ' 339-340.
- 307 ראו: דיאגו דיאס, משפט II; אוכמני, עמ' 282, 284.
- 308 ראו: שם, עמ' 282.
- 309 ראו: שם, עמ' 257-272; דיאגו דיאס, משפט II.
- 310 ראו: שם, שם; אוכמני, עמ' 272.
- 311 ראו: שם, 184.
- 312 ראו: שם, שם.
- 313 ראו: שם, עמ' 250.
- 314 ראו: שם, עמ' 272.
- 315 ראו: שם, עמ' 250; דיאגו דיאס, משפט II.
- 316 ראו: שם, שם; אוכמני, עמ' 225, 250-251.
- 317 על שנת הגיעם לספרד החדשה אפשר ללמוד מהמסמך שהביאו ושהיה מיועד לבית הדין של האינקוויזיציה, כאמור לעיל. המסמך הזה נושא את התאריך 7.6.1594, כלומר – לפחות עד אותו תאריך, שהו השנים בספרד. בית הדין הקדוש שפעל במכסיקו פסק ב-24.10.1594, שלואיס דה קארוואחאל הצעיר רשאי להסיר את הסאמבניטו, ולמעשה קיבל את החופש המיוחל. מכאן שבאוקטובר שנת 1594 שהו כבר השנים בספרד החדשה, שהרי הם הביאו איתם את המסמך.
- 318 ראו: מדינה, עמ' 121. על הסיבות לקביעת התאריך לקיום אוטו זה ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 218-220.
- 319 ראו: מדינה, עמ' 121; איבנייס, עמ' 89-90.
- 320 ראו: אוכמני, עמ' 17; רות, תולדות, עמ' 193-194.

- 321 לואיס דה קארוואחאל הצעיר שהה בחדר העינויים במשך חמישה ימים בין התאריכים 8.2.1596 ל-14.2.1596, כשבכל יום נהגו להשכיבו ולקשור אותו אל ה־Potro (ראו לעיל הערה 223), אך למעשה עינו אותו ביום הראשון בלבד. הוא לא עמד בעינוי והחל לענות על כל מה שנשאל, הפליל את עצמו ורבים אחרים. כפי הנראה, לא עונה בימים הנוספים ורק מראה מכשיר העינוי שאליו קשרו אותו גרם לו להמשיך להודות ולהפליל את כל מי שהכיר. ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' רבים החל מ-222 עד 435.
- 322 ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 366-370.
- 323 ראו: שם, עמ' 367-368.
- 324 ראו: שם, עמ' 437.
- 325 אותו כומר, ששמו היה לואיס דיאס (Luis Díaz), מסר לחוקרי בית הדין את שמותיהם וחלק ממעשיהם "היהודיים" של עשרים וששה אנוסים עליהם שמע מפי קארוואחאל הצעיר, אשר כלל לא חשד שדיאס מלשין. ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 135-161, 213-214.
- 326 ראו: שם, עמ' 118, 125, 218.
- 327 ראו: שם, עמ' 318.
- 328 ראו: שם, עמ' 309, 312, 379; אוכמני, עמ' 105.
- 329 ראו: שם, עמ' 82.
- 330 ראו: שם, שם.
- 331 ראו: שם, עמ' 86.
- 332 ראו: שם, עמ' 82-85.
- 333 ראו: שם, עמ' 87-92.
- 334 ראו: שם, עמ' 86-87.
- 335 עונו: (1) וִיֹלֶאנְטָה רודריגס, בת ששים. עונתה פעמים. (2) איסבל רודריגס, בת שלושים ושתיים (בִּתְּהָה של ויולאנטה). (3) אנטוניו מֶאֲרֶקוֹ (Marco Antonio), בן עשרים ושמונה. (4) סֶבַּאסְטִיאַן דה לה פֶּנִּיָּה (Sebastián de la Peña), בן עשרים וארבע. (5) סבסטיאן רודריגס (Sebastián Rodríguez), בן עשרים וארבע, שנהג לצום תקופות ארוכות בכלא האינקוויזיציוני כדי לחזק את נפשו ואמונתו בתורת משה. (6) אלווארס חורחה, בן שלושים. (7) נָאָס אָנָה, בת עשרים ושמונה, אשתו של חורחה אלוורס, שבכלא האינקוויזיציוני דרבֶּנָה את האנוסים שהיו כלואים בתאים הסמוכים, שלא יודו ולא יסגירו. כאמור, היא עונתה קשה מאד, עמדה בעינויים ולא הסגירה את חבריה ומכריה. (8) פֶּדְרוֹ רודריגס סַאָס (Pedro Rodríguez Saz), רווק צעיר, עונה פעמים (ב-6.2.1596 וב-14.5.1596). (9) מנואל גומס נאווארו, בן עשרים ותשע. נהג לקיים מצוות גם בתאו בכלא האינקוויזיציוני. הֶרְפָּה לצום. (10) פרנסיסקה דה קארוואחאל, בת חמישים ושבע, אימם של בני קארוואחאל, עונתה גם בזמן מעצרה הראשון וגם בשני. (11) איסבל דה אנדרדה-קארוואחאל, בת שלושים ושבע, אחותו של לואיס הצעיר ובִּתְּהָה של

- פרנסיסקה. 12) לואיס דה קארוואחאל הצעיר, ששינה את שמו ל־ Joseph (José) Lumbrosso בן עשרים ותשע או שלושים, מנהיגם של אנוסים לא מעטים.
 336 ראו: אוכמני, עמ' 88.
 337 נוצרים ותיקים נהגו למלוך את ראשם של עופות, או להטביע אותם.
 338 ראו: אוכמני, עמ' 87-88; ליבמן, היהודים, עמ' 373; מדינה, עמ' 124.
 339 בפסק הדין נכתב שהייתה "...negativa e inpenitente...". ראו: לה פאיבה, משפט.
 340 עדותו נגד אמו, אחיו ואחותו נגבתה במהלך חקירתו החל מה־21.2.1595. ראו: פדרו אנריקס, משפט.
 341 ראו: מדינה, עמ' 124.
 342 ראו: לה פאיבה, משפט; אוכמני, עמ' 88; ליבמן, היהודים, עמ' 381; מדינה, עמ' 112.
 343 ראו: אוכמני, עמ' 88-89; ליבמן, היהודים, עמ' 378.
 344 ראו: שם, עמ' 203.
 345 ראו: שם, עמ' 378-379; אוכמני, עמ' 89.
 346 כונתה dogmatista או dogmatisadora. ראו: מדינה, עמ' 101; טורו, משפ' קארוואחאל, עמ' 111-113.
 347 על העינוי שעברה במשפטה הראשון ראו: "Proceso contra doña Francisca Núñez de Carvajal, viuda de Francisco Rodríguez de Matos, natural de la villa de Mogodorio en la raya de Portugal, de generación de cristianos nuevos de judíos por judaizante, AGN, Vol. 12, exp. 1, colección Riva Palacio". ראו: פלאסיו, עמ' 416-415; טורו, משפ' קארוואחאל, עמ' 281-290.
 348 ראו: אוכמני, עמ' 89; ליבמן, היהודים, עמ' 379.
 349 ראו: מדינה, עמ' 101; טורו, משפ' קארוואחאל, עמ' 113-114.
 350 על העינוי במשפטה הראשון ראו: טורו, משפ' קארוואחאל, עמ' 277-279.
 351 ראו: אוכמני, עמ' 89; ליבמן, היהודים, עמ' 378.
 352 ראו: שם, שם; אוכמני, עמ' 89.
 353 ראו: שם, שם; ליבמן, היהודים, עמ' 379-380.
 354 על לואיס דה קארוואחאל הצעיר ראו: לעיל, בהקדמה, ובפרק הזה, ולהלן בפרק ד; קארוואחאל הצעיר, משפט I; קארוואחאל הצעיר, משפט II; קארוואחאל הזקן, משפט; פדרו אנריקס, משפט; לה פאיבה, משפט; משפטי קארוואחאל הצעיר, כולו; גוחמן-גולדברג, עמ' 210-230; טורו, משפ' קארוואחאל, כולו; כהן, זיכרונות קארוואחאל; הנ"ל, מרטיר, כולו; הנ"ל, דת קארוואחאל; הנ"ל, מכתבים וצוואה; ליבמן, היהודים, עמודים רבים; הנ"ל, מואר, כולו; ויזניצר, עמ' 106; רות, תולדות, עמ' 194-195.
 355 בזיכרונותיו מרמז על המקור של שמו זה: בהיותו בן 13, במדינה דל קמפו הראה לו ה' את האור, כלומר הביא לידיעתו את קיומה של תורת משה. ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 463; ראו גם: עדותו מה־15.12.1595, שם, עמ' 234.
 356 ראו: שם, עמ' 476.

357 ראו: שם, שם.

358 בזיכרונותיו כתב: ... tuvo otro sueño, que por lo sucedido despues parece fue

diuina (sic.) [divina] y vera. (sic.) [verdadera] revelación via. (sic.) [veía] estar una redoma de vidrio ... llena de dulcísimo liquor de la sabiduría diuina. (sic.) [divina] ...y oía que mandaba el Sr. (sic.) [Señor] al Sto. (sic.) [Santo] Salomon y le dezía, toma una cuchara y hinchala deste. (sic.) [de este] liquor y dázela a beber a este muchacho ... y le dió por su mano y echó en la boca, una cucharada ..."] de aquel liquor dulcísimo con cuya bebida quedaba muy consolado ...

חלם חלום נוסף, ובהתחשב במה שהתרחש אחר כך נראה שהיה זה חזון אלוהי אמיתי ומהימן, (ובחלומי) ראיתי קנקן מזכוכית ... מלא משקה מתוק מאד של התבונה האלוהית ... ושמעתי (את ה') מצווה על הקדוש שלמה (המלך) 'קח כף ומלא אותה מהמשקה והשקה את הנער הזה'... (ושלמה) שפך במו ידיו לפיו מהמשקה האלוהי ומיד לאחר ששתה – התעודד ...."] ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 476-477. בעדותו לעיל (הערה 355) מסר שאחרי שהתעורר מעודד מאד, הבין שחלום זה היה המאור שאלוהים נתן לו כדי שיקיים את תורת משה כהלכה ויבין את כתבי הקודש שלה. ראו: שם, עמ' 234.

359 ראו: כהן, סברות מוטעות, עמ' 289. ראו גם לעיל, בפרק הנוכחי, (דעתו של לוסנה על קארוואחאל הצעיר) וגם הערה 344.

360 ראו להלן, פרק ד, "לימוד ומלמדים".

361 כלומר יתנצר למראית עין, יביע חרטה על עוונותיו נגד הנצרות, ואז "יזכה", כאמור, במוות קל יותר – התליין יחנוק אותו לפני שרפתו באמצעות מכשיר מיוחד המורכב מטבעת מתכת שאותה הידקו סביב צווארו של הנידון למוות.

362 במקור: "Santo Cristo de la Misericordia". ראו: אוכמני, עמ' 89.

363 ראו: שם, שם.

364 ראו: שם, עמ' 92; טורו, משפחת קארוואחאל, עמ' 668.

365 תעודה זו מצויה ב-AGN, והראשון שפענח ופרסם אותה היה דון פרנסיסקו פרנאנדס דה קסטיו (Don Francisco Fernández del Castillo). א. טורו פרסם אותה בספרו משפחת קארוואחאל עמ' 652-671. כותרת התעודה: "Relación de fray Alonso de Contreras de la orden de Santo Domingo acerca de la conversión y muerte de Luis de Carvajal por otro nombre José Lumbroso"

366 ראו: טורו, משפ' קארוואחאל, עמ' 666-671.

367 ראו: שם, עמ' 655-656.

368 ראו: שם, עמ' 657.

369 קונטרראס ציטט ממתי פרק 15 פסוק 22.

370 ציטט מספר עמוס.

371 ציטט ממגילת איכה, פרק ד', פסוק 20.

372 ראו: טורו, משפ' קארוואחאל, עמ' 661-667.

373 ראו: שם, עמ' 665.

- 374 ראו: שם, עמ' 667-671.
- 375 ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 457-459.
- 376 אין ספק שלואיס הצעיר פחד מאד מכאב פיזי. עובדה זו באה לידי ביטוי בהתנהגותו בכל התקופה ששהה בחדר העינויים, גם כשלא עינו אותו.
- 377 ראו: טורו, משפחת קארוואחאל, עמ' 673-674.
- 378 ראו: אוכמני, עמ' 91-92.
- 379 ראו: שם, עמ' 92.
- 380 ראו: שם, שם.
- 381 ראו: שם, עמ' 85.
- 382 ראו: שם, עמ' 81-92.
- 383 ראו: שם, עמ' 102-107.
- 384 ראו: שם, עמ' 104.
- 385 ראו: שם, שם.
- 386 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 226-227.
- 387 ראו: שם, עמ' 181, 371-386.

חלק שני

אורח החיים הדתי של אנוסי
ספרד החדשה במאה הט"ז

פרק ד:

יצירת תנאים לקיום מצוות

ד. לוי'ן מלמד טוענת, ובצדק, שאין אף דת, תרבות או ציוויליזציה אשר יכולה להתקיים מבלי להבטיח באופן כלשהו את הנחלת ערכיה ומנהגיה הבסיסיים. אשר לאנוסים, שאותם אפשר להגדיר כעדה (או קבוצה) – הנחלת הערכים בקרבם הייתה מוגבלת.¹

החוויה המרכזית שכל אנוס התנסה בה בקביעות הייתה חווית חייו הכפולים²: שמירה בצנ'עה על אמונתו בתורת משה, תוך הקפדה להי'ראות בפרהסיה כנוצרי לכל דבר. קיום מצוות בתנאי מחתרת, כשכל גילוי חיצוני הכרוך בקיומן של מצווה כלשהי עלול היה להסגיר את המקיים – חייב יצירת תנאים חיצוניים מתאימים לקיום המצוות ונקיטת אמצעים ליצירת תנאים אלה.³ יתר על כן: כל אנוס צריך היה ליצור את תנאיו שלו, לעצמו, בביתו. לפעמים הייתה זו משימה קשה ביותר: לא תמיד בן/בת הזוג היה/הייתה אנוס/אנוסה. לא תמיד הסכים בן/בת הזוג להסתכן ולקיים מצוות. גם נוכחותם של ילדים צעירים שנולדו והתחנכו כנוצרים, היווה גורם שדרש נקיטת אמצעי זהירות מופלגים. צריך היה גם להימנע מלעורר את חשדותיהם של משרתים ושל שכנים.⁴

מציאות זו חייבה כל אנוס ליצור תנאים לקיומה של כל מצווה לעצמה בנפרד⁵, ולעשות זאת חדשים לבקרים. יתר על כן: תנאים אלו, בהיותם חד-פעמיים, חייבו את האנוס לשנות אותם לפני קיום מצווה זו או אחרת.⁶ ואת המצוות שנוהגים לקיים במסגרת קבוצתית-קהילתית (כגון שחיטה ע"פ דין תורת משה, תפילה בציבור וכד') – אותן יכול היה אנוס לקיים רק לאחר שיצר קשרים עם אנוסים אחרים, שביחד יצרו תנאים לקיום אותן מצוות.⁷

קשה מאד להעריך את הקושי שבדבר, את מידת התחכום, התושייה וכושר ההמצאה שנזדקקו להם אנוסים אלה כדי להימנע מסכנה.

ככלל, האנוסים נקטו אמצעים שונים ומגוונים כדי לקיים כל מצווה, ואלה יפורטו להלן. אמצעים אלה חייבו אותם למסירות נפש גדולה ונכונות לקדש את השם בכל שעה. לא כל אנוס הצליח במשימה זו, כי אופיין החוזר של המצוות, כמו איסור מלאכה בשבת או מלבוש נקי לכבוד שבת, חייב את המקיים במשנה זהירות⁸, וכאמור, לא כל אנוס הצליח ליצור לעצמו את התנאים לקיומה של כל מצווה בנפרד.

אנוסים שלא התגברו על פחדם, נמנעו מלקיים מצוות כגון הימנעות מאכילת בשר חזיר או לשבות ממלאכתם בשבת, ובפומבי אכלו בשר חזיר ופתחו עסקם

בשבת; אלה וגם אותם האנוסים שבגלל הנסיבות נמנע מהם לנהל אורח חיים דתי-אנוסי – השלימו עם התחושה, שההזדהות הפנימית-הנפשית עם המורשת היהודית חשובה יותר מעצם קיום המצוות, כלומר – את דתם הם "שמרו בלב"⁹. ה"שמירה בלב" הפכה עיקר, ואנוס נחשב ל"יהודי" אם האמין בליבו בתורת משה ולא ב"ישוע משיח"¹⁰; וראויים כל הדברים האלה שייבחנו להלן על פרטיהם, בכל אריכותם.

בהתארגנות לקיום מצוות אפשר להבחין ארבעה שלבים:

1. יצירת תנאים בבית הפרטי:

כאשר שני בני הזוג האמינו בתורת משה קל היה להם יותר להתארגן לקיום מצוות. בספרד החדשה, כבספרד, תא משפחתי כזה היווה את הגרעין הראשוני להתארגנות לקיום מצוות. עם מקיימי המצוות נמנו כל אלה שהוכנסו לסוד העניין¹¹, לדוגמה: בבית משפחת קארוואחאל שבעיר מכסיקו נהגו כל בני המשפחה, גברים ונשים, להתכנס לפחות פעם ביום לתפילה משותפת. ההתכנסות התקיימה בחדר המגורים של הבן לואיס הצעיר, שהיה החדר המוסתר ביותר בבית. מבקר פתע לא יכול היה להבחין בחדר זה, כי לאחר שחצה את מפתן הכניסה מצא עצמו באולם מרווח, שבאחת מפינותיו עמד מזבח ועליו צלב גדול, איקוניות ונרות שדלקו כל היום. פינת תפילה נוצרית זו, שעל פי עדויות של בני המשפחה לא הייתה בשימוש¹², כיסתה על הפעילות המחתרתית שהתרחשה בחדר המוסתר¹³. כדי להגיע אל אותו חדר צריך היה לחצות פרוזדור צר, שרק בקצהו אפשר היה להבחין בדלת של חדר. המתכנסים בחדר המוסתר – בני המשפחה (ומאוחר יותר גם אחרים) – נהגו לנעול אותו מבפנים. אחד מבני הבית היה נשאר באולם הגדול שבכניסה, כדי לקבל פני אורחים לא מוזמנים ולהזהיר את המתפללים בדיבור בקול רם. באותו חדר קיימו בני המשפחה את כל הטקסים בימי חג ומועד. תיאור זה מלמד משהו מדרכי הזהירות שמשפחה זו נקטה כדי לקיים מצוות.

האנוסים התחבטו והתלבטו קשות לגבי השלב שבו אפשר היה לשתף בסוד הגדול את הילדים הקטנים שגדלים בבית כנוצרים. בסוגיה זו עמדו ההורים בין הפטיש והסדן. אם יעשו זאת בשחר הילדות, עלול היה פטפוטם של הילדים לסכן את חיי המשפחה כולה. מאידך – לא לגלות להם או להשאיר את הגילוי ליד המקרה, הרי בכך, לפי השקפתם, יסתכנו בהרשעת נשמות צאצאיהם לעולמים. הפשרה הייתה – להמתין לתקופת ההתבגרות, עת שסמכות ההורים והשפעתם רבה מזו של מחנכיהם הנוצרים והילדים כבר מסוגלים לשמור סוד. לואיס דה קארוואחאל הצעיר העיד במשפטו השני איך גילו לו את סוד אמונתם בתורת משה: בהיותו בן 14, בעירה מדינה דל קמפו בספרד, ביום כיפור, פנה

אליו אחיו המבוגר ממנו, בלטאסאר, וגילה לו כי בני המשפחה מאמינים בתורת משה ומקיימים את מצוותיה¹⁴. בזיכרונותיו הוא מדגיש כי לא היה צורך להוסיף הסברים כי הוא הבין במה מדובר¹⁵, ובאותו יום כיפור לקח חלק ב"צום הגדול" וקיים את יתר המצוות שמקיימים ביום זה, כפי יכולתו¹⁶. יום כיפור נבחר כיום המתאים לגילוי הסוד, כי זה היום שבו מוחל ה' על העוונות ולכן הוא יום סמלי מבחינת האנוס החדש, שעד לאותו יום חי בחטא, ועתה חוזר הוא לאמונתו האמיתית ומעשהו הראשון הוא לבקש מחילה מאלוהיו¹⁷. ייתכן שבעקבות קארוואחאל הצעיר החלו אנוסים נוספים, שהושפעו ממנו ולמדו מפיו, להכניס את בניהם בעול תורת משה ביום כיפור.

אך לא תמיד חשפו את הסוד דווקא בגיל שצוין לעיל. מיליאן מסר בעדותו, שאת הסוד גילה לו בפורטוגל ידיד קרוב של הוריו לאחר שנחשב לבוגר. אותו ידיד סיפר לו כי הוריו היו "יהודים", ושגם עליו להיות כזה ולשמור את מצוות דת משה כמו שהוריו שמרו אותן, ואז לימד אותו אילו מצוות עליו לקיים¹⁸. נראים דבריו של ביינארט, הגורס כי קשה לומר שהאנוסים קבעו לעצמם מהו הגיל הנכון שבו ראוי לחנך אדם לידיעת מצוות תורת משה. נראים הדברים שנסיבות החיים שבהם היו נתונים הן-הן שקבעו הלכה בעניין חשוב זה, ולפי נתונים אישיים ביותר קבעו הוריו, אחיו ואחיותיו של מי שרצו לגלות לו את הסוד הגדול ולהביאו לקיום מצוות ולחיים "יהודיים", מתי יעשה הצעד המכריע והמועמד יוכנס בסוד מצוות ה"יהדות". ביינארט מביא דוגמה של אישה אחת שהעידה במשפטה שלימדוה מצוות כשנישאה לאיש¹⁹. דבריו של ביינארט נאמרו לגבי המאה הט"ו בספרד, אך הם תופסים גם לגבי תקופות מאוחרות יותר, הן בספרד והן במושבותיה.

במקרים רבים גילו ההורים, אחים בוגרים או דודים את הסוד הגדול בגיל שבין 13-14, ומיד החלו ללמד את האנוס החדש מה שהם ידעו²⁰. המסורת היהודית קובעת כי נער בגיל י"ג מגיע למצוות. האנוסים נהגו, כאמור, לגלות את הסוד הגדול וללמד איך שומרים על המצוות בגילים אלה אולי כתחלופה לנהוג בין היהודים²¹. לואיס דה קארוואחאל הצעיר העיד במשפטו הראשון כי אביו לא רצה לגלות לו את סוד יהדותם (לפני שמלאו לו, ללואיס, 14 שנים), ולא לימד אותו מה שידע, כי הוא ראה בו נער²² כלומר מי שעדיין אינו בוגר מספיק.

2. צירוף המשפחה המורחבת:

במשך הזמן נסחפו גם בני משפחה מרוחקים יותר למסגרת ה"יהודית" המשפחתית, כגון בני זוג של ילדים שנישאו וקרוביהם. הרחבה זו התאפשרה כאשר התפתחו יחסי אמון הדדיים, שאפשרו לבני המשפחה להתוודות²³ זה לפני זה על זהותם הדתית-אנוסית, ולהתחיל לקיים מצוות תורת משה ביחד. ואמנם,

מיד לאחר ההתוודות נהגו בני המשפחה לחזק את הקשר החדש שנוצר ביניהם, ע"י קיום בצוותא של מצווה זו או אחרת, כגון תפילה, צום משותף או העברת מידע ביהדות. מעשה זה שימש גם מעין תעודת ביטוח הדדית, ע"י ההבטחה שאף אחד מהם לא יוכל להרשיע את חברו מבלי להרשיע את עצמו.

למשל: בני משפחת קארוואחאל המורחבת נהגו להתכנס בביתם של חורחה דה אלמיידה ואשתו לאונור דה קארוואחאל כדי לדון ולהתעמק בשאלת ביאת המשיח וההטבות שיינתנו להם ולכל בני הברית כשיבוא המשיח המיוחל. כל השיחה התנהלה לאחר שהשכיבו לישון את האח הצעיר מכיוון שהיה קטן ולא ידע את סוד "יהדותם" של יתר בני המשפחה²⁴. הם נהגו גם להתכנס בפסח, בימי צום וכיוצא בזה²⁵. גם בני המשפחה של סימון פאיפה ואשתו פאטריס אגריקס לה פאיפה נהגו כך. בנם פדרו העיד במשפטו²⁶, כי בבית הוריו נהגו לשמור את השבת ביחד עם אחותו קטלינה ובעלה מנואל דה לוסינה ואחיו דיאגו²⁷. כך נהגו גם האנוסים בספרד: במסגרת המשפחה המורחבת חגגו את החגים, התפללו ביחד, במיוחד את תפילת "שמע"²⁸.

האינקוויזיציה ידעה שהאנוסים מקיימים מצוות בחוג המשפחה, לכן השתדלו חוקריה למצוא את העדויות הנחוצות להם בקרב בני המשפחה תחילה. כך היה בספרד וכך היה גם במושבותיה בעולם החדש. עדויות רבות בנידון מצויות בתיקי משפטיהם של לואיס דה קארוואחאל הצעיר, של דודו המושל לואיס דה קארוואחאל הזקן, של גיסו חורחה דה אלמידה, של הליסנסיאדו מנואל דה מוראלס, של פאטריס אגריקס לה פאיפה, ושל בניה פדרו ודיאגו ושל רבים אחרים. האינקוויזיציה חקרה ודרשה מי ומי מבני המשפחה השתתפו בטקסים לכבוד תורת משה; ואחר כך חקרה כל אחד מאלה שהוזכרו, על אותם הנושאים עצמם.

3. צירוף אנוסים מבחוץ:

השלב הבא היה להרחיב ולפרוץ את המסגרת המשפחתית-חמולתית, לחפש בני ברית נוספים מבין המהגרים החדשים מספרד ומפורטוגל, ולקיים עמם, במיוחד את המצוות שכל קיומן בציבור. על הרחבת המסגרת השפיע גם הצורך הנפשי להתאסף, להתכנס יחד, שחשים אנשים אחים לגורל אחד אשר סוד משותף ומסוכן מאחד אותם. לפעמים, בשל התנאים והנסיבות, קדם שלב שלישי זה לשלב השני שתואר לעיל.

כאמור לעיל, מיליאן העיד במשפטו כי נהג לשהות בביתם של "יהודים" (קרי: אנוסים) בפורטוגל ולהשתתף בתפילותיהם²⁹ ובכל טקסיהם הדתיים, ואפילו אהב להסתכל "דרך דלת בית הכנסת" (!) במעשיהם³⁰. אין לדעת מה כוונתו באומרו "בית הכנסת". בזמנו לא היו יהודים גלויים בפורטוגל, ובוודאי שלא

נשארו שם בתי כנסת. כפי הנראה הוא רומז לקיום חדר מסוים, בבית פרטי, שנתייחד למטרת תפילה בציבור³¹. ועוד סיפר בעדותו שבמכסיקו נהגו אנוסים, מכריו, לקיים סעודות משותפות, כי כך יכלו לשמור בסודיות את כללי המותר והאסור באכילה, מעין כשרות³².

גם בביתו של אלמיידה שהוזכר לעיל, נהגו להתכנס חבריו האנוסים ובני משפחתו כדי ללבן שאלות של תורת משה וללמוד זה מפי זה³³.

קטלינה אנריקס, אשתו של מנואל דה לוסנה העידה כי שמרו את יום כיפור בקרב בני המשפחה המורחבת³⁴, ואת תענית אסתר ביחד עם ידידיהם בני משפחת קארוואחאל³⁵. בשנת 1592 חגגו את חג הפסח ברוב פאר משפחות קארוואחאל, לוסנה, הצעירה חוסטה מנדס וגם טומס דה פונסקה. החג התקיים באחוזה מחוץ לעיר³⁶ של אנטוניו דיאס דה קסרס, בעלה של קטלינה, אחותו של לואיס הצעיר. באותה אחוזה צמו ביום כיפור, התפללו וערכו טקסים³⁷.

לואיס דה קארוואחאל מזכיר את תענית אסתר שקיימו באחוזתו של מנואל דה לוסנה. נראה כי הוא מתכוון לאותו אירוע שהוזכר לעיל.

היו אנוסים עשירים שנהגו להזמין רבים מחבריהם וחברי חבריהם, אנוסים כולם, אל אחוזותיהם לשם קיום מצוות בצוותא. הם יכלו לעשות זאת כי עמדו לרשותם תנאים פיזיים מתאימים לשמור על חשאיית ולהעלים את מעשיהם מעיני זרים. כזה היה סימון ואס (Simón Vázquez), בעל חווה גדולה, שיכול היה לארח ביום כיפור, בחוותו, עד 80 איש, ביניהם כאלה ששהו בה למעלה מעשרים וארבע שעות³⁸.

כדי להתפלל בציבור השתדלו האנוסים להתכנס במקומות שארגנו לעצמם מראש, בדרך כלל בבתייהם או בחוותיהם של אנוסים שהסכימו לכך. מקום תפילה כזה היה ביתו של אנטוניו מאצ'אדו³⁹. אצלו נהגו להתכנס אנוסים שהיו ידועים כמקפידים מאד, ביניהם הרופא מנואל דה מוראלס, לואיס דה קארוואחאל הצעיר ואחיו פלטהסאר, ואחרים. המבקרים נהגו לבוא לשם בתירוף של קיום חובת ביקור חולים, ואילו מנואל דה מוראלס היה רופאו של מאצ'אדו וביקורו לא עורר חשדות. מאצ'אדו זה סבל מכמה מחלות כרוניות ורוב הזמן היה מרותק למיטתו⁴⁰. למרות הנסיבות הנוחות, נהגו להגיע אל בית מאצ'אדו לא יותר מאשר ארבעה או חמישה אנוסים ביחד, כדי לא לעורר חשדות. בבית הזה נהגו להתפלל בציבור, ללמוד את תורת משה, בעיקר מפי מנואל דה מוראלס, לזמר מזמורי תהילים, לקרוא מהחומש המתורגם ללטינית או לספרדית⁴¹. מאצ'אדו עצמו הסווה את פעילותו בחברת האנוסים ע"י קיום אורח חיים קתולי קפדני כלפי חוץ. הוא השכיל לפתח מערכת קשרים עם מנזרים כרמליתים וישועים⁴².

הרחבת החוג של מקיימי המצוות מעבר למשפחה המורחבת הייתה מסוכנת. לא היה הדבר קל, אולם גם בספרד ובפורטוגל, שבדרך כלל, בהן הכירו האנוסים זה את זה⁴³, לא היה הדבר קל, אולם בעולם החדש, שבו חיו מהגרים שהגיעו ממקומות שונים, שלא הכירו זה את זה קודם לבואם, היה המצב קשה במיוחד. מלבד זאת, מכיוון שכניסתם של אנוסים (ושל נוצרים חדשים בכלל) לעולם החדש הספרדי הייתה אסורה בחוק, טרחו אלה להסתיר את מוצאם, והדבר היקשה על היווצרות היכרויות בין אנוסים.

עם זאת שרדו עדויות מספר על הדרך שבה התוודעו האנוסים איש אל רעהו, וכיצד התוודעות זו יצרה תנאים להתוודות זה בפני זה ולקיום מצוות בצוותא כחלק ממעשה התוודותם. זה יכול היה להתרחש רק לאחר תקופה ממושכת של היכרות ולאחר שנוצרו יחסי קרבה ואמון. בדרך כלל התרחש הדבר כשעין זרה אינה רואה ואוזן זרה אינה שומעת, כגון בהליכה בדרכים. הדרך הישירה, הפשוטה והמסוכנת הייתה שהאחד יצהיר בפני חברו כי הוא מאמין בדת משה ומקיים מצוות. אם תגובת השומע לא הייתה כמצופה, יכול היה העניין להסתיים אפילו ברצח, ובלבד שלא יישאר עד לוידוי⁴⁴. כך התוודו זה בפני זה פָּדְרוּ אָנְרִיקָס וסֶבֶסְטִיאן רודריגס: "וכשהלך זה [אנריקס] עם אותו סבסטיאן רודריגס מגואצ'יאפה (Guachiapa) לטולָה (Tula), אותו סבסטיאן רודריגס התוודה שהוא מקיים את תורת משה מזה שנתיים, וזה [אנריקס] הצהיר גם כן ש[גם] הוא מקיים אותה..."⁴⁵. מנואל דה לוסנה העיד נגד לואיס דה קארוואחאל הצעיר במילים אלה: "ובהליכתו אל המכרות שבאזור פֶּאצ'וֹקָה ובשובו, כאשר שהה בביתו [של מנואל דה לוסנה], התוודה אותו לואיס דה קארוואחאל ... [שהוא] יהודי ומקיים את תורת משה, ו[הזה] התוודה גם הוא, ואז אותו לואיס דה קארוואחאל נתן לו תפילה של תורת משה ... שפותחת [במילים] 'אדוני שפתי תפתח' וכו'"⁴⁶. מעדויות אלה, ונוספות, עולה, כי ברגעי התבודדות ואינטימיות גילו האנוסים את אמונותיהם הכמוסות ביותר, חיזקו איש את רעהו בגילוי ההדדי של זהותם הנסתרת, וכך נסללה הדרך לצירוף עוד אחד ועוד אחד ל"קהילת" מקיימי המצוות. ראוי לציין כי בשני המקרים שהובאו לעיל, אנו עדים להתוודות שהתרחשה בנסיבות מסוימות, כששני אנשים שהכירו קודם לכן, הלכו יחד בדרכים חשו שניתנה להם הזדמנות פז לגלות זה לזה את סודם. כך נהגו, בדרך כלל, אנוסי ספרד ופורטוגל גם במאות הט"ו, ט"ז וי"ז⁴⁷.

קפלן טוען ש"הצהרה כזו חשיבותה רבה ביותר והיא יצרה נקודת הכרעה מצד האנוס כלפי שיבתו לתורת משה ואף ביחס להתחייבות לפני אנוס אחר – מעין כריתת ברית עמו"⁴⁸. הצהרות כאלה שניסוחן כמעט זהה, מצויות בכל התיקים שעיינתי בהם.

במקום להתבטא בצורה ישירה, נהגו האנוסים, בדרך כלל, להשתמש במילות צופן, או במשפטי מפתח, שאפשר לפרשם לכאן ולכאן. אנוס אמיתי היה מבין את כוונת האומר, ואילו נוצרי ותיק או משומד אמיתי לא היה חושד במגמה שמסתתרת מאחורי הדברים. מילות צופן כאלה היו: "אח" (במשמעות של אח לאמונה ולצרה, בן ברית)⁴⁹, "איש טוב" או "אנשים טובים", ואף "אנשים טובים מאד". איש טוב היה אנוס נאמן המקיים את חוקי תורת משה, ושאפשר לסמוך עליו; איש טוב מאד היה אנוס נאמן ואדוק, שאפשר לסעוד על שולחנו, וכמובן גם לסמוך עליו. במשפט השני נגד לואיס דה קארוואחאל הצעיר מופיע הקטע הבא: "... ונאמר לי כי קונסטאנסה רודריגס (Constanza Rodríguez) ובעלה סבסטיאן ... הם אנשים טובים מאד ... ומכיוון שזה היה ביטוי יהודי לכנות אנשים טובים את אלה המקיימים בסתר את תורת משה, ... הבנתי שגם הם בני ברית [כמוני]"⁵⁰.

דומה כי כל משפט או מלה שאפשר היה לשייכם לתורת משה הצביעו על האומר כעל אנוס, ולא צריך היה לשאול שאלות נוספות. כך עולה מתשובתו של לואיס דה קארוואחאל הצעיר לשאלת האינקוויזיטור: "... בין היהודים אין צורך בהצהרה נוספת כדי להיות מזוהים בתור שכאלה [כלומר יהודים], כי העיסוק בדבר הקשור לחוק שנתן ה' למשה כמוהו כהצהרה ... ואין צורך לומר זאת במילים מפורשות..."⁵¹.

השימוש ברמזים מתועד גם במשפטו של מנואל דה לוסנה. הלה העיד כי הוא מצא פעם את לואיס דה קארוואחאל מעתיק דברי מוסר, וכששאל אותו על טיב עבודתו, ענה לו קארוואחאל כי אלה דברי אלוהים חיים וכי אינו מבין כיצד יש אנשים הטוענים שהם מקיימים את מצוות האלוהים ולמעשה מפירים אותן. על כך ענה לו דה לוסנה: "ברוך האלוהים שלא עשני אחד מהמפירים". מיד התוודו זה בפני זה, וקארוואחאל ציין בשמחה כי "מעתיק אתה לי"⁵². לוסנה הבין מי הם אלה שהפרו את הברית, וקארוואחאל הבין מתשובת לוסנה שגם הלה נשאר בן ברית כמוהו⁵³; ומיד פתחו בשיחה ובדיון בנושאים של תורת משה. הם עשו זאת כדי לחזק את הקשר המחודש שנוצר ביניהם וקיימו מצוות "עשה", מצוות לימוד תורה.

נוצרי ותיק לא היה מבין את המשמעות הנסתרת של המילים "מקיימים" ו"מפירים", אך אנוס לא רק שהבין אותם, אלא שגם ידע להשיב את התשובה ההולמת.

השלב הבא בהרחבת המסגרת של מקיימי המצוות היה פשוט יותר, אך עדיין זהיר ביותר. אנוס שהפיר אנוסים נוספים, לאחר שהתוודו זה בפני זה, דאג להעביר את השמות לאחרים או אפילו להציג אותם עצמם.

הכומר לואיס דיאס חושף בעדותו⁵⁴ פרטים מעניינים נוספים על טקס השבעה, שאולי היה מקובל ככלל, שאנוס משביע את חברו להתוודות לפני שהוא מגלה לו את זהותם של אנוסים נוספים: "... אמר לו [ללואיס דיאס] אותו לואיס דה קארוואחאל .. שיישבע ב[שם] אדוני צבאות וגבורות, שלא יחשוף לצמיתות את [שמות האנשים] שיגלה לו, ולאחר שהלז [לואיס דיאס] נשבע אותה שבועה, אמר לו לואיס דה קארוואחאל, לאחר שכרע על ברכיו ונטל את ידו [של דיאס], שהוא יכול לפנות אל אנטוניו דיאס מארקס [Antonio Díaz Márquez] ..."⁵⁵. כאמור, אין לדעת אם כך השביעו בדרך כלל או שהיה זה אירוע חריג.

כמעט כל התוודות בין אנוסים שתועדה בתיקי האינקוויזיציה – ניסוחה אחיד: "... ונחשפו שניהם יחד והתוודו זה בפני זה [וסיפרו] איך הם מקיימים [את תורת משה] ..."⁵⁶. כך התוודה לואיס דה קארוואחאל עם אדם בשם גרנודוס (Granados)⁵⁷, עם טומס דה פונסקה⁵⁸ ועם הקטור דה פונסקה⁵⁹, בהזדמנות זו פירש פונסקה זה, כמה קטעים מהחומש⁶⁰. כך היה גם במקרים רבים אחרים⁶¹.

לפעמים נוצרו מצבים שאפשרו התוודויות קבוצתיות. למשל: קבוצת נשים שהפליגה עם משלחת המתיישבים שאירגן קארוואחאל הזקן, וביניהן פרנסיסקה דה קארוואחאל, התיידדו עם הרופא מנואל דה מוראלס ובני משפחתו. כשהידידות התהדקה – החליטה גיסתו של הרופא לפנות אל פרנסיסקה ובנוכחות הנשים האחרות(?), שאלה אותה אם היא מאמינה בדת משה, ולאחר שתשובת פרנסיסקה הייתה חיובית – התוודו כל הנשים שגם הן מאמינות באותה תורה, ומיד עברו לדון בשאלה איך הן מקיימות את מצוותיה. מכאן ואילך קיבלו נשים אלו הדרכה ממוראלס וגיסתו⁶².

על מידת הזהירות והחשדנות שאנוס גילה לפעמים לגבי אדם לא מוכר שנימצא בחברת אנוס ממכריו, אפשר ללמוד מהעדות הבאה: "... מנואל דה לוסנה בא לראות אותי [את קארוואחאל הצעיר] והביא עמו את איליון ... ואמרתי [לו] שאיני מכיר את איליון זה, ואז ענה לו מנואל דה לוסנה הנ"ל, שאם הוא הביא אותו, אזי הוא [קארוואחאל] יכול לבטוח בו ולדון עמו במה שירצה, כי [איליון] שומר את הדת שה' נתן למשה, ואז התוודו זה בפני ההוא וההוא בפני זה ..."⁶³. (ההדגשה שלי) לאחר ההתוודות דנו שלושתם במשמעויות שבעקדת יצחק⁶⁴. יתכן שבחירת נושא הדיון אינה מקרית; אולי יש כאן ביטוי לקידוש השם ולנכונות של אנוסים לקדש את השם, אך אין לדעת.

כמו בכל חברה אנושית היו גם בין האנוסים דרגות שונות של מהימנות: מי (בעיני אחרים) מקיים את מצוות תורת משה ואינו נרתע מפני הסכנות, או מי מקיים מצוות מעטות, מפחד, או מי נמנע מקיום מצוות בגלל אותו פחד, או מי שמנסה להתבולל בחברה הנוצרית ואינו מעוניין לקיים קשרים עם אנוסים

אחרים. בדרך כלל ידעו אנוסים בביתו של מי יכולים להתאכסן, מי מקפיד על כללי המותר והאסור במזונות שלו ואל שולחנו של מי יכולים להסב.⁶⁵

אך התוודויות בין אנוסים חשיבותן רבה לא רק על שום העברת המידע מזה לזה, אלא גם על שום העידוד ההדדי שהושיטו איש לרעהו ועל שום התקוות שהפיחו זה בזה לקראת גאולתם כשיבוא המשיח.⁶⁶ אחדות הגורל הולידה גם גילויי עזרה הדדית, ובמיוחד סיוע רוחני וחומרי בעת צרה.⁶⁷

מכל אלה מצטיירת מסכת מופלאה של התקשרויות בין אנוסים, גם כצורך פנימי עמוק של אנשים אחים לגורל, וגם לשם קיום מטרה נכספת: לימוד חוקי תורת משה וקיום מצוותיה ביחידות ובצוותא. השלב הבא היה להתארגן בקהילות קטנות בתוך העדה האנוסית,⁶⁸ קהילות שפעלו במחתרת⁶⁹ ושסכנת מוות ריחפה על ראש חבריה יום יום, שעה שעה.

4. התארגנות בקהילות:

אין לדעת בוודאות מתי החלו אנוסים להתארגן בקהילות. כפי הנראה לא ארגנו ראשוני האנוסים קהילה. מפרטי העדויות שבתיקי משפטיהם של אלונסו (1528) ושנים נוספים⁷⁰ אפשר, כאמור, להסיק כי האנוסים המעטים שהתגוררו במושבה קיימו קשרים ביניהם, אך אין אפילו רמז על התארגנות קהילתית.

כאמור לעיל⁷¹, רמז ראשון של התארגנות מצוי בתיק האינקוויזיציה של האנוס פרנסיסקו מיליאן (סוף שנות השלושים של המאה הט"ז). במשפטו ציין מיליאן כי הוא ואנוסים נוספים נהגו להתכנס בבית פרטי לתפילה. הוא הוסיף כי האנוסים מכירים זה את זה וסועדים בצוותא על מנת להקפיד יותר על כללי המותר והאסור שבתורת משה. הוא תיאר גם נוהג של סיוע הדדי אשר נחשב לאחת המצוות החשובות של קבוצת אנוסים זו.⁷² עדות זו מצביעה על עצם ההתארגנות וגם על שתים משלוש המטרות שלמענן התארגנו אנוסים⁷³: יצירת תנאים לקיום מצוות של תורת משה בצוותא והושטת סיוע לאנוסים עניים ונצרכים.⁷⁴

אין ידיעות נוספות עד שנת 1571. בשנה זו החלה, כאמור לעיל, לפעול בספרד החדשה האינקוויזיציה הלאומית הספרדית,⁷⁵ ובהתאם לנוהל המקובל בספרד, נרשמו במפורט כל ההליכים המשפטיים שנתקיימו בבתי הדין שלה. כפי שניווכח להלן, תיקי האינקוויזיציה משנה זו ואילך מרמזים ש"קהילות" התגבשו בתקופה זו בעיר מכסיקו וכנראה גם במקומות יישוב אחרים. קהילות אלה פעלו, כמובן, במחתרת. קהילה התארגנה סביב אדם מסוים, שנחשב כמורה ומדריך רוחני; כפי הנראה, מידת ההשפעה של אותו מנהיג ומדריך קבעה את גודל ה"קהילה".

בתקופה זו, ובעיקר בשני העשורים האחרונים של המאה הט"ז, בולטת המטרה השלישית של ההתארגנות בקהילות: ההוראה של כללי היהדות ע"י הבקאים בה (באופן יחסי כמובן). מורה הוראה כזה כונה ע"י חוקרי האינקוויזיציה בכינוי השגוי Rabino (רב)⁷⁶, וגם Dogmatista. הרועה הרוחני של העדה, אולי של חלק ממנה, או לפחות של קהילה אחת או יותר, היה אדוק בדתו "היהודית" והיה קנאי לה, והוא היה זה שהסתכן ועשה לה נפשות⁷⁷.

חברי קהילה כזו נהגו להתכנס כדי ללמוד מפי העומד בראשה, או כדי לצום, במיוחד בשלושת ימי תענית אסתר וביום כיפור, או כדי לחגוג את הפסח⁷⁸. החברים היו מתכנסים בהרכבים שונים, לא כולם ביחד, כדי לא לעורר חשדות. לואיס דה קארוואחאל הצעיר ציין במשפטו השני, שהוא נהג להסתגר בחדרו עם מנואל דה לוסנה, תלמידו וחברו הטוב, כדי לדון בתורת משה. בפגישות אלו לא השתתפו אפילו בני משפחה אחרים, כי הוא, לואיס, לא הסכים שבני משפחתו יידעו אפילו במה הם עוסקים וזאת – כדי להסיר מעליהם כל חשד. מאידך, כשהתאספו אנוסים בביתו בשבת כדי להתפלל בצוותא, גם אחיותיו השתתפו בטקס; תמיד אפשר היה לטעון כי הנשים לא ידעו שהן התפללו לכבוד שבת⁷⁹.

לעיתים נהגו חברי ה"קהילה" לארגן בימי חול רגילים ארוחות משותפות כדי לקיים את דיני המותר והאסור שבתורת משה⁸⁰. הם נהגו גם לבקר חולים ונצרכים שבקרבתם ולסייע להם מבחינה חומרית ונפשית; הם אף השתדלו להינשא בתוך העדה.

5. מנהיגי קהילה:

בראשית שנות השמונים התארגנה, כפי הנראה, "קהילה" סביב הרופא מנואל דה מוראלס⁸¹, אנוס אדוק מאד, שקיים בקפדנות את חוקי תורת משה. יחד עם בני משפחתו הענפה (כשלוש-עשרה נפשות), הצטרף מוראלס, כאמור לעיל, אל משלחת המתיישבים שאירגן בסוף שנת 1579 הכובש והמיישב לואיס דה קארוואחאל הזקן⁸².

במשך ההפלגה הארוכה והקשה אירעה התוודות בין מוראלס לבין אנוסים שהיו על האונייה⁸³. בהיותו רופא, אולי היחיד על אוניית המהגרים, התאפשר לו לבוא במגע עם נוסעים שנזקקו לשירותיו ולפתח יחסים קרובים עם אנוסים נוספים, שבבוא העת התוודו לפניו והוא לפנייהם⁸⁴. כבר אז בלט מוראלס כמנהיג ומדריך רוחני, שלא היסס לעשות נפשות למען אמונתו בתורת משה; הוא החל ללמד את אותם האנוסים שבינו לביניהם התרחשה התוודות, את חוקי דת משה ואת הדרך לשמירת מצוותיה (איך לשמור על שבת, מה ומתי להתפלל, איך לקיים את הצומות⁸⁵), וגם כתב עבורם תפילות⁸⁶ והעתיק קטעים מספר דברים. אשתו סייעה בידו ולימדה גם היא, בעיקר את הנשים⁸⁷. מוראלס המשיך בדרך זו

בספרד החדשה, תחילה בטמפּיקו, שם לימד לא רק את המצוות ואת דרך קיומן, אלא גם נושאים עקרוניים: האמונה באל אחד ויחיד (ולא בתורת השילוש), היותו של עם ישראל עם נבחר הנתון כעת בשבי, ביאת המשיח שעוד לא בא, וכדומה.⁸⁸

מאוחר יותר המשיך מוראלס להדריך אנוסים בעיר מכסיקו. אלה שלמדו אצלו התארגנו ב"קהילות" והחלו לקיים מצוות ביחד, תמיד בקבוצות קטנות.⁸⁹ מנואל דה מוראלס נחשב לאחד המלומדים ביותר מבין אנוסי מכסיקו,⁹⁰ ובין תלמידיו השקדניים ביותר היו האחים לואיס (הצעיר) ובלטאסאר דה קארוואחאל.⁹¹

כאמור לעיל, בעיר מכסיקו נהגו אנוסים להתכנס, יחד עם מוראלס, בביתו של האנוס אנטוניו מאצ'אדו,⁹² אדם זקן, חולה ומשותק, שמוראלס טיפל בו. אלה שהגיעו אל ביתו תירצו זאת בקיום החובה הנוצרית לבקר את החולה. בבית מאצ'אדו הם למדו, צמו והתפללו ביחד, וכשמחלתו של מאצ'אדו החמירה, לקח אותו מוראלס לביתו וטיפל בו במשך תקופה ממושכת. כאשר אפסה התקווה לרפא אותו, העניק לו מוראלס סיוע נפשי, וגם את ספר דברים בשפת "רומנסה" (הכוונה לספרדית), בכתב ידו של מוראלס, וגם אוסף של פזמונים דתיים ותפילות, שחוברו, כפי הנראה, בפורטוגל על ידי סבו של מוראלס, לכבוד "תורת האלוהים", כהגדרתו.⁹³ כל החומר הזה הגיע בסופו של דבר לידי לואיס דה קארוואחאל הצעיר, שכאמור, נהג לבקר את החולה בקביעות יחד עם אחיו בלטאסאר, ולפעמים גם עם אנוסים נוספים.

מהעדויות נגד מוראלס שהוצאו מתיקי משפטי האינקוויזיציה של אנוסים שהעידו נגדו ונרשמו בתיק משפטו⁹⁴ אפשר ללמוד, שמעשי האיש הזה למען הפצת תורת משה מצביעים, בין היתר, על רצונו האדיר לסייע לאנוסים אחרים להיות "יהודים" טובים יותר. יש מידה רבה של מסירות והקרבה בכל דרכו ביהדות, ובצדק כינו אותו האינקוויזיטורים "dogmatista".⁹⁵ נראה, שמנואל דה מוראלס ראה בפעילותו שליחות שנטל על עצמו, מרצונו, למען אמונתו ולמען המאמינים כמוהו בדת משה.

בשנת 1584 עזבו מוראלס ומשפחתו את ספרד החדשה, הגיעו לספרד ומשם עברו לאיטליה. חברי "קהילתו" המשיכו לקיים מצוות בצוותא, בקבוצות קטנות, בהרכבים קבועים או מזדמנים. אחד הבתים שבו נפגשו בשלב זה היה ביתו של אותו מאצ'אדו, שחזר לביתו עם עזיבתו של מוראלס. החברים התפללו ביחד. כאשר מי מהם, שידע את התוכן של תפילה או של פזמון דתי, או שידע פרק מתוך ספר תהילים, קרא או דקלם לפני האחרים, שבדרך כלל לא ידעו את תוכן התפילות, ואלו חזרו אחריו.⁹⁶ חברי ה"קהילה" נהגו גם לצום ביחד בצומות החשובים, בקבוצות של חמישה או עשרה משתתפים.⁹⁷ דומה כי בכל מפגש הם

סיכמו מחדש את ההרכבים השונים של המתפללים בצוותא, או של מקיימי הצומות ביחד, אך הם נהגו גם לנצל מפגשים מקריים כדי לקיים מצווה בחבורה. המנהיג הרוחני אחרי מוראלס היה לואיס דה קארוואחאל הצעיר, מיסטיקן צעיר מבריק ורגיש, שכאמור נשרף על המוקד בהיותו בן עשרים ותשע או שלושים⁹⁸. אנוסים רבים למדו מפיו את תורת משה ואת מצוותיה, וקיימו מצוות בצוותא, בהשתתפותו הפעילה של קארוואחאל הצעיר⁹⁹. במנהיגותו גדלה הקהילה שהתרכזה סביבו ומנתה, כנראה, עשרות רבות של אנוסים¹⁰⁰. השפעתו של קארוואחאל נמדדת בכך שבמהלך משפטו השני, אחרי שעונה במשך ימים, הוא הפליל כמאה ועשרה אנוסים ויותר, כולם תושבי ספרד החדשה, שאותם הכיר היטב ואת רובם הדריך ולימד.

את ידיעותיו הראשונות והבסיסיות ב"יהדות" רכש קארוואחאל הצעיר, כפי הנראה, מפי אביו אותו פרנסיסקו רודריגס דה מאטוס, שלימד אותו כל מה שידע¹⁰¹. רשימת כל המצוות שאביו לימדו פורטו על ידי לואיס הצעיר במשפט האינקוויזיציוני הראשון נגדו¹⁰². מי שלימד את פרנסיסקו רודריגס דה מאטוס היה אחיו המבוגר ממנו, דיאגו רודריגס (Diego Rodríguez) שהתגורר בפורטוגל ובא לביקור אצל אחיו שהיה כבר תושב פְּנַאוֹנְטָה, ספרד¹⁰³, במטרה ללמדו. אין בנמצא פירוט מה הוא לימד אותו, אך נראה שלא הרבה, בהתחשב במה שפרנסיסקו לימד אחר כך את בנו לואיס. ראוי לציין שאדם זה העביר את רוב המידע לבנו כשכבר שכב על ערש דווי. הוא חש שקיצו קרב ולכן רצה להעביר לבנו, ברגעיו האחרונים את כל הידוע לו, כדי שהבן ימשיך לקיים את מסורת אבותיו וילמד גם אחרים. הורים אנוסים הצטערו צער רב אם משהו מבניהם לא הלך בדרך האבות ולא האמין בתורת משה, או שלא הקפיד לשמור על המצוות גם כשהתאפשר לו.

כאמור לעיל, קארוואחאל הצעיר למד גם מפי מנואל דה מוראלס, במיוחד בפגישותיהם בבית מאצ'אדו; אך על פי עדותו – הוא רכש את הידיעות הבסיסיות בדרכים משלו: במכסיקו קנה מכומר ספר תנ"ך בלטינית¹⁰⁴, ורק אז גילה בחומש את מצוות "עשה" שיש לקיים ואת האיסורים שבתורה זו¹⁰⁵. אך את ידיעותיו המעמיקות רכש בספריית בית הספר לילדים אינדיאנים¹⁰⁶, שהיה חלק מהמנזר בו ריצה את עונשו אחרי משפט האינקוויזיציה הראשון נגדו.

ראשית פעילותו של קארוואחאל הצעיר כמנהיג אנוסים שנויה במחלוקת. לפי כהן, היה קארוואחאל הצעיר למנהיגם של מתייהדי ספרד החדשה החל משנת 1587, כשנתיים לאחר פטירתו של אביו, ושנתיים לפני שנאסר לראשונה ע"י האינקוויזיציה¹⁰⁷, אבל הטענה שכבר באותה שנה היה קארוואחאל הצעיר מנהיגם של כל אנוסי ספרד החדשה אינה מוכחת. העדויות בשני המשפטים נגדו מוכיחות רק כי בשנת 1587 כבר עסק קארוואחאל בגילוי אנוסים בקרב

המתישבים הספרדים והפורטוגלים בספרד החדשה, כי הייתה התוודות בינו לבין לא מעט אנוסים, וכי הוא קיים עימם מצוות. הוא עסק גם בשכנוע נוצרים חדשים, שהתבוללו בקרב הנוצרים הנתיקים, להצטרף אל עדת המאמינים בתורת משה¹⁰⁸.

אוכמני טענה כי בסביבות 1592, שנתיים לאחר משפטו הראשון של קארוואחאל, הפך ביתו למרכז דתי לאנוסים¹⁰⁹, והרבה גברים ונשים נהגו לבקר אותו בביתו, לדרוש בשלומם ולהאזין בשקידה לדבריו. קארוואחאל נהג להזמין את אורחיו לסעוד עימם על שולחן הדל, ובזמן הארוחה, ובעיקר אחריה, נהג לקרוא לפנייהם קטעים מן התורה. על מפגשים אלו העידה חוסטה מנדס: "אותו לואיס דה קארוואחאל עשה לו מנהג, שכאשר נכנס אדם [הכוונה לאנוס] כלשהו [לביתו כדי] לברכו ולדרוש בשלומם, [היה] מוציא את ספרו, והטיף והוכיח [ש]יקיימו את תורת משה ו[יהיו מוכנים] למות [באמונתם] בה. וכך יעץ שיעשו, אם ייעצרו על ידי האינקוויזיציה..."¹¹⁰.

אין ספק שקארוואחאל הצעיר נהג ללמד את תורת משה בכל הזדמנות שהתכנסו מספר אנוסים על מנת לקיים מצווה. על התכנסות כזאת בתענית אסתר מסר בעדותו מנואל דה לוסנה, וראויים דבריו שיובאו כלשונם:

"... despues de haver acabado de cenar trataban de la ley de Moysen y de la memoria en que se hacian los dichos ayunos leyendo uno de ellos ... en un libro pequeño en que havia oracions y psalmos que entiende del dho. [sic] Morales y tambien leya el dicho Luis de Carvajal en ... [?] librito pequeño escrito de su mano en latin las prophessias de Esdras tratando de la venida del Messias ..."¹¹¹ "אחרי שסיימו לאכול (את) ארוחת הערב (הכוונה – הסעודה ששוברת את הצום) דנו (בנושאים של) תורת משה ולזיכרון מדוע צמים אותם צומות וכשאחד מהם קרא .. בספרון קטן של תפילות ומזמורים (דתיים) שהמוסמך מוראלס השאיר, וגם לואיס דה קארוואחאל קרא מתוך ... (מחוק)... ספרון קטן כתוב בלטינית בכתב ידו הנבואות (הכוונה החזיונות) של עזרא (הרביעי) ודנו בביאת המשיח..."¹¹². ולגבי עדות זו חזרו ושאלו החוקרים האינקוויזיטורים: "Preguntado: siendo los dhos. tres dias del ayuno de la Reyna Hester se juntaban dedia [sic] los dhos. Luis de Carvajal Balthasar Rodriguez y Miguel su hermano, Antonio Lopez este [Lucena] y su mujer Catalina enriquez y suegra Beatriz enriquez y cuñados Diego y Pedro enriquez en casa de este alguna bez y otra encasa (sic) del dicho Balthasar Rodríguez y trataban del dho. ayuno y su significacion y resaron las oraciones que tiene dhas. y (?).. las prophessias de Esdras y trataban la venida del messias y como lo esperaban ..."¹¹² "נשאל: בימי אותם שלושת

הימים של תענית המלכה אסתר היו מתאספים במשך היום לואיס דה קארוואחאל בלטאסאר רודריגס ומיגל אחיו, אנטוניו לופס, הלז (לוסנה) ואשתו קטלינה אנריקס וחמותו באטריס אנריקס וגיסיו דיאגו ופדרו אנריקס, לפעמים בבית הלז (לוסנה) ובהזדמנויות אחרות בבית אותו בלטאסאר רודריגס ונהגו לדון באותו צום ובמשמעותו והתפללו התפילות (שעליהן) העיד ו ... (לא ברור) ... ובנבואות (הכוונה חזיונות) עזרא ודנו בביאת המשיח ואיך (הנוכחים) מחכים לו ...".

לפנינו גילוי מופלא של קיום מצוות תענית אסתר ולימוד בצוותא של טעמי המצווה ע"י קבוצה של אנוסים שכללה שתיים שלוש משפחות.

קארוואחאל הצעיר התחזק מאוד באמונתו אחרי המשפט הראשון. כאמור לעיל, בזמן ריצוי עונשו נזדמנה לו אפשרות ללמוד בספריית בית הספר לילדים אינדיאנים¹¹³, ושם גילה קארוואחאל מהדורות של ספרי תנ"ך, ומהם החל ללמוד בשקידה ולהעתיק קטעים שלמים מתוך החומש, מספרי הנביאים ומספר תהילים. בספרייה הוא גילה גם את הפירושים לתורה של הנזיר הדומיניקאני הפורטוגלי אולאסטר (Oleaster)¹¹⁴, שכללו את י"ג העיקרים של הרמב"ם, שלדבריו "לא היו ידועים בארצות השבי", כלומר בספרד, פורטוגל ומושבותיהן¹¹⁵. קארוואחאל רכש ידע רב ביהדות, הרבה יותר מהמקובל בין האנוסים, ולכן צדק כהן בכנותו אותו "המתייהד המלומד ביותר בתולדות היהודים בסתר שבספרד החדשה"¹¹⁶.

נסיבות אלה הכשירו את קארוואחאל הצעיר להנהיג את ה"קהילה" (או אולי את רובה של העדה, אף כי אין הוכחות לכך) שהתגבשה סביבו. גם התנהגותו השתנתה. אם לפני המשפט הראשון הוא טרח לחפש ולגלות אנוסים, ולאחר שהתרחשה התוודות בינו לבין כל אחד מהם לימד אותם ולמד מהם, הרי שלאחר המשפט הזה הדריך ולימד אך ורק את אלה שפנו אליו או שהופנו אליו¹¹⁷. היה זה מנואל דה לוסנה, ידידו ותלמידו של קארוואחאל הצעיר¹¹⁸, שגילה אנוסים. לאחר שהתרחשה ביניהם התוודות, החל לוסנה להדריכם¹¹⁹, ואז הציג אותם לפני קארוואחאל, שנהג עימם כשם שנהג עם כל אנוס שזה עתה הכיר: השניים התוודו זה בפני זה, ומיד קיימו מצווה ביחד. מכאן ואילך הפך המכר החדש לתלמיד של קארוואחאל.

השפעת קארוואחאל על קהילתו הייתה כה משמעותית, עד שהם שמעו לו גם כאשר עצתו עלולה הייתה לסכן את חייהם. למשל, דומינגו גומס, משומד אמיתי, חלה, ואחיו מנואל גומס דה נאונארו, חשש שהוא ימות כמשומד ורצה להציל את נשמתו. קבוצת אנוסים, ביניהם האח, לוסנה, קארוואחאל ואחרים, ניסו לשכנע את החולה לדחות את אמונתו בישוע וללמוד את חוקי דת משה ולקיים אותם. הלה סירב בתוקף, ואף רמז שיסגיר אותם לידי האינקוויזיציה. אז

הציעה קטלינה אַנריקס להרעילו, אך קארוואחאל התנגד, בטענה שאלוהים כתב בתורתו "לא תרצח"; והנוכחים קיבלו את דעתו¹²⁰.

הכול הסתיים בפברואר 1595, עם מעצרו בשנית של לואיס דה קארוואחאל הצעיר, ושל רבים מחבריו ותלמידיו. בשנים 1595-1596 נפתחו הליכים נגד כמעט כל חברי הקהילה שקארוואחאל היה מנהיגה; חלקם עמדו למשפט ויצאו כמוהו בתהלוכת האוטו־דה־פה הגדול של 1596, ואחרים – בַּאֲלֶה שבאו אחריו, בשנת 1601 ואחרי זה¹²¹. הליכים נפתחו גם נגד אלה שעזבו את ספרד החדשה לפני 1595. הם ברחו כשהחלו המעצרים בשנת 1595 וגם לפני כן. הליכים נפתחו גם נגד אלה שנפטרו בינתיים. כאמור לעיל, באוטו־דה־פה של 1596 נענשו שישים ותשעה נאשמים, מהם ארבעים ושבעה אנוסים¹²²; תשעה מהם נשרפו. באוטו־דה־פה שהתקיים בשנת 1601 נענשו 124 נאשמים, ביניהם ארבעים ושלושה אנוסים; רק שנים מהם נשרפו, ואילו האחרים "הוחזרו אל חיק הכנסייה כמתפשרים עימה"¹²³. מלבד זאת, נשרפו בדמות תשעה־עשר נאשמים שנפטרו או שברחו, וכן נשרפו שלושה ארגזים של עצמות נפטרים שהוצאו מקברותיהם¹²⁴. כמעט כל האנוסים שיצאו באוטו־דה־פה זה היו חבריו ותלמידיו של קארוואחאל. שרידי הקהילה, ואולי כל המעטים שהמשיכו לשמור על אמונתם, התרכזו, בסופו של דבר, סביב הישיש רואי דִּיאָס נִיאָטו, אך גם הם נתפסו, ורובם מצאו את מותם על המוקד.

6. לימוד ומלמדים:

כאמור לעיל, מצוות צריכות לימוד ויש לדעת כיצד לקיימן ומתי לקיימן. בל נשכח כי מדובר בדור שלישי, רביעי וחמישי לאחר גירוש ספרד וההמרה מאונס בפורטוגל. אלה, כאמור, אנוסים מנותקים בדרך כלל מיהדות חֲיָה, נטולי הדרכה ועצה, בלי ספרים במקור וללא ידיעת לשון הספרות הדתית המקורית; ומאידך – נושאים מטען רוחני נוצרי שרכשו בזמן שהותם הממושכת בארצות השמד.

בספרד ובמיוחד בפורטוגל, התקיימה השפעה יהודית עד אמצע המאה הט"ז לערך, כי עדיין חיו אנוסים שזכרו גֵרסא דינקותא. אלא שהחל ממחצית המאה הזו קשה מאד היה לדקדק במצוות, ויכלו האנוסים לסמוך בעיקר על מסורת שבעל פה¹²⁵, על כתבי קודש שעדיין עמדו לרשותם, בעיקר בתרגום ללטינית, ועל הצווים והחרמות שהפיצה האינקוויזיציה כדי לעודד הלשנות על אנוסים. כך, למרבה האירוניה, למדו האנוסים מהצווים והחרמות האלו מצוות שנחשבות למצוות דת משה ואיך מקיימים אותן.

העברת המסורת והידע מדור לדור, מאנוס לאנוס והחינוך לקיום מצוות מתוך הכרה הם פרקים חשובים ומכובדים בחייהם של אנוסי ספרד החדשה במאה הט"ז, כבחייהם של אנוסי ספרד ופורטוגל בכלל, לפנייהם ואחרייהם¹²⁶.

ציינתי כבר לעיל את הגיל והנסיבות של הכנסת הבנים והבנות בסוד האמונה בדת משה. מי שמילא שליחות זו היה למעשה המלמד הראשון שלהם. אם נכונה ההנחה שבדרך כלל נעשה הגילוי בהגיע הנער (או הנערה) לבגרות¹²⁷, אזי נוכל לומר כי עיקרו של החינוך לקיום מצוות נתייחד בנעוריהם של בני האנוסים. כך היה גם הנוהג בספרד¹²⁸. החינוך שניתן לנער המתבגר היה מופקד בדרך כלל הן בידי האב והן בידי האם, גם אם לא הם היו אלה שהכניסו את בנם או בִּתָּם בסוד האמונה בתורת משה. בכל מקרה, מייד לאחר שהסוד נתגלה עבר תפקיד החינוך והעברת הידע להורים או לקרובים מקורבים במיוחד¹²⁹.

משמעות מיוחדת אפשר למצוא באחד התיאורים שמופיע בתיק משפט האינקוויזיציה נגד פֶּדְרוֹ אֶנְרִיקֶס. בעדותו מסר פֶּדְרוֹ תוכן שיחה בין גיסו מנואל דה לוסנה לבין שני אנוסים ידידים, מנואל גומס נַאוּוָּאֶרוֹ ופרנסיסקו נַאֶס (Francisco Váez). השיחה נסבה סביב דומינגו גומס, אחיו של מנואל גומס נאווארו, שאינו מוכן להאמין בדת משה. נַאֶס טען כי יתכן שאביהם לא לימד אותו בנעוריו את תורת משה, אך מנואל גומס נאווארו דחה טיעון זה ואמר שגם אחיו שמע ולמד מפי אביו, כמו שהוא עצמו למד מפיו, אך אחיו עזב את ביתם בהיותו צעיר מאד¹³⁰ (ההדגשה שלי). כלומר, השפעת ההורים על דומינגו גומס הייתה מועטה רק משום שעזב מוקדם את הבית. כאמור לעיל, גם לואיס דה קארוואחאל הצעיר למד בתחילה מפי אביו.

אך לא די היה במה שקיבלו הבנים והבנות מהוריהם או קרוביהם. היו להם, לאנוסי ספרד החדשה, מורים ומדריכים שהעלו אותם על דרך קיום מצוות תורת משה. מורים ומדריכים אלו עשו מלאכתם באמונה ולפעמים בקנאות בכל הזדמנות שניתנה להם; ועדויות לפעילותם ולנסיבות הפצת תורת משה, פזורות, כאמור, בתיקי האינקוויזיציה השונים, במיוחד באלה של שני העשורים האחרונים של המאה הט"ז. אחדים ממורים אלו הפכו לראשי קהילות, כפי שצויין לעיל.

אין ספק שהמורה והמדריך הרוחני הבולט ביותר היה לואיס דה קארוואחאל הצעיר ותלמידו הבולט היה מנואל דה לוסנה. כאמור לעיל, קארוואחאל הצעיר סייע ללוסנה להתגבר על ספקותיו בהבנת הכתוב ומשמעותו במקום מסוים במקרא¹³¹. בכל פעם שלוסנה עצמו לימד את בני משפחתו או אחרים, טרח לציין כי הוא עצמו למד הכל מפי קארוואחאל הצעיר¹³². כאמור לעיל ולהלן, מנואל דה לוסנה עסק במרץ בהפצת הכתוב בתורת משה וכיצד יש לקיים מצוותיה. כמו קארוואחאל הצעיר נהג גם הוא לנצל כל הזדמנות, כל שיחת רעים, כל חג או צום כדי ללמד את בני שיחו משהו. בין תלמידיו היו פֶּדְרוֹ אֶנְרִיקֶס, גיסו¹³³, אִיסְכָּל רֹדְרִיגֶס ואֶמָה¹³⁴ ורבים אחרים. כאמור לעיל, כל אנוס שיכול היה ניסה

ללמד את חברו מה שידע הוא עצמו. היה זה מעשה מסוכן כי לא תמיד היה בן השיח מוכן לשמוע ויכול היה להלשין¹³⁵.

שעורים אלו, שניתנו במסגרת קבוצתית או שאנוס אחד לימד אנוס אחר, כונו בפיהם – "aquellas lecciones" [השעורים ההם], ועצם הגדרה זו מצביע בבירור מה היו מטרות ההתכנסויות או הפגישות בין שניים ויותר. ראוי לציין שאנוסים חששו מאד בזמן קיום התכנסויות כאלו, והיו אפילו שהסתייגו מהן בגלל הסכנה שבדבר. אווירת פחד זו באה לביטוי בדברי איסבל רודריגס, שביקשה ממנואל דה לוסנה להנמיך את קולו, שמא ישמעו אותו בני הבית שלא לקחו חלק בהתכנסויות, או זרים מזדמנים¹³⁶. פחד כזה גרם לפעמים לתגובות חריפות או בלתי צפויות, כגון הסיפור על שְׁרֶפֶת ספר לימוד ע"י בְּאֶטְרִיס אנריקס לה פאיבה, חותנתו של מנואל דה לוסנה, שהייתה כאמור לעיל, אנוסה אדוקה¹³⁷.

מקור נוסף ללימוד מצוות ומנהגים היו האנוסים שהגיעו אל ספרד החדשה לאחר ששהו באחת מארצות החופש וחיו בין יהודים כיהודים לכל דבר¹³⁸. כזה היה חורקה דִּיאָס, שהגיע מאיטליה וראה שם איך מתנהגים יהודים ואילו מצוות מקיימים היהודים הספרדים¹³⁹. כזאת קרה גם עם חואן מנדס שחי כיהודי במרוקו¹⁴⁰, וגם עם אחרים, ביניהם רואי דיאס ניאטו, שהוזכר לעיל¹⁴¹.

אם מעשיהם ותושיתם בהפצת תורת משה של אנוסים כמו מנואל דה מוראלס, לואיס דה קארוואחאל הצעיר, מנואל דה לוסנה ואחרים משקפים את מעשי הרבים בעניין זה, ונראה שכך הדבר – מתגלית לפנינו תמונה מופלאה של עשיית מאמץ תוך הסתכנות יום-יום, שעה שעה כדי לקיים ולשמור על גחלת ישראל לבל תיכבה. זהו ייחודם של אנוסים אלה, כשם שהיה זה ייחודם של האנוסים בספרד ובפורטוגל לפנייהם ואחריהם.

הערות:

- 1 ראו: לוין מלמד, הנחלת, עמ' 161.
- 2 "חיים כפולים" אלו זכו לביקורת נוקבת אך לא מאוזנת של החוקר הספרדי ניקולאס-לופס מרטינס בספרו על המתייהדים בימי איסבל הקתולית. במיוחד הרחיב את ביקורתו בפרק על חיי הדת של האנוסים. ראו: לופס מרטינס, עמ' 162-164. כפי הנראה השפיעה אמונתו הקתולית על שיפוטו.
- 3 ראו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 194 ואילך. אין מה להוסיף על מה שביינארט כתב בהרחבה, כי אין שוני מהותי בין התנהגותם של אנוסי סיאודד רִיָּאֵל (Ciudad Real) או של כל מקום אחר בספרד במאה הט"ו לבין זו של אחיהם בספרד החדשה במאה הט"ז; אך מובן מאליו שתנאי הזמן והמקום השונים הולידו פתרונות שונים ואחרים; וראויים הדברים שיובאו כפי שהם משתקפים במעט תיקי האינקוויזיציה עליהם מבוסס חיבור זה.

- 4 מקרים רבים של קיום מצוות ע"י אנוסים נתגלו בגלל פטפוטיהם לתומם או הלשנה מכוונת של משרתים, עבדים ושכנים. פ. מיליאן הוסגר, כאמור לעיל (בפרק ג.), לאחר ששפחה שלו ספרה לאחרת על מעשיו. ראו: מיליאן, משפט. חורחה דה אלמיידה רצח במו ידיו שפחה כושית כי זו כינתה אותו בפומבי "יהודי". ראו: אדלר, עמ' 319. שכנה של משפחת קארוואחאל בשם סוסנה גאלוֹנָאן (Susana Galván) העידה נגד בני המשפחה בכלל ונגד קארוואחאל הצעיר בפרט על מעשיהם. ראו משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 186-191.
- 5 ראו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 195. השוו: ביבלניק, עולמם הדתי, עמ' 74.
- 6 ראו: ביינארט, הֶרִיָּה, עמ' 60.
- 7 השוו: הנ"ל, אנוסים בדין, עמ' 197 ואילך.
- 8 לואיס דה קארוואחאל הצעיר העיד במשפטו הראשון שבני משפחתו נהגו להיזהר מכל אדם שנכנס לדירתם, ואז הפסיקו כל שיחה ובודאי כל פעולה שאפשר היה לחשוד בה שהיא נעשית כדי לקיים מצווה של תורת משה. הם אפילו נהגו להפסיק כל שיחה חשודה גם כשאחד האחים הצעירים נכנס במקרה לחדר. ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט I; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 66. השוו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 195; הנ"ל, הרירה, עמ' 60-61.
- 9 דוגמה של אנוס שהסתפק ב"שמירה בלב" על "יהדותו" היה מנואל אַלוֹרֶס, סוחר, יליד פורטוגל, תושב העיר מכסיקו. ראו עליו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 146. ראו דוגמאות נוספות: שם, עמ' 330-331, 342, 346, 398-399, 426. השוו גם: לופס מרטינס, עמ' 146; יובל, עמ' 219.
- 10 ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 131-133. ראו גם: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 200; הנ"ל, נבואה בקורדוֹבָה, עמ' 193-194.
- 11 קשה במיוחד היה המצב של אותן משפחות שאחד מבניהם התמסר לכמורה והפך למשומד אמיתי. ראוי לציין שבין אנוסי ספרד קיים היה נוהג לכוון בן אחד לכמורה, כי בכך הם קיוו להסיר כל חשד מהמשפחה. במאה הט"ז נוסף נימוק: רק במסגרת הממסד הכנסייתי אפשר היה ללמוד גם את התנ"ך ובכך לדלות ממנו ידע יהודי. ההורים קיוו כי בן כזה ימשיך את דרכם וידבק בדת משה גם בהיותו כומר, וילמד אנוסים את מה שהוא למד מהתנ"ך. כפי הנראה קיימו מנהג זה גם בספרד החדשה, לפחות עד שנות השישים-שבעים של המאה הט"ז. אחר כך נעלם הנוהג מאליו כי בניהם של אנוסים ספרדים שנולדו במושבה נחשבו כבר ל"קְרִיאולִיּוֹס" (criollos), כלומר: ילידי המקום, וכאלה לא יכלו למלא תפקיד כנסייתי שיהיה רם יותר מזה של כומר כפרי. רק לילידי ספרד נשמרה הזכות לשמש במשרות בכירות וללמוד בהתאם.
- 12 ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 132.
- 13 האינקוויזיטורים שחקרו את מנואל דה לוסנה, ידידו ותלמידו של לואיס דה קארוואחאל הצעיר, שאלו אותו שאלה תמונה לכאורה: מדוע התפללו בני משפחת קארוואחאל דווקא בחדרון צדדי כשבחדר הראשי עמד מזבח ומעליו תלוי צלב. תשובת לוסנה לא השאירה מקום לספקות, וראויה שתובא בשלמותה:

"Dijo: que debían de rezar en el dicho aposento por mas secreto como aquello se hacía en guarda de la Ley de Moisés y porque habiendo en el dicho altar imágenes de cristianos y siendo ellos judíos esta claro que no habían de rezar en el dicho altar". [אמר: שהיה עליהם להתפלל באותו חדרון למען שמירה על הסודיות כי הרי מה שעשו היה למען קיום (מצוות) דת משה, ומכיוון שמעל אותו מזבח היו תמונות (קדושות) של הנוצרים ואילו הם יהודים הינם וברור שלא היו מתפללים ליד אותו מזבח...]. – ראו: שם, עמ' 133.

14 ראו: שם, עמ' 222 וגם 463; כהן, דת קארוואחאל, עמ' 38.

15 במקור: "... en medina del campo en donde plugó a la diuina [sic] misericordia de darle la luz de su conocimiento sto. [sic] en dia señalado que es el que llamamos `de las perdonancas` dia sto. (santo) y solemne entre nosotros a diez diaz de la luna séptima y como la verdad de D. [sic] (Dios) es tan clara y agradable no fué menester mas que advertirle de ella ...". [במדינה דל קמפּו שבה הרחמנות האלוהית העניקה לי את אור התודעה הקדושה ביום שנקבע שאנו מכנים אותו "של הכיפורים" (והנחשב ל) יום קדוש וחגיגי בינינו (והוא) היום העשירי בירח השביעי (חודש ספטמבר) ומכיוון שהאמת האלוהית כל כך ברורה ונעימה שצריך היה רק לרמוז עליה ...]. – ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 463.

16 במקור: "... y éste hizo las ceremonias y ritos que entonces pudo conforme a su capacidad". [והוא עשה את הטקסים והפולחנים שאז מסוגל ויכול היה ...]. ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 222; טורו, משפחת קארוואחאל, עמ' 77; כהן, מרטיר, עמ' 30-31; הנ"ל, דת קארוואחאל, עמ' 38.

17 השוו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 214. המקרה המתואר ע"י ביינארט דומה מאד למקרה של לואיס דה קארוואחאל הצעיר. כפי הנראה נוצרה מסורת, לפחות בין חלק ניכר של אנוסים, שיום כיפור הוא היום המתאים ביותר לשתף את הילדים המתבגרים בסוד האמונה בתורת משה וקיום מצוותיה. ראו גם והשוו: כהן, מרטיר, עמ' 32; הנ"ל, דת קארוואחאל, עמ' 38; קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 222, 463; קפלן, מנצרות עמ' 8 (במיוחד הערה 17), 35; רות, תולדות, עמ' 125; לויין-מלמד, הנחלת, עמ' 164; אוכמני, עמ' 183; ביבלניק, עולמם הדתי, עמ' 75; הנ"ל, מאיבריות, עמ' 477.

18 ראו: מיליאן, משפט.

19 ראו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 212-213. ראו והשוו: לויין מלמד, הנחלת, עמ' 164-165.

20 ראו והשוו: ביבלניק, עולמם הדתי, עמ' 75; הנ"ל, איבריות, עמ' 477; ביינארט, האנוסים בספרד, עמ' 420-421.

21 השוו: לופס מרטינס, עמ' 31; כהן, מרטיר, עמ' 31; אורטיס, עמ' 156. חוקר זה טוען שהיו אלה הנשים במשפחה (אם, סבתא, בת דוד, גיסה) שבדרך כלל לקחו

על עצמן לגלות לילדים המתבגרים את סוד יהדותם, ואחר כך ללמד אותם איך לקיים את המצוות. ר. לוי-מלמד טוענת שנשים לימדו במיוחד את הבנות. ראו: הנ"ל, הנחלת, עמ' 162-165.

22 במקור: "Preguntado: por que razon no enseñó a éste antes del tiempo que tiene dicho? Dijo: que por no querer su padre hasta entonces, o por verle muchacho"]נשאל: מדוע לא לימד אותו אביו לפני הזמן שהוא ציין? ענה: כי אביו לא רצה (ללמדו) עד אז, או מפני שראה בו נער (צעיר)] ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט I, משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 55.

23 declararse, לפי המינוח המקובל, ומשמעותו להצהיר הצהרה – האחד מצהיר שהוא מאמין בדת משה ומקיים מצוותיה, והאחר מצהיר גם הוא הצהרה דומה (ראו להלן).

24 במקור: "... y allí en Taxco, cuando acertaban en estar juntos, se recogían de noche en un aposento de la casa del dicho Almeida, éste y su madre y doña Isabel y Balthasar ... y trataban de las esperanzas de la venida del Mesias, que esperaban y bienes con que su venida habían de tener holgándose y regocijándose entre si de lo que acerca de esto allí trataban ... – ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט I; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 42.

25 ראו: שם, עמ' 65-68. עדויות נוספות מצויות בשני תיקי המשפטים נגד לואיס דה קארוואחאל הצעיר.

26 ראו: פדרו אַנריקס, משפט, עמ' 83.

27 ראו: שם, שם. בעמודים נוספים בתיק משפט זה פזורים עדויות נוספות בסוגיה זו.

28 ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר עמ' 349.

29 ראו: מיליאן, משפט. על מיליאן ראו לעיל בפרק ג.

30 ראו: שם, שם; גוחמן גולדברג, עמ' 204.

31 ראו לעיל פרק ג, כולל הערה 136; השוו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 200.

32 ראו: מיליאן, משפט.

33 ראו: אדלר, עמ' 339.

34 במקור: "Dixo que por ... ayuno y guardó el dicho dia grande del Señor en compañía de su madre de esta y Clara Henriquez y Justa Mendez ... y Constanza Rodriguez y Felipa Lopez ... y Diego Enriquez ..." (עדותה של קטלינה אנריקס).

35 בכתב האישום נגד קטלינה אנריקס, שצורף לתיק משפטה של לה פאיבה כעדות נגדה, כתוב בין היתר: "... ayuno en las dichas minas y en la dicha casa el ayuno de la Reyna Ester que duro tres dias en compania de estas personas muy conjuntas de la dicha ...".]צמו במכרות שצוינו ובבית שצוין את תענית המלכה אסתר שנמשך שלושה ימים בחברת האנשים המקורבים לה...[ראו: לה פאיבה, משפט, עמ' 53. ובתשובה לאשמה זו ענתה קטלינה: "... que era verdad que su marido Manuel de Lucena, Balthasar Rodriguez, Luis de Carvajal,

- Miguel, Ana Lopez, Diego Enriquez ... ayunando un ayuno de tres dias ... por
 "guarda de la ley de Moysen ..."] זו אמת שבעלה מנואל דה לוסנה, בלטאסאר
 רודריגס, לואיס דה קארוואחאל, מיגל, אנה לופס, דיאגו אנריקס ... צמו צום של
 שלושה ימים ... כדי לקיים את תורת משה ...] ראו: לה פאיבה, משפט, עמ' 54
 או 53 (?), וגם עמ' 72 .
- 36 ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 206-208.
- 37 ראו: שם, עמ' 302; קארוואחאל הצעיר, משפט II.
- 38 ראו: ליבמן, היהודים, עמ' 74.
- 39 ראו: טורו, משפחת קארוואחאל, עמ' 157 ואילך.
- 40 ראו: שם, שם; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 470.
- 41 ראו: שם, שם; מדינה, עמ' 97 (בתוספות). השוו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ'
 197, 200-202.
- 42 ראו: טורו, משפחת קארוואחאל, עמ' 157-158; מדינה, עמ' 97; ליבמן,
 היהודים, עמ' 62.
- 43 ראו: ביינארט, אינס בפואבלה, עמ' 640 ואילך; הנ"ל, הרירה, עמ' 58.
- 44 ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 138, 280 (עדותו של לואיס דיאס נגד
 קארוואחאל הצעיר ונגד מנואל דה לוסנה); ראו גם: אדלר, עמ' 319.
- 45 במקור: "... que caminando este con el dicho Sebastian Rodriguez desde
 Guachiapa a Tula se declaro el dicho Sebastián Rodriguez con este que
 guardaba la ley de Moisen avra dos años y éste se descubrió tambien a el que la
 guardava ...". ראו: פדרו אנריקס, משפט, עמ' 54. השוו גם: מוראלס, משפט,
 העדות שנמסרה ב־11 בינואר 1590.
- 46 במקור: "... porque yendo y viniendo a las minas de Pachuca y posando en casa
 de este se declaro el dicho Luis de Carvajal y como (...?) judios y guardava la
 ley de Moysen y este tambien se declaro a el y entonces el dicho Luis de
 Carvajal le dio a este una oracion de la ley de Moysen ... que comienza `Adonay
 mis labios abriras etc` ". ראו: לה פאיבה, משפט, עמ' 71. (מובא כנספח ד).
 פתיחה זו היא הפתיחה לתפילת שמונה עשרה הנאמרת בעמידה. השוו: ביינארט,
 אנוסים בדין, עמ' 205.
- 47 ראו והשוו: לגבי המאה הט"ו – ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 143; לגבי המאה
 הי"ז – קפלן, מנצרות, עמ' 35-37.
- 48 ראו: הנ"ל, עמ' 36.
- 49 במקור: "... que de allí en adelante lo tendría por hermano ..."] " ... שמכאן
 ואילך יראה בו אח ...] – ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 128. וכן: "...
 que éste se podía fiar muy bien de la dicha Jústa Méndez, porque era una santa y
 para que no recelase de éste le dijese que lo tuviese por hermano ..."] שהוא
 יכול לסמוך היטב על אותה חוסטה מנדס, כי היא קדושה וכדי שלא תחשוד בו
 יגיד לה שתראה בו אח ...] – ראו: שם, עמ' 147. ראוי לציין שקארוואחאל

הצעיר אמר את הדברים המצוטטים לעיל לחברו לתא לואיס דיאס, שהוזכר לעיל, כומר חוטא מסית ומדיח, שחוקרי האינקוויזיציה הכניסו לתאו כדי שידובב אותו, ויוציא מפיו כל מה שניתן. קארוואחאל הצעיר חשב את דיאס לאנוס כמוהו, כי כך הוא הציג את עצמו.

50 במקור: "... dijo a éste que Constanza Rodríguez y su marido Sebastián ... eran muy buena gente de lo cual por ser frases de judíos llamar buena gente a los que lo son y guardan la ley que Dios dió a Moysén, entendió éste ... eran judíos ..." — ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 430. יתכן שבסוף המאה השתמשו גם במילה Temiente (ירא אלוהים). ראו: אוכמני, עמ' 216.

51 במקור: "... y entre los judíos no es menester mas declaración de haberse conocido por tales y tratádose para que aunque se trate de algún paso de la ley que dió Dios a Moisés, baste por declaración ... no es menester para que se entienda .. que lo digan ellos con palabras expresas..". הצעיר, עמ' 325.

52 ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 127-128.

53 אירוע דומה מצוי בעדותו של לואיס דה קארוואחאל הצעיר: "... porque un día se declaró con éste en el colegio de Santiago Tlatilulco, como guardaba la ley que dió Dios a Moisés, y a propósito de decirle éste que era la verdadera y dichoso él que lo conocía, respondió el dicho Antonio Rodríguez: **Bendito sea Dios que tampoco fué menester para que yo le conociese ...**" [אחד) התוודה לפני (אנטוניו רודריגס) בבית הספר סנטיאגו טלאטילולקו, איך שמר הוא על התורה שאלוהים נתן למשה (ועשה זאת) לאחר שאמרתי (לו) שתורת משה היא האמיתית, ומאושר מי שמכיר אותה; ענה אותו אנטוניו רודריגס: יבורך אלוהים על שלא נחוץ היה שאכיר אותה (כי הרי אני מכיר אותה)"]. (ההדגשות שלי). ראו: שם, עמ' 341. השוו: יובל, עמ' 218. ראוי לציין כי אנטוניו רודריגס טבע (בים) לפני שקארוואחאל הצעיר העיד נגדו ועדותו לא הזיקה לאנטוניו זה.

54 על כומר זה ראו לעיל הערה 49.

55 במקור: "... le dijo el dicho Luis ... que le hiciese juramento por Dios de los ejércitos y de las hazañas, que no descubriera en ningun tiempo a los que le dijese, y luego que éste hizo el dicho juramento le dijo Luis ... hincandose de rodillas y tomándole la mano, que con quien podía tratar era con el dicho Antonio Díaz Márquez ...". משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 143.

56 במקור: "... y se descubrieron ambos y se declararon uno a otro como la guardaban ...". ראו: שם עמ' 258, 313-314, 333 ומקומות רבים נוספים.

57 ראו: שם, עמ' 258. הכוונה כפי הנראה לפאפיאן גרנדרוס, יליד למגו שבפורטוגל, רווק. איש זה ברח מספרד החדשה לפני שהאינקוויזיציה עצרה אותו, נשפט בהעדרו ונשרף בדמות באוטו דה פה של שנת 1596. ראו: אוכמני, עמ' 87.

- 58 במקור: "... porque el mismo Thomás de Fonseca se declaró con éste en esta ciudad de México en su casa ... y le declaró cómo guardaba la ley de Moisés ... . Y segunda vez se declaró con éste en la tienda del dicho Cristóbal Gómez ... " ["... כי אותו טומס דה פונסקה התוודה בפני זה (לואיס דה קארוואחאל הצעיר) בעיר מכסיקו בביתו ... והצהיר איך (הוא נוהג) לקיים את (מצוות) תורת משה ... ובפעם השנייה התוודה בפני זה (קארוואחאל הצעיר) בחנות של קריסטובל גומס ...] ראו: קארוואחאל הצעיר, משפט II; משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 313.
- 59 במקור: "... se declararon éste y el dicho Héctor de Fonseca como eran judíos ... " ["... התוודו זה (קארוואחאל הצעיר) ואותו הקטור דה פונסקה איך נהגו כיהודים ...] ראו: שם, עמ' 314.
- 60 ראו: שם, שם.
- 61 ראו: שם, עמ' 158, 330, 332, 337, 352-354, 356-359, 361, 387; מוראלס, משפט, עמ' 37 ובעמודים נוספים; פדרו אנריקס, משפט, עמ' 53, 54, 55.
- 62 במקור: "... la dha. [sic] cuñada pregunto a ésta si guardaba esta ley de Moisen y ésta respondió que si y con esta ocasión y platicas se vinieron a declarar y declararon todas las otras mujeres y el dho. [sic] Licen^{do} [sic] como la guardaban y particularmente el dho. Lic^{do} [sic] Morales y su cuñada dezian que era bueno en guarda de la dha. ley de Moisen **ayunar martes y viernes** ... " ["... אותה גיסה שאלה את ההיא (פרנסיסקה דה קארוואחאל) אם (היא) מקיימת את (מצוות) תורת משה וההיא ענתה שכן ובהזדמנות זו ובמהלך השיחות (ביניהן) התוודו זו בפני זו (וגם) התוודו כל הנשים האחרות והליסנסיאדו מוראלס, (וסיפרו זו לזו ולו) איך (יש) לקיים (את מצוות תורת משה); ובמיוחד אמרו אותו מוראלס וגיסתו שמעשה טוב הוא לצום בימי שלישי וששי, כחלק מקיום (מצוות) אותה תורה (תורת משה) ...]. (ההדגשות שלי). ראו: מוראלס, משפט, עמ' 63.
- 63 במקור: "Manuel de Lucena fué a ver a éste ... y llevó en su compañía a un fulano de Aillón ... y diciéndole éste **que no conocía al dicho Aillón**, le respondió el dicho Manuel de Lucena **que pues él lo llevaba, que podía estar seguro de él y tratar lo que quisiese porque guardaba la ley que dió Dios a Moysén**, y entonces se declaró éste con él y él con éste ... ". קארוואחאל הצעיר, עמ' 402. (ההדגשות שלי).
- 64 ראו: שם, שם; קארוואחאל הצעיר, משפט II.
- 65 אין בכך חידוש. כך נהגו האנוסים בספרד במאה הט"ו (ראו: ביינארט, אנוסים בדין, עמ' 197-199), אך מן הדין לציין שבישובים השונים בספרד אוכלוסיית האנוסים הייתה יציבה בדרך כלל ותושביהם הכירו זה את זה; אך, כאמור, בעולם החדש בכלל ובספרד החדשה בפרט, התגוררו מהגרים שבדרך כלל לא הכירו זה את זה לפני בואם לשם.
- 66 השוו: ביינארט, אינס מפואבלה, עמ' 640-642.

- 67 ראו: מיליאן, משפט. בראשית שנות ה-90 של המאה הט"ז זכתה משפחת קארוואחאל לסיוע חומרי ורוחני שהעניקו לה אנוסים אחרים, במיוחד לאחר המשפט הראשון של כמעט כל בני המשפחה, שלאחריו, כנהוג, הוחרם כל רכושם הדל ע"י האינקוויזיציה והם נותרו בחוסר כל.
- 68 המונחים "קהילה" ו"עדה" טעונים הבהרה בחיבור זה: המונח "עדה" מתייחס לכלל ציבור המאמינים בתורת משה ומשתדלים לקיים את מצוותיה על פי הבנתם וככל שידם הגיעה. המונח "קהילה" אין פירושו כאן הארגון והממשל של היהודים, כמקובל, אלא קבוצות קטנות שהתארגנו בתוך העדה הן בעיר מכסיקו והן במקומות אחרים, כדי להגשים מטרות מצומצמות ומוגדרות, שעל חלק מהם נרמז לעיל והן יובהרו במלואן להלן.
- 69 על התכנסות מחתרית כזו, תוך ניצול העובדה שנוצרים עסוקים בהתכנסות דתית אחרת, אפשר ללמוד מכותרת תיק משפטו האינקוויזיציוני של אנטוניו מנדס (שנת 1598): "Proceso contra Antonio Méndez, Portuguez, por reunirse con otros judíos a las 7 de la noche, hora en que se realizaba la reunión de San Benito". AGN, Vol. 254A, exp. 9. [משפט נגד אנטוניו מנדס, פורטוגלי, על שנפגש יחד עם יהודים אחרים (בשעה) שבע בלילה, שעה שהתקיימה אספה (לכבוד) הקדוש פֶּניטו"]. ראו: גוחמן-גולדברג, עמ' 142; ליבמן, תקציר תיקים, עמ' 104.
- 70 על אֶלֶונסוֹ ושני האחרים ראו לעיל, בפרק ג (החלק: מכיבוש מכסיקו עד שנת 1569).
- 71 ראו לעיל, בפרק ג ובפרק הנוכחי.
- 72 ראו: מיליאן, משפט; טורו, היהודים, תעודה 8, עמ' 201.
- 73 על המטרה השלישית ראו לעיל בפרק ג ובפרק הנוכחי.
- 74 כפי הנראה הקפידו מאד על קיום מצווה זו, שלא סיכנה אותם, כי הרי זו גם מצווה נוצרית. בתיק משפטו השני של לואיס דה קארוואחאל הצעיר העיד אחד העדים כדלהלן: "... y llevarle éste algunas veces limosna a la dicha Ana López, como a mujer pobre judía que guardaba la ley de los judíos ..." [פֶּעִמִּים אחדות הביא זה (העד) צדקה לאנה לופס הנ"ל, כמו (שנותנים) ליהודיה ענייה, המקיימת את חוקי היהודים ...] — ראו: משפטי קארוואחאל הצעיר, עמ' 332; וכן דוגמה נוספת שם, בעמ' 406.
- 75 על הסיבות והנסיבות להקמת אינקוויזיציה ספרדית בספרד החדשה ראו: אֵיבֶּנִיץ, עמ' 11-13, 56-61; לוין, עמ' 61-71; מדינה, עמ' 33-43, 50-53. ראו גם לעיל, בפרק ג.
- 76 ראו: כהן, מבוא, עמ' XXIX.
- 77 יש דוגמאות רבות בתיקי הנאשמים והנידונים. ראו למשל: מוראלס, משפט, עדותה של פרנסיסקה דה קארוואחאל מהימים 27, 28, 30 בספטמבר 1589 ומה-11 בינואר 1590; שם, עדותה של קטלינה דה לָאון מה-16 בדצמבר 1589, 23 בדצמבר 1589 ומ-6 בפברואר 1590; שם, עדותו של הֶרְנַנדוֹ רוֹדְרִיגֶס דה